

НАТПИСИ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

ТОМ ПРВИ
XIV–XVII ВЕК



БЕОГРАД 2019

НАТПИСИ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

ТОМ ПРВИ
XIV-XVII ВЕК

ACADEMIA SERBICA SCIENTIARUM ET ARTIUM
COLLEGIUM CHILANDARICUM

INSTITUTUM BYZANTINUM ASSA
FONTES
LIBER SECUNDUS

MONASTERIUM CHILANDARICUM

INSCRIPTIONES MONASTERII CHILANDARICI

TOMUS PRIMUS
SAECULORUM XIV–XVII

Gojko SUBOTIĆ,
Bojan MILJKOVIĆ, Nikola DUDIĆ

Recensuit
Mirjana ŽIVOJINOVIĆ

BELGRADI
MMXIX

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ХИЛАНДАРСКИ ОДБОР

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ
ИЗВОРИ
КЊИГА ДРУГА

МАНАСТИР ХИЛАНДАР

НАТПИСИ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

ТОМ ПРВИ
XIV–XVII ВЕК

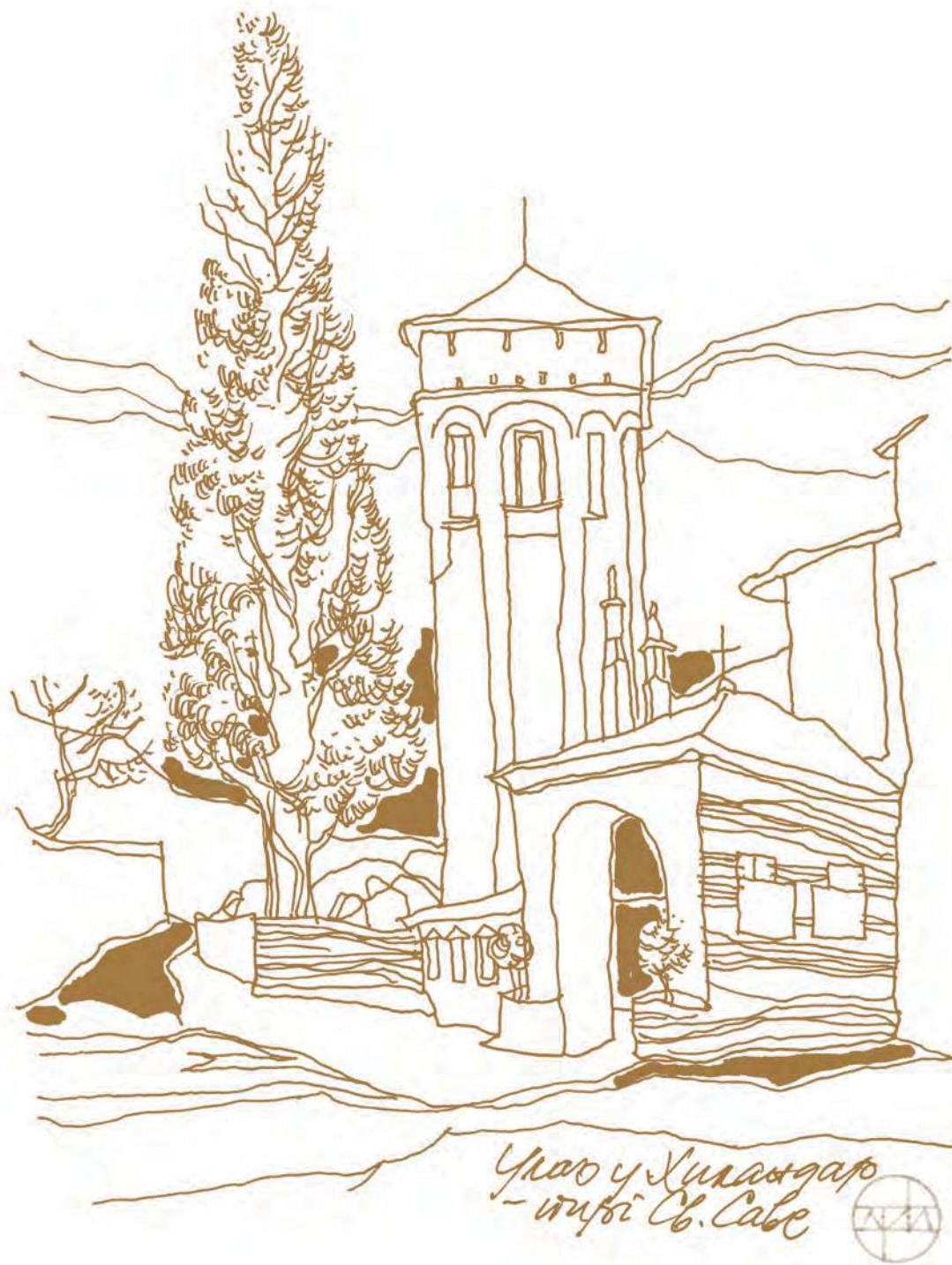
Гојко СУБОТИЋ,
Бојан МИЉКОВИЋ, Никола ДУДИЋ

У р е д н и к
Мирјана ЖИВОЈИНОВИЋ

БЕОГРАД
2019







Књига је прихваћена за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ 29. маја 2019. године

САДРЖАЈ

Скраћенице	9
Предговор	17
Саборни храм Ваведења Богородице	19
Репошев гроб	25
Фласка	29
Моливоклисија	33
Камени натпрозорник	41
Свети Димитрије	43
<i>Бели конак (I)</i>	47
Капија	49
<i>Бели конак (II)</i>	51
Трpezарија	53
Улаз	61
Улазни портик	63
<i>Теодосијев конак</i>	67
<i>Јужна мала</i>	69
Игуменарија	71
Маруда	75
Свети Никола (Четрдесет мученика)	77
Свети Никола	83
Свети Георгије (I)	91
Цистерна	99
Свети Јован Претеча	103
Свети Георгије (II)	111
Свети Никола Барбера	113

Прилози

Испосница Светог Саве 121

Хилендарски надписи јеромонаха Викентија 129

Résumé 143

Indices

Општи регистар 153

Index graecus 163

Index slavicus 164



СКРАЋЕНИЦЕ

<i>Actes de Chilandar I</i>	<i>Actes de Chilandar I, Actes grecs</i> , éd. L. Petit, BB 17 (1911) – Приложеније 1.
<i>Actes de Chilandar II</i>	<i>Actes de Chilandar II, Actes slaves</i> , éd. B. Korablev, BB 19 (1915) – Приложеније 1.
<i>Actes de Dionysiou</i>	<i>Actes de Dionysiou</i> , éd. N. Oikonomidès, Paris 1968.
<i>Actes de Docheiariou</i>	<i>Actes de Docheiariou</i> , éd. N. Oikonomidès, Paris 1984.
<i>Actes de Kutlumus</i>	<i>Actes de Kutlumus</i> , éd. P. Lemerle, Paris 1988 ² .
<i>Actes de Lavra</i>	<i>Actes de Lavra I–II</i> , Paris 1970–1977.
<i>Actes de Vatopédi</i>	<i>Actes de Vatopédi I</i> , Paris 2001.
<i>Actes de Xénophon</i>	<i>Actes de Xénophon</i> , éd. D. Papachryssanthou, Paris 1986.
<i>Actes d’Iviron</i>	<i>Actes d’Iviron I–IV</i> , Paris 1985–1995.
<i>Actes du Prôtaton</i>	<i>Actes du Prôtaton</i> , éd. D. Papachryssanthou, Paris 1975.
Ἀναστασιάδης, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Χιλανδαρίου	B. I. Ἀναστασιάδης, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Χιλανδαρίου (ΑΣ 9), Αθήνα 2002.
АП	Археοграфски прилози, Београд.
Архиепископ Данило II	Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991.
ΑΣ	Ἀθωνικὰ Σύμμεκτα, Αθήνα.
Бабић, Михаило Проелевсис	Г. Бабић, Михаило Проелевсис, солунски сликар раној XIV века, Зограф 12 (1981) 59–60.
Баришић, Булајић, Џамић, Хиландарска келија	С. Баришић, В. Булајић, В. Џамић, Хиландарска келија Рођења Бојородице – Фласка у Кареји, Гласник Друштва конзерватора Србије 32 (Београд 2008) 101–104.
Богдановић, Инвенџар	Д. Богдановић, Инвенџар ћирилских рукописа у Јуџославији (XI–XVII века), Београд 1982.
Богдановић, Каџалої	Д. Богдановић, Каџалої ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд 1978.
Богдановић, Ђурић, Медаковић, Хиландар	Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, Хиландар, Београд 1978.
Бошковић, Свејтојорски ѓабирици	Ђ. Бошковић, Свејтојорски ѓабирици, Старица 14 (1939) 71–103.
BZ	Byzantinische Zeitschrift, München.
CA	Cahiers archéologiques, Paris.

<i>Chilandar</i>	<i>Actes de Chilandar I</i> , éd. M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giros, Paris 1998.
<i>Chroniques</i>	<i>Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues</i> , éd. Ch. Hopf, Berlin 1873.
Чанак-Медић, <i>О њлочнику</i>	М. Чанак-Медић, <i>О њлочнику каџоликона манасџира Хиландара</i> , На траговима Војислава Ј. Ђурића, Београд 2011, 167–174.
Дероко, Ненадовић, <i>Конаци</i>	А. Дероко, С. Ненадовић, <i>Конаци манасџира Хиландара</i> , Споменик САНУ 120 (1971) 19–37.
ΔΧΑΕ	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα.
Димитријевић, <i>Докуменџи</i>	С. М. Димитријевић, <i>Докуменџи који се џичу односа између Срџске цркве и Русије у XVI веку</i> , Споменик СКА 39 (1903) 21–37.
Димитријевић, <i>Докуменџи хилендарске архиве</i>	С. Димитријевић, <i>Докуменџи хилендарске архиве до XVIII века</i> , Споменик СКА 55 (1922) 20–31.
Димитријевић, <i>Грађа</i>	С. М. Димитријевић, <i>Грађа за срџску исџорију из руских архива и библиотека</i> , Споменик СКА 53 (1922).
Димитријевић, <i>Одношају</i>	С. Димитријевић, <i>Одношају њећских њаџријараха с Русијом у XVII веку</i> , Глас СКА 58 (1900) 201–289.
Димитријевић, <i>Прилози</i>	С. Димитријевић, <i>Прилози расџрави Одношају њећских њаџријараха с Русијом у XVII веку у Гласу LVIII. и LX.</i> , Споменик СКА 38 (1900) 59–84.
Ђорђевић, <i>Зидно сликарсџво</i>	И. М. Ђорђевић, <i>Зидно сликарсџво 1322–1430/1</i> , Манастир Хиландар, Београд 1998, 243–248.
Djurić, <i>Fresques médiévales</i>	V. J. Djurić, <i>Fresques médiévales à Chilandar</i> , Actes du XII ^e Congrès international d'études byzantines III, Beograd 1964, 59–98.
Ђурић, Ђирковић, Кораћ, <i>Пећка њаџријаршија</i>	В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, <i>Пећка њаџријаршија</i> , Београд 1990.
ΕΕΒΣ	Ἐλετηρὶς Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθήναι.
Фотић, <i>Прилаџовање и оџсџанак</i>	А. Фотић, <i>Прилаџовање и оџсџанак: Хиландар у Османском царсџву (XV–XVII век)</i> , Манастир Хиландар, Београд 1998, 91–102.
Фотић, <i>Свеџа Гора</i>	А. Фотић, <i>Свеџа Гора и Хиландар у Османском царсџву (XV–XVII век)</i> , Београд 2000.
ГСНД	Гласник Скопског научног друштва, Скопље.
Хан, <i>Инџарзија</i>	В. Хан, <i>Инџарзија на њодручју Пећке њаџријаршије (XVI–XVIII вијек)</i> , Нови Сад 1966.
Χατζηδάκης, <i>Ἑλληνες ζωγράφοι I</i>	М. Χατζηδάκης, <i>Ἑλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἄλωση (1453–1830) I</i> , Αθήνα 1987.
ХЗ	Хиландарски зборник, Београд.
ИЧ	Историјски часопис, Београд.
ИГ	Историјски гласник, Београд.
Ἰωάννης ὁ Κομνηνός, <i>Προσκυνητάριον</i>	Ἰωάννης ὁ Κομνηνός, <i>Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος</i> , Ἄγιον Ὄρος 1984.
ИСН	Историја српског народа I–III, Београд 1981/2, 1993.
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
JÖBG	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft, Wien.
Кајмаковић, <i>Георџије Миџрофановић</i>	З. Кајмаковић, <i>Георџије Миџрофановић</i> , Сарајево 1977.
Кајмаковић, <i>Зидно сликарсџво</i>	З. Кајмаковић, <i>Зидно сликарсџво у Босни и Херцеџовини</i> , Сарајево 1971.

- Kalopissi-Verti, *Painters* S. Kalopissi-Verti, *Painters in Late Byzantine Society. The Evidence of Church Inscriptions*, СА 42 (1994) 139–158.
- Kämpfer, *Die russischen Urkunden* F. Kämpfer, *Die russischen Urkunden im Archiv des Klosters Hilandar*, ХЗ 6 (1986) 271–295.
- Кондаковъ, *Памятники* Н. П. Кондаковъ, *Памятники христiанскаго искусства на Аѡонъ, С.-Петербургъ* 1902.
- Кораћ, Ковачевић, *Манасѡир Хиландар* В. Кораћ, М. Ковачевић, *Манасѡир Хиландар. Конаци и уѡврђење*, Београд 2004.
- Ковачевић, *Бегеми и ѡирѡви* М. Ковачевић, *Бегеми и ѡирѡви*, Манастир Хиландар, Београд 1998, 133–144.
- Ковачевић, *Хиландар* М. Ковачевић, *Свѡѡ царска срѡска лавра Хиландар на Свѡѡј Гори Аѡонској*, Хиландар–Београд 2016.
- Ковачевић, *Конак* М. Ковачевић, *Конак обновљен 1598/1615. ѡдине – Бели конак (25)*, ХЗ 13 (2011) 15–38.
- Марковић, Хостетер, *Прилоѡ хронолоѡији* М. Марковић, В. Т. Хостетер, *Прилоѡ хронолоѡији ѡрадне и осликавања хиландарскоѡ катѡликона*, ХЗ 10 (1998) 201–217.
- Медаковић, *Манасѡир Хиландар* Д. Медаковић, *Манасѡир Хиландар у XVIII веку*, ХЗ 3 (1974) 7–72 (= *Траѡом срѡскоѡ барока*, Нови Сад 1976, 69–156).
- Миљковић, *Повесѡ* Б. Миљковић, *Повесѡ о чудоѡворним иконама манасѡира Хиландара*, Зограф 31 (2006/7) 219–228.
- Миљковић, *Жиѡија* Б. Миљковић, *Жиѡија свѡѡј Саве као извори за исѡорију средњовековне умеѡносѡи*, Београд 2008.
- Monumenta serbica* *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, ed. Fr. Miklosich, Graz 1964².
- Мошин, *Акѡи* В. Мошин, *Акѡи браѡскоѡ сабора из Хиландара*, Годишњак скопског Филозофског факултета 4/4 (1940) 173–203.
- Мошин, Пурковић, *Хиландарски иѡумани* В. А. Мошин, М. А. Пурковић, *Хиландарски иѡумани средњеѡа века*, пр. М. Живојиновић, Београд 1999.
- Ненадовић, *Архиѡекѡура* Ненадовић, *Архиѡекѡура Хиландара. Цркве и ѡараклиси*, ХЗ 3 (1974) 85–196.
- Ненадовић, *Једна хиѡѡѡеза* С. Ненадовић, *Једна хиѡѡѡеза о архиѡекѡури хиландарске ѡрѡезарије*, ЗЗСК 14 (1963) 1–12.
- Ненадовић, *Одбрана манасѡира Хиландара* С. Ненадовић, *Одбрана манасѡира Хиландара*, ЗЛУ 8 (1972) 89–115.
- Ненадовић, *Осам векова* С. Ненадовић, *Осам векова Хиландара*, Београд 1997.
- Ненадовић, *Параклиси* С. Ненадовић, *Параклиси*, Манастир Хиландар, Београд 1998, 165–180.
- Нићифор Дучић, *Разни заѡиси* Нићифор Дучић, архимандрит, *Разни заѡиси*, Starine JAZU 21 (1889) 127–132.
- Никольскѡј, *Историческѡј очеркъ* Л. Никольскѡј, *Историческѡј очеркъ Аѡонскоѡ стѡнной живописи*, Иконописный сборникъ 1 (С.-Петербургъ 1907) – Приложене.
- Omout, *Missions archéologiques* Н. Omout, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII^e et XVIII^e siècles*, Paris 1902.
- Pachymérés* *Georges Pachymérés Relations historiques I–II*, éd. A. Failler, V. Laurent, Paris 1984.
- Папахрисанту, *Аѡонско монашѡво* Д. Папахрисанту, *Аѡонско монашѡво*, Београд 2003.
- Пάρδος, *Археѡ тѡс I. М. Пантокрáторос* Ά. Пάρδος, *Археѡ тѡс I. М. Пантокрáторос I*, Αθήνα 1998.

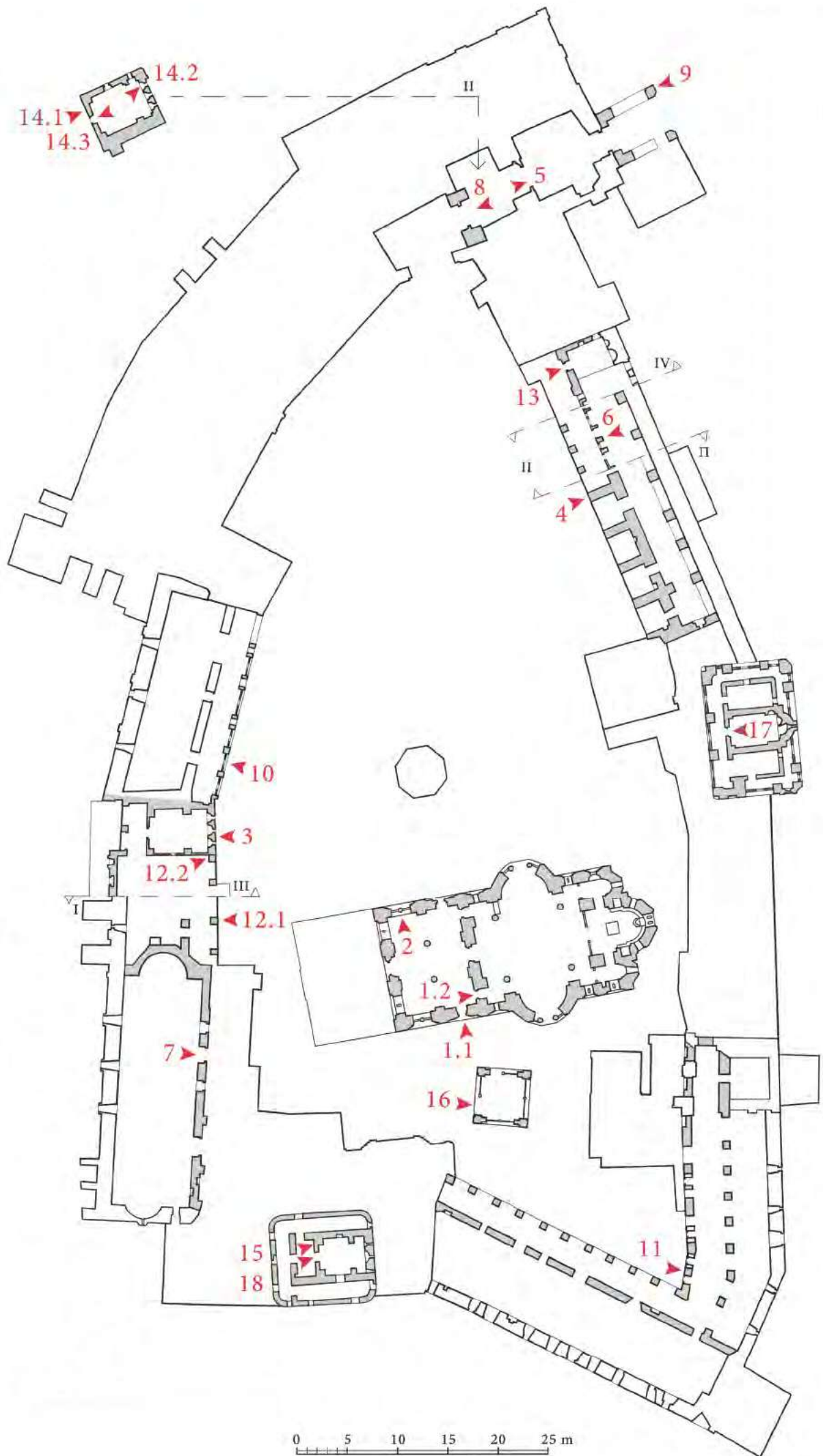
Pavlikianov, <i>The Mediaeval Greek and Bulgarian Documents</i>	C. Pavlikianov, <i>The Mediaeval Greek and Bulgarian Documents of the Athonite Monastery of Zographou</i> , Sofia 2014.
Павловић-Самуровић, <i>Хиландар</i>	Љ. Павловић-Самуровић, <i>Хиландар и свейојорска монашка заједница у шћанском књижевном делу Viaje de Turquía (1558)</i> , Осам векова Хиландара, Београд 2000, 261–275.
<i>Первое путешествие II/1</i>	<i>Первое путешествие въ Аѳонскіе монастыри и скиты Архимандрита, нынѣ Епископа, Порфирія Успенскаго въ 1845 году II/1</i> , Кіевъ 1877.
Петковић, <i>Црква свейої Николе</i>	C. Петковић, <i>Црква свейої Николе у Хиландару</i> , ХЗ 8 (1991) 125–162.
Петковић, <i>Две хиландарске цркве</i>	C. Петковић, <i>Две хиландарске цркве XVII века ѱосвећене св. Николи</i> , Саопштења 25 (1993) 147–152.
Петковић, <i>Фреске XVII века</i>	C. Петковић, <i>Фреске XVII века у цркви Свейої Георѳија у Хиландару</i> , ХЗ 13 (2011) 41–55.
Петковић, <i>Хиландар</i>	C. Петковић, <i>Хиландар</i> , Београд 1989.
Петковић, <i>Иконе</i>	C. Петковић, <i>Иконе манасѳира Хиландара</i> , Манастир Хиландар 1997.
Петковић, <i>Морача</i>	C. Петковић, <i>Морача</i> , Београд 1986.
Петковић, <i>Срѳска умејносѳ</i>	C. Петковић, <i>Срѳска умејносѳ у XVI и XVII веку</i> , Београд 1995.
Петковић, <i>Сѳарине</i>	V. P. Петковић, <i>Сѳарине</i> , Београд 1923.
Petković, <i>Zograf</i>	S. Petković, <i>Zograf Georgije Mitrofanović u Pečkoj patrijaršiji 1619–1620. godine</i> , Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 9 (Priština 1965) 237–249.
PG	Patrologiæ cursus completes. Series græca, ed. J.-P. Migne, Parisi.
ПКЈИФ	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд.
PLP	Prosopographische Lexikon der Palaiologenzeit, Wien.
Проучавање	Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа, Београд 1995.
Радојчић, <i>Умејнички сѳоменици</i>	C. Радојчић, <i>Умејнички сѳоменици манасѳира Хиландара</i> , ЗРВИ 3 (1955) 163–190.
Радонић, <i>Римска курија</i>	J. Радонић, <i>Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века</i> , Београд 1950.
Рајков, <i>Хиландарска кондика</i>	Б. Рајков, <i>Хиландарска кондика XVIII века</i> , Проучавање, 359–362.
Ракић, <i>Срѳска минијатѳура</i>	З. Ракић, <i>Срѳска минијатѳура XVI и XVII века</i> , Београд 2012.
Ракић, <i>Зидно сликарсѳво Recueil des inscriptions</i>	З. Ракић, <i>Зидно сликарсѳво XVII века</i> , Манастир Хиландар, Београд 1998, 263–278. <i>Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos</i> , éd. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, Paris 1904.
<i>Россия и греческий мир</i>	<i>Россия и греческий мир в XVI веке</i> , Москва 2004.
САНУ	Српска академија наука и уметности.
Сава Хиландарац, <i>Исѳорија и оѳис</i>	Сава Хиландарац, <i>Исѳорија и оѳис манасѳира Хиландара</i> , Београд 1894.
Сава Хиландарац, <i>Исѳорија</i>	Сава Хиландарац, <i>Исѳорија манасѳира Хиландара</i> , пр. Т. Јовановић, Београд 1997.
Синдик, <i>Карејска ѳроскомидија</i>	Н. Р. Синдик, <i>Карејска ѳроскомидија</i> , ХЗ 10 (1998) 279–296.
Синдик, <i>Повеље</i>	Д. Синдик, <i>Повеље срѳских ѳаѳријараха Саве, Сѳиригона и Никодима</i> , ХЗ 9 (1997) 99–116.
Синдик, <i>Завешѳање духовника Никанора</i>	Д. Синдик, <i>Завешѳање духовника Никанора из 1685. ѳодине</i> , ИЧ 29–30 (1982/3) 207–222.

СКА	Српска краљевска академија.
Сказаніе о Св. Аѡонској горѣ	Сказаніе о Св. Аѡонској горѣ игумена Русскаго Пантелеймонова монастыря Іоакима и иныхъ Святогорскихъ старцевъ, Памятники древней письменности 30 (С.-Петербургъ 1882) 5–31.
Слијепчевић, Хумско-херцеѡвачка еѡархија	Ђ. Слијепчевић, Хумско-херцеѡвачка еѡархија и еѡискоји (миѡроѡолиѡи) од 1219 до краја XIX века, Богословље 14/3–4 (1939) 239–294.
Σμυρνάκης, Τὸ Ἅγιον Ὄρος Сношенія	Герάσιμος Σμυρνάκης, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθήναι 1903. Сношенія Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ I, С. Петербургъ 1858.
ССА	Стари српски архив, Београд.
Стојановић, Зайиси и најѡииси	Љ. Стојановић, Сѡари срѡски зайиси и најѡииси I–VI, Београд 1982–1988.
Subotić, Η καλλιτεχνική ζωή	G. Subotić, Η καλλιτεχνική ζωή στο Ἅγιον Ὄρος πριν την εμφάνιση του Θεοφάνη του Κρητός, Ζητήματα Μεταβυζαντινής Ζωγραφικής στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη, Ἀθήνα 2002, 61–100.
Суботић, Манасѡир Свеѡої Павла	Г. Суботић, Манасѡир Свеѡої Павла, Казивања о Светој Гори, Београд 1995, 114–142.
Суботић, Најсѡарије ѡредсѡаве	Г. Суботић, Најсѡарије ѡредсѡаве свеѡої Георѡија Краѡовца, ЗРВИ 32 (1993) 167–202.
Суботић, Наѡиис	Г. Суботић, Наѡиис у Моливоклусији, ЗРВИ 41 (2004) 507–521.
Суботић, Обнова	Г. Суботић, Обнова манасѡира Свеѡої Павла у XIV веку, ЗРВИ 22 (1983) 207–254.
СУД	Српско учено друштво.
Свети Сава, Сабрана дела	Свети Сава, Сабрана дела, Београд 1998.
Шулетић, Подаци о берѡиима	Н. С. Шулетић, Подаци о берѡиима архијереја Пећке и охридске архиеѡискоѡије у дефѡиеру ѡрихода канцеларије црквених мукаѡа (ВОА, КК 2542–33), Српске студије 1 (Београд 2010) 177–189.
Theocharidis, The Byzantine Fortified Enclosure	P. Theocharidis, The Byzantine Fortified Enclosure of the Monastery of Chelandariou, X3 7 (1989) 59–69.
Θεοχαρίδης, Ο πύργος του Αγίου Σάββα	Π. Θεοχαρίδης, Ο πύργος του Αγίου Σάββα στη Μ. Χελανδαρίου. Προλεγόμενα της κτιριακής του διερεύνησης, Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη 13 (Θεσσαλονίκη 2001) 317–325.
Θησαυροί	Θησαυροί τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Θεσσαλονίκη 1997.
ТМ	Travaux et mémoires, Paris.
Тодић, Срѡски сликари	Б. Тодић, Срѡски сликари од XIV до XVIII века, Нови Сад 2013.
Томић, Беоѡрадски миѡроѡолиѡи Симеон	О. Томић, Беоѡрадски миѡроѡолиѡи Симеон и њеѡва хиландарска задужбина, Друга казивања о Светој Гори, Београд 1997, 153–176.
Томић, Хиландарски скиѡи Свеѡе Тројице	О. Томић, Хиландарски скиѡи Свеѡе Тројице на Сѡасовој Воги, X3 9 (1997) 173–275.
Тουτός, Φουστέρης, Εύρετήριο	Ν. Τουτός, Γ. Φουστέρης, Εύρετήριο τής Μνημειακής Ζωγραφικής τοῦ Ἁγίου Ὄρους (10 ^{ος} –17 ^{ος} αἰώνας), Ἀθήναι 2010.
Тричковић, Срѡска црква	Р. Тричковић, Срѡска црква срединоμ XVII века, Глас САНУ 320 (1980) 61–162.
Веленис, Хеѡеројезичке сликарске радионице	Г. М. Веленис, Хеѡеројезичке сликарске радионице и билинѡвални сликари, Сѡμμεικта, Београд 2012, 211–225.
Вλάχос, Η χερσόνησος	Κοσμάς Βλάχος, Η χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω, Βόλος 1903.

Војводић, <i>Кишићорски њорџреџи</i>	Д. Војводић, <i>Кишићорски њорџреџи и њредсџаве</i> , Манастир Хиландар, Београд 1998, 249–262.
<i>Второе посьщение</i>	<i>Второе посьщение Святой Авонской Горы Василья Григоровича-Барскаго</i> , изд. Н. П. Барсуковъ, С.-Петербургъ 1887.
ВВ	Византијскиј временник, С.-Петербург, Москва.
Зборник, Мошин, Ђирковић, Синдик	<i>Зборник средњовековних ћириличких њовеља и њисама Србије, Босне и Дубровника I</i> , пр. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд 2011.
ЗЛУ	Зборник за ликовне уметности, Нови Сад.
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института, Београд.
ЗЗСК	Зборник заштите споменика културе, Београд.
Живојиновић, <i>Свеџоџорци и сџонски доходак</i>	М. Живојиновић, <i>Свеџоџорци и сџонски доходак</i> , ЗРВИ 22 (1983) 165–203.
<i>Живоџи</i>	<i>Живоџи краљева и архиеџискоџа срџских</i> , изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866.

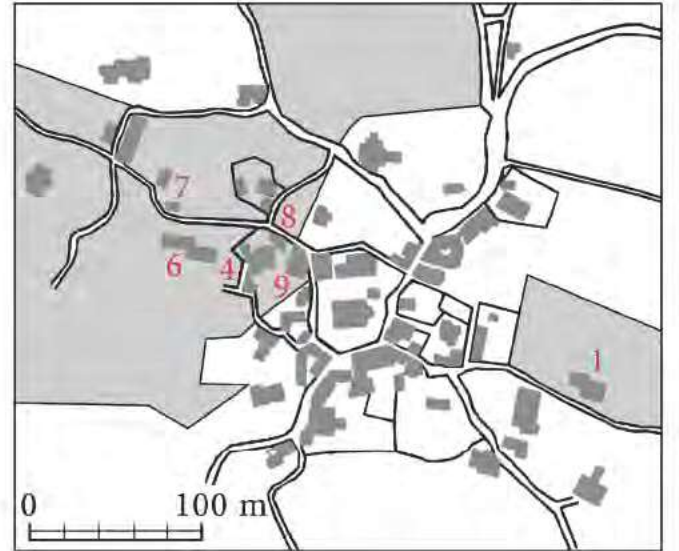


НАТПИСИ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА XIV–XVII ВЕК



1. Саборни храм Ваведења Богородице, око 1315, 1321
2. Репошев гроб, 1431
3. Свети Димитрије, 1558/9
4. Бели конак, 1598
5. Капија, 1602/3
6. Бели конак, 1615
7. Трпезарија, 1622
8. Улаз, 1628/9
9. Улазни портик, 1635
10. Теодосијев конак, 1639/40
11. Јужна мала, 1645/6
12. Игуменарија, 1651/2
13. Свети Никола (Четрдесет мученика), 1660
14. Свети Никола, 1664, 1667
15. Свети Георгије, 1671
16. Цистерна, 1681
17. Свети Јован Претеча, 1682, 1683/4
18. Свети Георгије, 1684

ХИЛАНДАРСКЕ КЕЛИЈЕ И ПОСЕДИ У КАРЕЈИ И ОКОЛИНИ



1. Фласка
2. Моливоклисија
3. Маруда
4. Испосница Светог Саве
5. Свети Никола Барбера
6. Света Тројица
7. Свети Тома
8. Свети Георгије
9. Арханђели
10. Свети Јован Златоусти

ПРЕДГОВОР

Уз нове погледе и тумачења што одликују савремену историографију, не губи се потреба за проверавањем основе на којој они почивају – самих извора. У том смислу се њихова тешко доступна стара издања поново објављују и додају вредни коментари. Упоредо се публикују нове збирке систематски обрађене грађе, које се, с обзиром на обим и разноврсност, односе на посебне области. Сувишно је, разуме се, у овом тренутку подсећати на друге савремене видове приступа изворима и чак могућност да се они стручњацима визуелно приближе.

Издавање извора који се односе на уметничку прошлост сложено је на особен начин. Основни путоказ је, разуме се, прастари обичај да се довршетак посла непосредно обележи, у жељи да се оно што је створено не препусти заборава. У питању је, међутим, и друга, разноврсна грађа која сведочи о одређеном споменику, при чему посебан изазов чине подаци о променама из каснијег времена, а они захтевају различите прилазе и дијахроно праћење његовог изгледа и карактера.

Манастир Хиландар, најсложенија и најзначајнија целина нашег средњовековног наслеђа, чува не само разноврсне изворе о свом животу од краја XII века него и оне што сведоче о непрекидној градитељској делатности која је, унутар бедема и ван њих, поред главног храма, оставила низ параклиса и других здања. Ако се томе додају и келије у Кареји и њеној околини, добија се широка слика манастира чији су живот пратили натписи различите садржине – од најједноставнијих, неретко само једне године, до веома опширних, махом у оквиру зидног украса. Последњи, исписивани на мање постојаној подлози, лакше су бивали оштећени

и с временом су губили на читкости, а увек су делили судбину здања у којима су се налазили.

Свест о променама и могућност да се изненада изгубе драгоцени трагови прошлости наметале су обавезу да се у свакој прилици забележи и документује све оно што има вредност извора. То се нарочито односило на споменике Свете Горе, који, с обзиром на природу духовне заједнице, нису били свима приступачни.

С прикупљањем и обрадом епиграфске грађе у Хиландару отпочело се још седамдесетих година прошлог столећа. У промењеним условима, када су посете Хиландару постале лакше, уз могућност да стручњаци у њему дуже бораве и раде, нагло је почело да се шири дотад још скромно познавање његове уметничке прошлости. Приступило се непосредном проучавању сложене градитељске целине, а посебно главне цркве и параклиса. Уз мноштво других открића, опажани су и нови натписи – са оним раније забележеним, они данас проширују основу на коју се истраживачи могу ослонити.

Судбина је показала да су од значаја околности што је грађа која се овде представља сабирана током дужег времена и што је основна документација о њој у највећој мери начињена још пре двадесетак година. Поновило се, наиме, оно што се често догађало у прошлости Свете Горе, а у више махова и самог Хиландара: у марту 2004. године, у једној ноћи, пламен је однео половину манастирског комплекса, с неколико параклиса и келија са зидним сликарством и једним бројем натписа. За судбину епиграфских споменика није при томе од значаја – иако је вредно шире пажње – то што су приликом рушења поједине површине зидова прекривених малтером откри-

ле своје лице и изнеле на светлост неке друге податке који до тада нису били познати.

Раније обрађена грађа и новија сазнања сада, заједно, чине целину за коју сматрамо да је време да буде објављена. Свестрано претраживање комплекса након пожара учинило је мало вероватном појаву значајнијих нових налаза, које би, иначе, у другим условима, могла да пружи једино археолошка истраживања.

Збирка епиграфских споменика манастира Хиландара овде се доноси тако да непосредно представи градитељско или сликарско дело на које се натпис односи, да га тачно одреди и протумачи. То подразумева документацију која садржи не само опис и изглед него и шири приказ целине у којој натпис има своје место. Ово је брижљиво, у великој мери пред самим спомеником, на особен графички начин и са искуством представио архитекта Никола Дудић, који је и сам свој дуги живот посветио истраживању прошлости, посебно проучавању споменика са епиграфским порукама. Објављивање ове збирке, нажалост, није доживео.

Вишестрани значај епиграфских споменика, различитих по обиму и садржају, и када су најбоље документовани, не открива сама њихова појава. Пун смисао показују објашњења о томе на шта се натписи непосредно односе и она о околностима у којима су настали. Примера ради, сама по себи, година на једном великом здању које има и друге белеге на себи и које је током столећа мењало изглед и чак сам карактер није јасна ако нису познате околности у којима је манастир приступио његовој обнови или доградњи. Велики труд да утврди место сваког натписа у животу манастира уложио је, са себи својственом посвећеношћу, Бојан Миљковић, непосредно проверавајући документацију, којој је додао и један број натписа из келија у околини Кареје. Његови описи, праћени темељним и опширним комента-

рима, чине основну садржину ове књиге, која у том виду има свој пуни значај и смисао.

Издавање збирке је наишло на пријатељску подршку професора Мирка Ковачевића, који сложени градитељски корпус манастира Хиландара најбоље познаје и, након несрећног пожара, обнавља. Уз драгоцене опаске, он је уступио сјајне снимке, који су допринели одличном илустровању грађе. Упоредо, нашој молби се одазвао и врсни стручњак Виктор Савић, виши научни сарадник Института за српски језик, који је особену филолошку грађу прегледао и драгоценим примедбама допринео да се она стручној јавности представи на одговарајући начин. Са своје стране, Драгослав Боро је с разумевањем обликовао садржину на начин који омогућује да текст прате читке илустрације документарног карактера. На свему им дугујемо топлу захвалност.

На крају ћемо рећи оно што је, с обзиром на место у историографији, требало да буде на почетку. Остало је незапажено да је крајем XIX столећа образовани јеромонах, потоњи архимандрит, саборни старац и митрополит скопски Викентије (Крџић), родом из Ушћа, прикупљао податке о прошлости манастира Хиландара и да је оставио рукопис који показује како је у натписима око себе видео вредне изворе. На десетак страна преписао је неке од њих. Било је то у духу столетне праксе писара и учених монаха који су, свесни вредности писаних сведочанстава, преписивали значајне документе чија нам је садржина, захваљујући томе, често сачувана само у копијама.

С поштовањем према вредном малом рукопису и самој личности Викентија, који је двадесетак година касније, на почетку Великог рата, као архијереј на скопском трону, доживео трагичан крај, овде се у прилогу објављују садржина и изглед листова с његовом збирком натписа манастира Хиландара.

САБОРНИ ХРАМ ВАВЕДЕЊА БОГОРОДИЦЕ (око 1315, 1321)



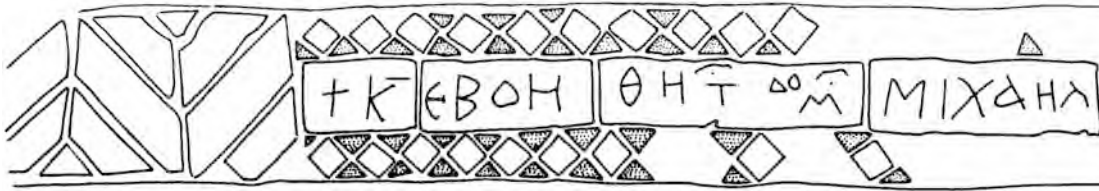
Мермерни оквир врата на јужној фасади унутрашњег нартекса, ширине петнаест сантиметара, једноставно је профилисан равним површинама које се секу под правим углом и једном косом површином, ширине седам сантиметара, у коју је готово читавом дужином урезан жлеб широк три сантиметра. Он је био ис-

пуњен мозаиком од црних и белих каменчића, везаних за мермерну подлогу малтером од креча и измрвљене лапорасте земље црвене боје. Ова смеса је имала јака везивна својства, због којих је употребљена и за израду подног мозаика у наосу.¹ Мозаик на порталу данас је готово сасвим ишчезао, с тим што се на довратницима, по средини канелуре, још налазе два камена крстића. На леви је урезано IC XC NIKA . У жлеб надвратника, по средини мозаика, уметнуте су плочице, вероватно начињене од пасте коришћене за испуну рељефа на надвратницима главних, западних портала старе припрате. На плочице широке тек нешто више од једног сантиметра – од којих је сачувано укупно седам почетних и крајњих – оштрим предметом био је урезан запис. Дужина надвратника, који се косим спојницама ослања на довратнике, износи 110 cm, ширина пролаза између њих је 79 cm, а првобитна дужина текста, са средишњим делом урезаним на плочице којих данас нема, износила је 69 cm.

У непосредној близини јужног улаза старе припрате, на њеном источном зиду, изнад јужних врата која воде у наос, на готово квадратном пољу димензија 78×73 cm, исписан је ктиторски натпис који прецизно одређује време завршетка радова на украшавању католикона зидним сликама. Првобитни натпис чине слова висине око два сантиметра, исписана црном бојом на белој позадини; он је данас само делимично читљив испод кречног премаза који је 1804. нанет као подлога за нов натпис.²

¹ Чанак-Медић, *О њлочнику*, 167–174. Она се, иначе, због непорозности користила и за облагање унутрашњих површина цистерни за воду.

² Када се, током неких будућих конзерваторско-рестораторских радова на живопису католикона, буде укло-



Н. Цар, 1984;
Н. Дугић, 1996

ИЗД: Ђ. Бошковић, *О неким нашим пради-
тељима и сликарима из њрвих деценија XIV века*,
Старинар 9–10 (1959) 130; idem, *De nouveau sur la
construction du catholicon de Hilandar*, ХЗ 7 (1989) 98;
Марковић, Хостетер, *Прилоі хронологији*, 207.

ЛИТ: Djurić, *Fresques médiévales*, 79; С. Нена-
довић, *Подни мозаик цркве краља Милутина у Хи-
ландару*, ЗЛУ 3 (1967) 83; исти, *Архијектура*, 114;
Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 74–76;
ИСН I, 477–478; Бабић, *Михаило Проелевсис*, 59; Пет-
ковић, *Хиландар*, 29–30; Ђ. Бошковић, *Манастир
Хиландар. Саборна црква. Архијектура*, Београд
1992, 33, 54; Ненадовић, *Осам векова*, 67; *Chilandar*,
42; Ђ. Трифуновић, *Књијорски најиис краља Ми-
лутина у саборној цркви манастира Хиландара*,
Зборник Матице српске за књижевност и језик 50/1–
2 (Нови Сад 2002) 28–29 (= *Са светијорских извора*,
Београд 2004, 124–125); Чанак-Медић, *О њлочнику*,
167; иста, *Нека њијања развоја хиландарској кайо-
ликона*, Седма казивања о Светој Гори, Београд 2011,
167–168.

† Κ(ύρι)ε^a βοήθη^b τῶν δομ(ητόρ)-
ων^c Μιχαήλ, ... † Βαρνάβα[ς]^d ... δοῦλ(ος)^e
Χ(ριστο)ῦ^f

^a κ(ύρι)ε; ^b βοήθητι; ^c τ(ῶ) δομ(ήσαντι); τ(οῖς)
δομ(ησᾶσιν); τ(ῶ) δολλ(ήσαντι); τ(οῖς) δολλ(ησᾶσιν);
^d Βαρναβᾶ; ^e Δούλ(ω); Δούλ(οις); ^f Χ(ριστ)οῦ.³

— ων

нио премаз између редова новијег натписа, оригинални
киторски натпис моћи ће да се сагледа у целини.

³ Наведене варијанте су читање професора Фрање Ба-
ришића, уступљене Ђурђу Бошковићу да их објави у на-
веденим радовима.

† Госјоде, њомози прадијтељима Ми-
хаилу ... † Варнава ... слуја Хрисјов

[... недокончань]нага испљннти еинко бѣ-
детъ хотеніе твоје Х(рист)е Б(ож)е ...ю ...нотн...
...рко... ...ах... ...ѡ...а ...в... благ(одѣ)тја твоје[го]
...ства [... ср]ьпскых(ь) ... в[ъ ...] ѡѡл нндикта њго

... недовршено исјунији, колико буде
воља њвоја, Хрисје Боже ... блајодаји њвоје
...сјава ... срјских ... у ... 6830. индикја осмој

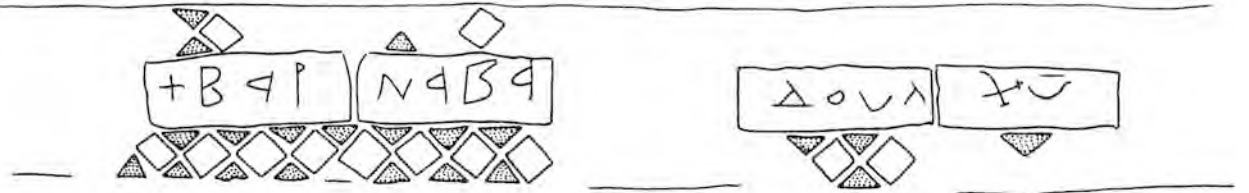
По материјалу и месту на које је урезан за-
пис је јединствен у византијском свету. Садржа-
вао је имена градитеља и *мраморника* који су, на
позив краља Стефана Уроша II Милутина, сази-
дали и украсили нову саборну цркву манастира
Хиландара.⁴ У питању су били грчки мајстори,
а *њисар* Варнава, који се вероватно налазио на
челу тајфе, трага је о себи оставио на крају запи-
са. Ако се има у виду то да световна лица са овим
именом из доба Палеолога нису позната,⁵ може
се закључити да је он вероватно био монах и да
је на почетку записа најпре побројао своје са-
раднике, од којих је данас по имену познат само
Михаило, а свакако их је било више.⁶ Време њи-

⁴ *Живоји*, 132.

⁵ PLP 2, 28–31, nos 2286–2317.

⁶ Кихова имена су била исписана на средишњим
плочицама, које данас више не постоје. Ширина лакуне
између Михаиловог и Варнавиног имена износи нешто
више од тридесет сантиметара. Протомајстори су могли
бити и из монашких редова. Тако је пола столећа раније,
убрзо по уласку у престоницу 15. августа 1261, автокра-
тор Михаило VIII Палеолог обнову олтара, амвона и со-
леје Велике цркве поверио монаху непознатог имена из
породице Ρουχᾶς – *Pachymérés I*, 233.9–11.





ховог рада у Хиландару може се доста прецизно одредити. Наиме, поред тога што су преузели камену пластику са старог, порушеног католикона са краја X века, обновљеног под Симеоном и Савом крајем XII столећа,⁷ грчки мајстори су сведочанства о сопственом клесарском умећу оставили на мермерним оквирима портала и прозора, на два парапетним плочама са трифоре северне певнице и на два капитела на трифори олтарске апсиде, а пре свега својим ремек-делом – мермерним подом у наосу. Тај под је украшен раскошним мозаиком, који је без правих паралела у свом времену, а рађен је по узору на сличне подове у старијим католиконима најугледнијих атонских манастира – Велике лавре, Ватопеда и Ивирана.⁸ За украшавање спољашњости цркве, међутим, ови мајстори су искористили и делове савременог пластичног украса који није био дело њихових руку. Реч је о осам конзола са људским и животињским главама, од којих су три уграђене у западни портал храма.⁹ Стилске подударно-

сти недвосмислено указују на то да су их извели клесари који су у Србији у исто време радили на украшавању манастирске цркве Светог Стефана у Бањској код Звечана.¹⁰ Изградња тог храма поуздано се може сместити у године између 1312. и 1316,¹¹ а њоме је руководио бањски епископ Данило, духовник од највећег поверења ктитора Стефана Уроша II Милутина.¹² Пре хиротоније за архијереја, пошто је напустио положај игумана Хиландара, Данило је неко време провео у карејској испосници Светог Саве, где је започео своју књижевну делатност.¹³ Према сопственом казивању, Данило је на епископском трону у Бањској био у време смрти владареве мајке Јелене 8. фебруара 1314,¹⁴ али је недуго затим напустио Србију, вратио се у Хиландар и, *узишавши на њири*, посветио најстрожем виду аскезе.¹⁵ На повратку из Бањске Данило је у Хиландар довео мајстора који је исклесало осам камених конзола за манастирски католикон, чија је градња око

⁷ Уп. Миљковић, *Житија*, 89–90.

⁸ Ова сличност је неке ауторе навела на претпоставку да су сви подови настали у исто време, односно да и под у хиландарском католикону потиче са краја X столећа – cf. P. M. Mylonas, *Remarques architecturales sur le catholicon de Chilandar*, XЗ 6 (1986) 7–38. Због уске повезаности зидарске и клесарске вештине, оне су могле бити спојене и у личности једног мајстора. Блажени Теодор из средине VI века био је високи дворски чиновник и црквено лице, а у исто време вичан резбар, градитељ и клесар – cf. John of Ephesus, *Lives of the Eastern Saints III*, ed. E. W. Brooks, *Patrologia Orientalis* XIX/2, Paris 1925, 200–201.

⁹ Преосталих пет је касније, у секундарној употреби, украсило фасаде спољне припрате, што указује на првобитно постојање још неког постројења испред западне црквене фасаде, вероватно у облику ниског отвореног трема на стубовима – В. Кораћ, *Археолошка ојажања о њи-*

рији кнеза Лазара у Хиландару, XЗ 4 (1978) 75–98 (= *Између Византије и Зайага*, Београд 1987, 114–130).

¹⁰ М. Шупут, *Пластична декорација Бањске*, ЗЛУ 6 (1970) 37–51.

¹¹ В. Кораћ, *Градњивељска школа Поморја*, Београд 1965, 102.

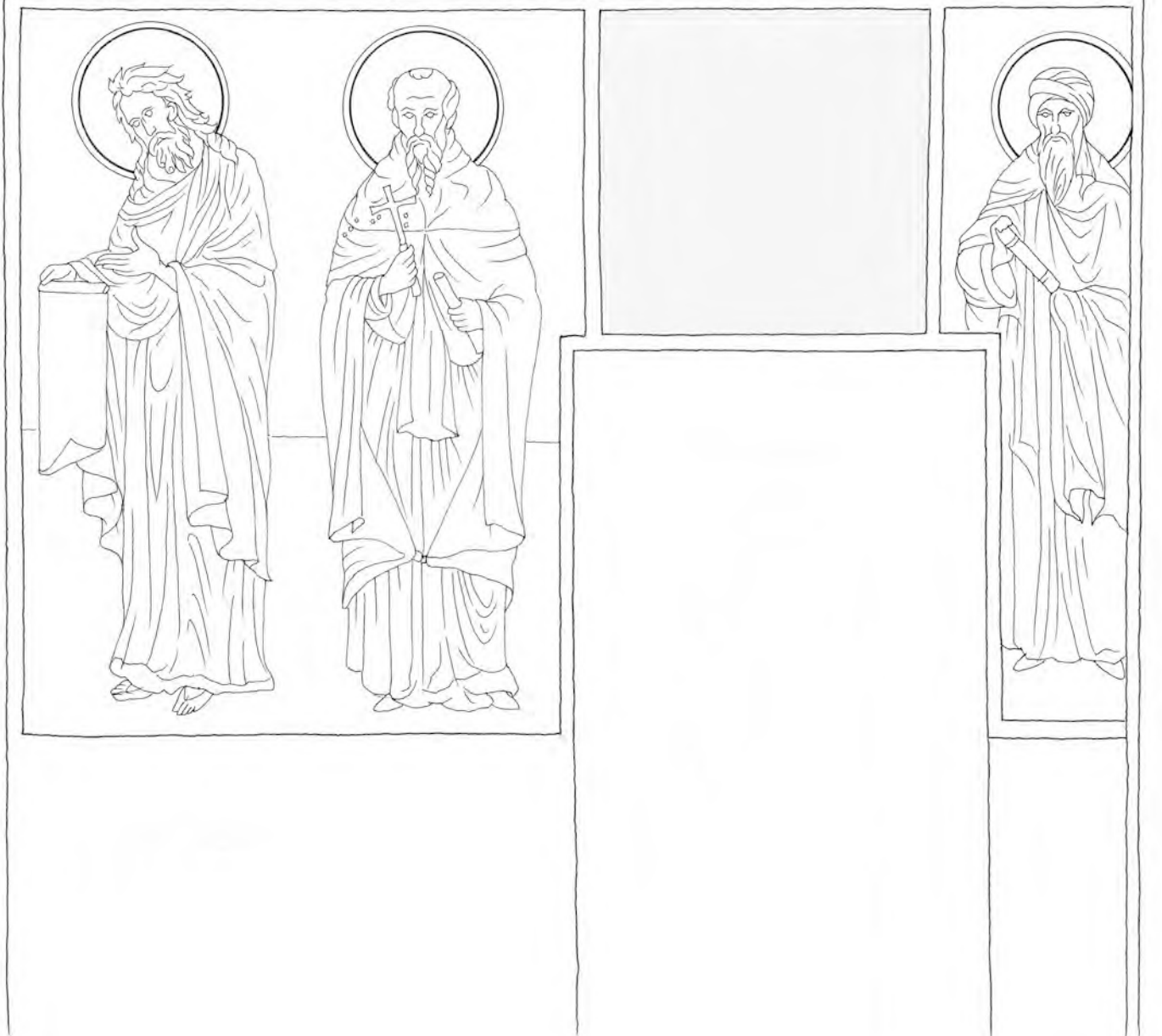
¹² *Живоји*, 149–151; М. Јанковић, *Данило, бањски и хумски епископ*, Архиепископ Данило II, 83–85.

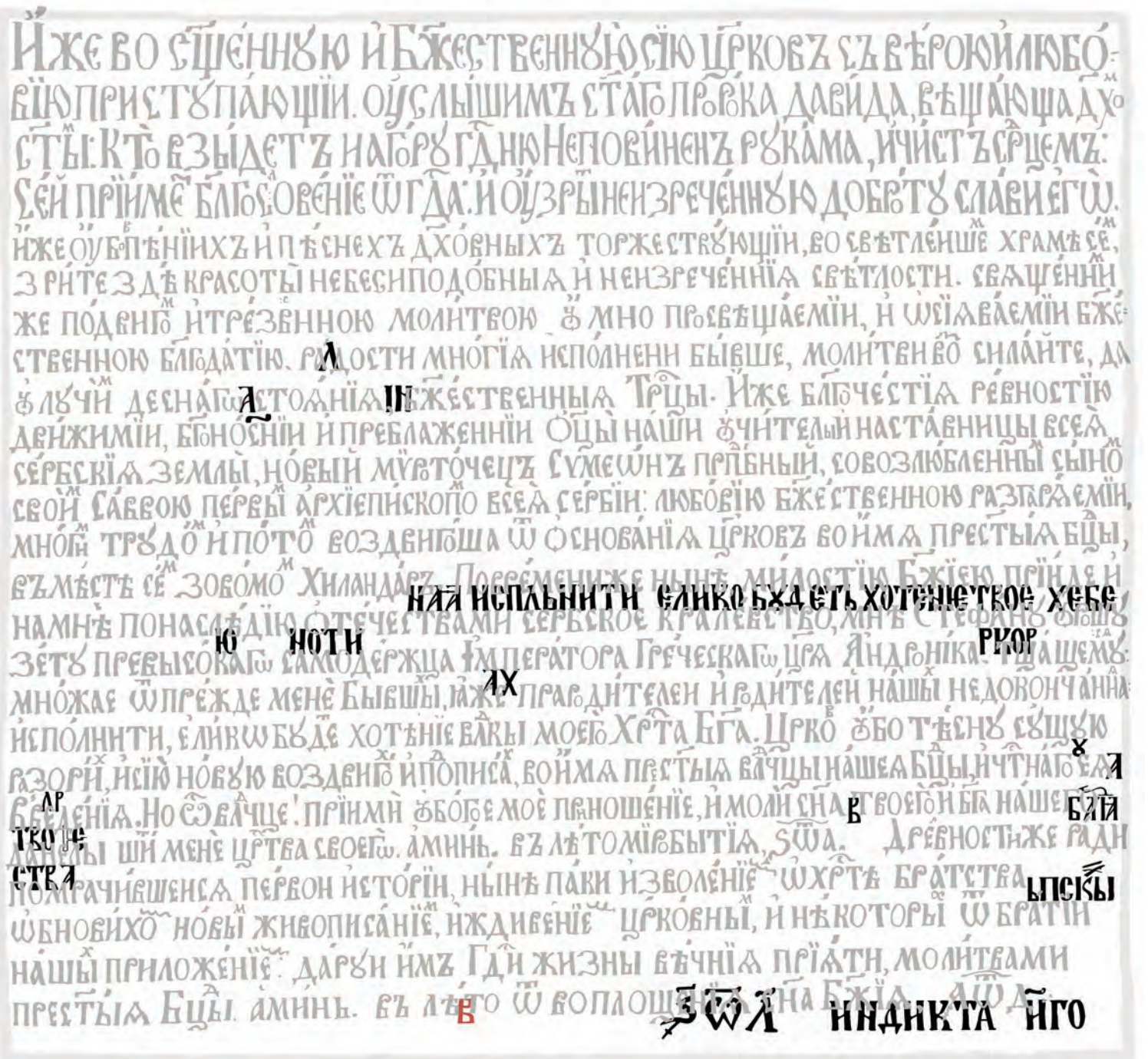
¹³ *Живоји*, 46–47, 338–357; Мошин, Пурковић, *Хиландарски ијумани*, 24–34; М. Живојиновић, *Светијорски дани Данила II*, Архиепископ Данило II, 76–80.

¹⁴ *Живоји*, 88.

¹⁵ *Истио*, 359 – тоу начеть бездмльвствовати – по речима његовог настављача, па се може закључити да Данило није, као у Бањској, узео учешћа у изградњи хиландарског католикона. Њу је вероватно надгледао потоњи српски архиепископ Никодим, његов ученик и наследник на игуманском трону.







Д. Боро, 2019

1315, по свему судећи, такође била у завршној фази.¹⁶

Варнава и Михаило нису једини именом познати уметници који су почетком XIV века сарађивали с хиландарским братством. У купопродајном акту од 9. новембра 1322, којим су Хиландарци стекли три куће у Солуну, међу сведоцима и потписницима, угледним грађанима, наводе се један до другог познати солунски уметници тог времена – сликар Георгије Калиергис и архиепископ Георгије Мармарас.¹⁷ Први, за кога су савременици тврдили да је *цели Тесалије*¹⁸

¹⁶ За овакво датовање в. Б. Тодић, *Време изградње каџоликоне и ексонарџекса манастира Хиландара*, ХЗ 14 (2017) 147–155.

¹⁷ *Actes de Chilandar I*, 180, n° 84.63–64.

¹⁸ Ваља подсетити на то да је у средњем веку солунски

најбољи сликар¹⁹ и чије је дело слављено у Цариграду,²⁰ није, судећи по једином његовом сачуваном и тачно датованом делу – живопису храма Васкрсења Христовог у Верији (из 1314/5) – радио у Хиландару. Други, Георгије Мармарас, који се крајем истог месеца, 26. новембра 1322, опет нашао у истој улози, као сведок и потписник договора између солунског монаха Јована Караве и наведене петорице представника српског манастира, био је носилац јединственог звања тоу прωτομαϊστορος τών οικόδομων,²¹ што упућује

архиепископ називан митрополитом Тесалије, а онај у Лариси митрополитом Хеладе.

¹⁹ Σ. Πελεκανίδης, *Καλλιέργης, ὀλης Θεσσαλίας ἄριστος ζωγράφος*, Ἀθήνα 1973, 7.

²⁰ Икона Богородице од Извора, *Manuelis Philae Carmina II*, ed. E. Miller, Parisiis 1857, 25–26.

²¹ *Actes de Chilandar I*, 183, n° 85.46, 21–22.

на то да је у Солуну постојао еснаф градитеља.²² Георгије Мармарас је затим, у истом својству и са истом титулом, посредовао и у солунским пословима још двају атонских манастира – Иви-рона и Зографа – 9. марта 1326. и марта 1327, с тим што се у зографском акту његово звање помиње у варијанти тоῦ πρωτομαϊστορος τῶν δομητόρων.²³ С доста вероватноће може се претпоставити да је он као члан Варнавине тајфе учествовао у градњи хиландарског храма јер се као сведок потписник први пут појављује 21. јануара 1309. у Солуну, приликом куповине трију кућа за манастир Богородице τ(ῆν) Ἱη(ρουσα)λ(ῆ)μ ἑλικεκλημέν(ην), који је припадао царевом зету краљу Милутину.²⁴ Потом је, у трећој деценији XIV века, већ као најугледнији градски архитекта, посредовао између својих светогорских познаника и суграђана.²⁵

Нису позната имена грчких сликара који су, по жељи краља Милутина, осликали главну

²² T. Teoteoi, *Remarques sur le travail manuel à Byzance au XIV^e siècle*, Études Byzantines et Post-Byzantines I, Bucaresti 1979, 60.

²³ *Actes d'Iviron III*, 300, n° 84.6–7, 33; Pavlikianov, *The Mediaeval Greek and Bulgarian Documents*, 285, 287, n° 27.6–7, 21–22.

²⁴ *Chilandar*, 192–195, n° 25.

²⁵ Треба додати да је Варнавином *ἰοῦῖῖῖῖῖῖ* на крају хиландарског записа по формули најсличнији био у камен урезани запис *мраморника* Никите на олтарској прегради разрушене цркве Светог Георгија у селу Брики на Пелопонезу (Мани) – ΝΙΚΗΤΑΣ ΜΑΡΜΑΡΑΣ ΔΟΥΛΟ(С) Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ. Овај мајстор из друге половине XI столећа оставио је нешто другачије потписе у још четири цркве у истој области – Ν. Β. Δρανδάκης, *Νικήτας μαρμαράς* (1075), *Δωδώνη 1* (Ιωάννινα 1972) 19–44; исти, *Άγνωστα γλυπτά τῆς Μάνης ἀποδιδόμενα στοῦ μαρμαρά Νικήτα ἢ στοῦ ἐργαστήρι του*, ΔΧΑΕ 8 (1976) 19–27; исти, *Δύο βυζαντινές ἐνεπίγραφες πλάκες ἀγίας Τράπεζας σὲ ναοὺς τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης*, Μνήμη, Ἀθήναι 1980, 179–185; D. Feissel, A. Philippidis-Braat, *Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance, III – Inscriptions du Péloponnèse (à l'exception de Mistra)*, TM 9 (1985) 304–306, n° 45, 46; 380, n° 31, 32. Да ли је и Варнава на сада изгубљеној плочици иза свог имена себе означио на исти начин – остаће непознато. Та реч се испрва јавља само као ознака професије (Ноάνις μαρμαράς – X/XI век) – cf. H. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure*, Paris 1922, 21, n° 78 – да би касније, у доба Палеолога, најчешће представљала патроним који је указивао на занимање родоначелника породице – PLP 7, 126–128, n° 17097–17112.

хиландарску цркву и који су, судећи по непресликаним и очишћеним деловима фресака, припадали најнапреднијим токовима византијског сликарства у свом времену. Посао на изради зидних слика завршили су на самом крају лета или почетком јесени 1321, између 1. септембра и смрти ктитора 29. октобра.²⁶ Натпис који о томе сведочи исписан је на српскословенском испод ногу краља Милутина из ктиторске композиције;²⁷ она приказује ромејског автократора Андроника II како свом зету и манастирском ктитору уручује три хрисовуље у *ἰприсусῖῖῖῖῖ* Стефана Првомученика, светог имењака свих Немањића. Целину с ктиторском композицијом чине и представа Мајке Божије на престолу, са Сином у крилу, окружене арханђелима Михаилом и Гаврилом, изнад главног улаза у наос храма и ликови светих Симеона Немање и Саве, оснивача српског Хиландара. У истој, другој зони живописа на северном делу источног зида нартекса насликан је Андроников унук и савладар Андроник III, а лево од њега првобитно су највероватније били представљени деда и отац краља Милутина, такође манастирски ктитори – Стефан Првовенчани и Стефан Урош I као монаси Симон и Симеон.²⁸ С друге стране врата над којима је ктиторски натпис, у југозападном углу наоса, особеним избором насликаних фигура главних манастирских ктитора обележено је место првобитног гроба Симеона Немање. Он је представљен на западној страни југозападнoг пиластра, за њим следе свети Сава и краљ Милутин на јужном зиду, док им са западног зида благослов упућује свети Стефан Првомученик.²⁹

²⁶ Марковић, Хостетер, *Прилози хронологији*, 201–217.

²⁷ Према данас читљивим деловима првобитног натписа може се закључити да је приликом исписивања новијег, из 1804, коришћен текст старијег натписа, али он није у целини поновљен.

²⁸ В. поглавље *Триезарија*, стр. 59. До средине треће деценије XIV века уместо њих су, на новом слоју малтера, насликани Милутинови наследници на српском престолу и нови ктитори Хиландара – син Стефан Дечански и млади краљ Душан, Милутинов унук, cf. V. J. Djurić, *Les portraits de souverains dans le narthex de Chilandar*, X3 7 (1989) 105–132; Војводић, *Кшиишорски иоршреши*, 251–257.

²⁹ Исти, *Хиландарски ироб светиої Симеона Срїскої и њеїов сликани ироїрам*, X3 11 (2004) 27–58.

РЕПОШЕВ ГРОБ (1431)

Н. Цар, 1984;
Н. Дугић, 1996



Натпис се налази у аркосолију који је накнадно призидан у висини парапетних плоча са унутрашње стране бифоре на северном зиду старе припрате католикона. Исписан је белим словима на зеленој позадини, у три реда, иза малог Христа у Богородичином наручју.

ИЗД: Петковић, *Сѣарине*, 15; Стојановић, *Записи и најписи VI*, 97, бр. 10038; Б. Кнежевић, *Аркосолију у Хиландару и у српским средњовековним манастирима*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 599; Τουτός, Φουστέρης, *Εύρετήριο*, 191, бр. 5.2.

ЛИТ: А. Belitch, *La Macédoine*, Paris–Barcelone 1919, 200 (V. R. Petković); В. Р. Петковић, *Арбанаски ипирј у Хиландару*, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију 1/1–2 (Београд 1923) 197; Р. М. Грујић, *Светиојорски азили за српске владоце и власијелу њосле Косовске бијке*, ГСНД 11 (1932) 81; Радојчић, *Умејнички сјоменици*, 181; Г. Σούλης, *Αί νεώτερα έρευναί περί Γεωργίου Καστριώτου Σκενδέρμλεη*, ΕΕΒΣ 28 (1958) 457; Djurić, *Fresques médiévales*, 95; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 130; В. Ђоровић, *Светија Гора и Хиландар до шеснаестог века*, Београд 1985, 172; Петковић, *Хиландар*, 34; Д. Поповић, *Сахране и гробови у средњем веку*, Манастир Хиландар, Београд 1998, 213–214; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 248; В. Војовић, *Mont Athos, les princes roumains, Jean Castriot et la Tour albanaise (Arbanaški pirg) dépendance de Chilandar*, Balcanica 37

(2007) 85; Миљковић, *Жишчија*, 98; Ковачевић, *Хиландар*, 173, 554.

Пр(ѣ)стави^а се рабъ^б Б(о)жин^с Рѣпошь^д дѣзъ^е
нлнрнс[кн]^ф въ лѣт(о) љѣлѣ^ѕ

^а прѣставн (П – Петковић; С – Стојановић), прѣстави (К – Кнежевић), прѣставн (Т–Ф – Τουτός, Φουστέρης); ^б раб' (П, С); ^с бѣжн (К); ^д Рѣпош (К, Т–Ф); ^е доуз (П, С); ^ф нлнрнскн (П, С), нлнрнскн (Т–Ф); ^ѕ ѕцлѣ (П), љѣлѣ (С), ѕлѣ (К).

Пресѣави се раб Божији Рейош, дукс илириски, њодине 6939

Судећи по редоследу којим су 1425/6. да-родавчеви синови набројани у повељи Јована Кастриота, који Хиландару поклања села Радостуше и Требиште североисточно од Дебра, Репош је био другорођени син тог албанског велможе,¹ господара области у сливу реке Мат,²

¹ *Actes de Chilandar II*, 561–562, n° 81.

² Кроз његову земљу је пролазио и трговачки пут који је из Шуфадаје водио од јадранског приморја, преко Дебра и Полога, до Призрена – уп. његову повељу Дубровчанима од 25. фебруара 1420, *Сѣаре српске њовеље и њисма I/2*, пр. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1934, 213–214, бр. 793; А. Ducellier, *La façade maritime de*



Н. Цар, 1984;
Н. Дугић, 1996

северно и источно од Кроје, и суседног Дебра и околине. У ишчекивању неминовног сукоба с Турцима, Јован Кастриот је у наредне две године настојао да себи и својој породици обезбеди сигурно уточиште. Он је пре 17. августа 1428, уз сагласност игумана јеромонаха Атанасија и целокупног хиландарског братства, за суму од шездесет флорина купио четири аделфата у пиргу Светог Георгија више манастира, с правом доживотног боравка у њему за себе и своја три сина – Репоша, Константина и Ђурђа.³ Прибежиште је тражио и на другој страни. Наведеног датума обратио се млетачком Сенату с молбом да се у случају невоље може са породицом склонити на неки од поседа Сињорије у Приморју и истовремено писао да му је најмлађи син примио ис-

лам, те да не може сносити одговорност уколико млади Скендербег по султановој заповести нападне млетачку територију.⁴ Турска одмазда над поседима Млечана у јадранском приобаљу и земљама њихових савезника у залеђу уследила је после другог и коначног освајања Солуна 29. марта 1430. Исак-бег, скопски крајишник, опустошио је област Јована Кастриота, разоривши сва утврђења, изузев два, у којима је оставио турске посаде.⁵ Ипак, Јован Кастриот је задржао део својих старих територија које је у тимар, као хришћански спахија, од султана добио 1431.⁶ Под таквим околностима, вероватно почетком исте године, Репош се обрео на Светој Гори, где је убрзо и умро.⁷ На основу записа из једног ру-

la Principauté des Kastriote, de la fin du XIV^e siècle à la mort de Skanderbeg, Studia Albanica 6/1 (Tirana 1968) 119–136. И Јован Музаки у хроници *Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi*, која је настала око 1515, Јована Кастриота назива *Signor della Matia* – cf. *Chroniques*, 301.

³ Мошин, *Акџи*, 197–199; Ј. Радонић, *Ђураћ Кастриоти Скендербеџ и Арбанија у XV веку* (Споменик СКА 95), Београд 1942, 3–4, бр. 4; најстарији син Станиша се у овом документу не помиње, вероватно због тога што му је отац наменио улогу наследника као господара у области Мата и Дебра. За положај и историју поменутог пирга, касније прозваног *арбанашким*, в. П. Ανδροῦδης, *Ιστορικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες για τον πύργο του Αλβανού της Μονής Χελανδαρίου στο Άγιον Όρος*, Βυζαντιακά 22 (2002) 219–245; Миљковић, *Жиџија*, 98–99.

⁴ Оригинал је писан на грчком, а сачуван је латински превод – Радонић, *нав. дело*, 4, бр. 5; притешњен надмоћном османском силом, Јован Кастриот се још 11. јануара 1410. вајкао млетачком Сенату да су Турци узели једног његовог сина као таоца и да од њега траже несметан пролаз својих чета ка млетачким утврђењима на јадранској обали – *исџо*, 1, бр. 1.

⁵ *Историја Црне Горе II/2*, 158.

⁶ Н. Inalcik, *Timariotes chrétiens en Albanie au XV^e siècle d'après un registre de timars ottoman*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 4 (Wien 1951) 118–138.

⁷ Он је свакако дошао с намером да се замонаши, али га је у томе спречила прерана смрт. Пишући почетком XVI столећа кратку историју своје породице, која је била у родбинским везама с кланом Кастриота, Јован Музаки је посебно истакао Репошеву побожност, али му његова



кописа зна се и тачан датум његове смрти – 25. јул 1431.⁸

судбина по напуштању очевог дома није била позната. Сматрао је да се овај упокојио као монах на Синају – cf. *Chroniques*, 295.

⁸ Стојановић, *Зайиси и најџиси III*, 74, бр. 5055. Ђурађ Репош из записа публикованог на истом месту (бр. 5048) није могао бити иста личност не само због тога што је *terminus post quem* настанка записа 1494. већ и зато што Репошево име добијено на крштењу није могло бити Ђурађ. Тако се звао његов најмлађи брат, касније славни Скендербег.

У сваком случају, судећи по поменутих прилозима и самом месту Репошевог гроба, Кастриоти су били православна арбанашка господа, а Јованова супруга је била Српкиња, што се лако може закључити на основу наративних извора. За Јована Музакија она је Voisava Tribalda, угледног рода, за Марина Барлетија је ћерка *ἡλεμένηῃοἱ ἰοσῶδαρα Τριβαλα*, а Димитрије Франко је открио и њену постојбину: била је ћерка господара Полога – *Chroniques*, 295, 301; M. Barletius, *Historia de vita et gestis Scanderbegi, Epiratorum principis*, Roma 1510, 3; D. Franco, *Gli illustri et gloriosi gesti et vitoriose impresse, fatte contra Turchi, dal Sig. D. Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg, prencipe d'Epirro*, Venetia 1610, 1. Ваља приметити да у делима с почетка XVI века, а чији су аутори пред турском опасношћу избегли у Италију са југоисточне обале Јадрана, као да још живи историцизам старих ромејских хроничара. У списима тих писаца, почевши од Јована Скилице у XI столећу, преко Хонијата, Григоре и Кантакузина, па све до Кривовула са Имбра и Халкокондила у XV веку, именом античког народа Τριβαλλοῖ готово се без изузетка означавају Срби (*Tribalda* или *Tripalda* је искварено од грчког

Световног великодостојника, сина угледног манастирског приложника, братство Хиландара сахранило је у унутрашњој припрати и његово надгробно обележје украсило фрескама. У полукружној ниши аркосолија, на плавој и зеленој позадини, насликана је допојасна Богородица с малим Христом који благосиља светог Георгија, патрона пирга у којем је покојник провео своје последње дане. Око нише, у доњем делу, на истоветној позадини, представљени су у попрсју свети ктитори Симеон и Сава, још два посредника у спасењу његове душе; њима одозго, из *рајске вреже* на жутој позадини, благослов шаље допојасни Христос Емануил, коме се клањају два анђела у медаљонима. Иако се украс Репошевог гроба не одликује особитим сликарским вредностима, у иконографском смислу је у главној манастирској цркви најбогатији. Своје поштовање братство је изразило и самим натписом, иако Репош, као ни његов отац Јован, није имао никакву титулу. У оба документа у Хиландару уз њихова имена стајало је само господињ, али

Τριβαλλίδα). Сам Јован Музаки био је готово опчињен државно-правним традицијама несталиг царства, а узрок његове пропасти, као и усуда своје породице, којој је приписивао престоничко порекло, видео је у грађанском рату између Палеолога и Кантакузина, рату што је Турке довео на Балкан. Себе је, при томе, у свом кампанијском егзилу столеће и по касније поносно називао *Despoto dell' Epiro*.

је постхумно у натпису истакнуто да је Репош био δούξ.⁹ Наручилац натписа је речима дрџь нлнрнс[кн] *учено* подсетио и на Репошеву етничку припадност. Почевши од Георгија Пахимера, за ромејске полихисторе, учене историчаре, фило-

⁹ У то време господари неких значајних лука на источном Јадрану и пространих области у залеђу били су титулисани као *дуке*, попут Балше II у Драчу (1385), Хрвоја Вукчића у Сплиту (1404) или Стефана Вукчића Косаче (Sancti Sabae dux, 1466) – cf. *Monumenta serbica*, 202–203, 253, n^{os} 192, 242; *Дубровачка акџиа и њовеље I/2*, пр. Ј. Радонић, Београд 1934, 672, 680, 681, 683, бр. 302, 306–308. Репош то звање свакако није носио, па чак ни ако је уочи судбоносног обрачуна с Турцима био војни заповедник неке од очевих утврда.

логе и писце, попут Томе Магистра, Нићифора Григоре или Јосифа Калотета, али и код сувремених хроничара и људи од пера, као што су аутократор Манојло II Палеолог или Критовул са Имбра, Арбанаси су били *Илири* (Ιλλυριοί).¹⁰

¹⁰ *Pachymérés I*, 271.24; II, 401.17, 641.3; PG 145, 377; *Nicephori Gregorae Byzantina Historia I*, ed. L. Schopeni, Bonnae 1829, 116.8, 247.11, 297.6; III (I. Bekkero, 1855), 557.14; Δ. Γ. Τσάμης, *Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράματα*, Θεσσαλονίκη 1980, 270, 299; *The Letters of Manuel II Palaeologus*, ed. G. T. Dennis, Washington 1977, 43, 211, n^{os} 16.17, 68.107; *Critobuli Imbriotae Historiae*, ed. D. R. Reinsch, Berolini – Novi Eboraci 1983, 27.15, 138.6.

ФЛАСКА (око 1525)

Иако најстарија међу бројним хиландарским келијама у Кареји, црква Рођења Богородичиног није оставила трага у изворима.¹ Највише података пружају сама грађевина и зидне слике у олтарском делу, где је недавно у целисти откривен драгоцен натпис у виду поменика на уској површини зида који одваја нишу проскомидије од главне апсиде.² Исписан је црним словима, у деветнаест редова, на белој правоугаоној површини димензија 122 × 18 cm, уоквиреној црвеном бордуром ширине око три сантиметра; слова су висине око три и по сантиметра.

¹ Први се пут под овим именом среће почетком прошлог столећа у драгоценом спису хиландарског игумана Методија, и ту само у једној реченици, у којој се, поред назива келије, наводи да су келиоти грчки монаси који се баве риболовом – уп. Методије С. Миловановић, *Живоїи у српској царској лаври Хиландару III*, Београд 1909, 10. Есфигменски јеромонах Герасим Смирнакис пак у свом познатом опису Свете Горе из приближно истог времена међу хиландарским келијама чији су закупци Грци у Кареји помиње и келију тоῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου – Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 702. Келија је назив добила од грчке речи *φλάσκη*, *φλάσκα* или *φλασκή*, са значењем *боца*, *сѣякленница*, али и *шиква*, *поцрѣка* и *јуїїни суд* за воду или вино од осушеног плода тикве *Lagenaria vulgaris*, нарочитог облика, са издуженим, танким горњим делом и лоптастим завршетком, код нас познатог као *лејка* или *врѣ*. Смештена на источном ободу Кареје, келија је вероватно одувек, као и данас, била окружена засадима винове лозе и повртњаком. Фласка вероватно није испрва носила тај назив. Јеромонах Венијамин из манастира Добруна је у Кареји, у хиландарској келији с храмом Рођења Богородичиног, званој *Κοζινα*, 1627/8. преписао *Προλοї* за целу годину, који је наменио манастиру Завали, уп. Стојановић, *Зайиси и найїїиси VI*, 112, бр. 10134.

² Храм је недавно статички осигуран, а натпис у потпуности ослобођен познијих премаза кречом – в. Баришић, Булајић, Џамић, *Хиландарска келија*, 101–104.

ИЗД: Subotić, *Η καλλιτεχνική ζωή*, 74–75;³ Τουτόс, Φουστέρης, *Εύρετήριον*, 226, бр. 5.14.

Ктитори с(в)ε(т)(а)го храма сего : помени Г(оспо~
д)н д(оу)ше рабъ свонх(ъ)^а · Николъ^б · Ернноу · Дми~
тра · Маръ^с · Дмитра · Евгенїю монахию^д · Манонла
· Фе(о)дворъ^е · Елсавъ-ф-х монахию^ф [· С]таниславъ^г ·
Ивана · Генадїа (мон)ах(а)^h · Па-ф-ананла їероднакона
· Павла монаха

^а свонх; ^б николоу; ^с мароу; ^д монахиню; ^е фе(о)двороу;
^ф елсавъ-ф-х монахиню; ^г [...]аниславоу; ^h арх(имандрнта)
(према Τουτόс, Φουστέρης).

Ⲅ — монах

*Кїїїїори свейїої храма ової. Помени,
Госїоде, душе слуїу своїих, Николу, Ирину,
Дмиїтра, Мару, Дмиїтра, Евїенију монахињу,
Маноїла, Теодору, Јелисавейїу монахињу, Сїа-
ниславу, Ивана, Генадїа монаха, Найїанаила
їерођакона, Павла монаха*

Заједнички ктиторски подухвати већег броја лица, који се могу пратити од друге половине XI столећа,⁴ дуговека су пракса у византијском свету и откривају је управо овакви натписи. Нарочито су у том погледу занимљива два натписа из друге половине XIII века јер се у њима, осим имена приложника, помињу и њихови дарови. Један је из цркве Светих анаргира

³ Ту је издат само завршни, тада једино видљив део натписа.

⁴ S. Kalopissi-Verti, *Epigraphic Evidence in Middle-Byzantine Churches of the Mani*, *Λαμπηδών Ι, Αθήνα* 2003, 340–341.

Н. Цар, 1984;
Н. Дугић, 1996;
Д. Боро, 2019

КѢТТОРН
СТГОХРАМА
СЕГО: ПОМЕ
НИПАШЕРА
БЪСВОИ·Н
КОЛ·ЕРНОВ·
АМНРА·МАЪ·
АМНРА·ЕУГЕ
НИЮМО·НАХИЮ·
МАНО·НЛА·
ΘΕΩΡΥ·ΕΝ
СЪБЪУМО
НАХИЮ·СТАН
СЛАЪ·РЪА
НА·ГЕНА
ΑΙΑΣ·ΝΑΘ
ΝΑΗΛ·ΙΕΡΟΑ
ΗΚΟΝΑ·χα
ΠΑΡΑΜΟΝΑ





у Кипули (средишњи Мани) на Пелопонезу (6. јун 1265), а други из храма Арханђела Михаила у Полемити, у истој области (2. мај 1278).⁵ Овакви и краћи натписи у којима се помињу само имена најугледнијих приложника, док остали остају анонимни, као и натписи у којима једноставно стоји да је храм сазидан и осликан заслугом целог села или чак више села у једној области, срећу се у већем броју на млетачком Криту, на Кипру под влашћу Лузињана и на Родосу у XIV веку и током прве половине XV века,⁶ а од средине тог

столећа јављају се и у средишњим областима Балкана.⁷ Без изузетка је реч о малим сеоским храмовима које су, у складу са својим скромним могућностима, најчешће предвођене својим јерејима, подизале и зидним сликама украшавале локалне заједнице.

Подигнута на основу исте праксе колективног задужбинарства, келија Фласка је особена пре свега због места на којем се налази – у Кареји,

⁵ Eadem, *Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in Thirteenth-Century Churches of Greece*, Wien 1992, 67–69, 71–74.

⁶ Eadem, *Painters*, 145; eadem, *Aspects of patronage in Fourteenth-Century Byzantium. Regions under Serbian and Latin Rule*, Βυζάντιο και Σερβία κατά τον 14^ο αιώνα, Αθήνα 1996, 368–371, 376–378; eadem, *Church Foundations by Entire Villages (13th–16th c.). A Short Note*, ЗРВИ 44/1 (2007) 333–339.

⁷ Велестово (1444. и 1450/1), Долгаец (1454/5), Лескоец (1461/2), Свети Стефан Панцир – Г. Суботић, *Охридска сликарска школа XV века*, Београд 1980, 52, 61–64, 76, 95; Света Петка у Побужју код Скопља (друга половина XV столећа) – З. Расолкоска-Николовска, *Црквата Света Петка во Побужје*, Зборник 9–10 (Скопје 1983) 35–54 (= *Средновековната уметност во Македонија*, Скопје 2004, 483–504); Г. Суботић, *Из историје сликарства у скопјском крају у време турске властии (1)*, ЗРВИ 38 (1999/2000) 419–422.

управном седишту Атона. Док су у парохијским храмовима ктитори и њихови потомци кроз генерације држали опела, венчавали се и крштавали, световни ктитори Фласке вероватно никад нису видели своју карејску задужбину. Средства прикупљена на подстрек монаха поменутих на крају натписа њима су и поверена зарад градње цркве, а заузврат су само очекиване спасоносне молитве светогорских подвижника за душе приложника. Натпис из Фласке, у којем је наведено чак четрнаест ктитора, није само најстарији познати натпис ове врсте на Светој Гори већ је и први на том *Полуострву мушкараца*⁸ у којем су на зиду фреско-техником исписана имена приложница – мирјанки и монахиња.⁹ Њихова имена и имена осталих приложника јеромонах који је служио читао је приликом вађења честица из просфоре на проскомидији.

Невелики храм у два нивоа био је покривен двоводним кровом. Због нагиба терена у правцу запад–исток доњи део је делимично укопан и служио је као *усијалница* у коју су земни остаци монаха одлагани неколико година после смрти. Горњи део је чинио једнобродни наос са олтарским простором, димензија 7,5 × 4,8 m, и припратом. На источном зиду су три полукружне конхе, од којих једино главна, олтарска, споља излази ван равни зида у виду

⁸ Изворни турски назив за Свету Гору, с краја XV и почетка наредног столећа – Фотић, *Светија Гора*, 39.

⁹ Тек су нешто старије иконе са именима владарки – икона Богородице Одигитрије и Пантанасе из наоса католікона Григоријевог манастира са именом Марије Асанине Палеологине (†1511), господарице τῆς Молδοβλαχίας, друге супруге Стефана III Великог, и икона светог Атанасија Атонског коју је велика војвоткиња Ана, владарка πάσης Οὐκροβλαχίας, са супругом Јованом Владиславом III (1523–1525) поклонила Лаври, *Recueil des inscriptions*, 119, 175, n^os 361, 511.

тростране апсиде. Бочне фасаде су оживљене троструким слепим аркадама чији су луци изведени од опека, као и удвојени зупчасти венац којим су испод крова завршена фасадна платна и лучно засведени првобитни прозорски отвори. Северозападно од цркве подигнут је конак, који је данас у рушевинама.¹⁰

Украшавање унутрашњости зидним сликама никада није довршено. Уочи освећења цркве фреске је добио само источни зид.¹¹ Поред тројице монаха поменутих на крају листе приложника – Генадија, Натанаила и Павла – који су вероватно били држаоци келије, познато је и име сликара. Тај уметник је израдио и фреске у олтару Претечиного параклиса на спрату нартекса главне цркве у Протату (1525/6), престоне иконе у келији Светог Георгија του Πλάκαρη изван Кареје, као и зидне слике у параклису Светог Власија надомак Велике лавре (после 1528/9).¹² Претпоставља се да натпис крај светог Николе, лево од нише протесиса у параклису Светог Јована Претече – Μνήστητι Κ(ύρι)ε Γεωργίου μοναχ(οῦ) – представља помен сликара.¹³

¹⁰ Данашње просторије за становање у том иначе напуштеном и ороулом здању дограђене су уз северозападну страну црквике у новије време, када је све стављено под један, заједнички кров.

¹¹ За сликани репертоар в. Баришић, Булајић, Џамић, *Хиландарска келија*, 102–104. На профилисаном венцу што одваја полукалоту од доњег дела олтарске апсиде исписани су стихови који се поју у опходу приликом освећења храма – *Зтвр(ь)ждене на те надѣющиди се · Зтврѣди Г(оспод)и цр(ь)к(о)вь свою · еюже стежа чьс(т)ною си кръвїю – Subotić, Н каллитеχνική ζωή*, 76–77.

¹² *Исїю*, 61–100.

¹³ Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι I*, 215; Τουτόс, Φουστέρης, *Εύρετήριον*, 62; Веленис, *Хеїперојезичке сликарске радионице*, 221–222.

МОЛИВОКЛИСИЈА (1541)

Хиландарска келија с малом куполном црквом триконхалне основе, посвећеном Успењу Богородице, налази се у шумовитом крају изнад Кареје, на двадесетак минута хода северозападно од хиландарског конака. Назив је добила по оловном крову, какав се ретко среће на малим светогорским храмовима, па је позната као *Оловна црква*.¹ У унутрашњости цркве постоје два сликана натписа из 1541. Оштећени ктиторски натпис на српскословенском налази се изнад данас зазиданог јужног улаза. Исписан је на белој позадини црним словима висине око једног и по сантиметра. Натпису недостају почечи и завршеци редова, чија се реконструкција предлаже у цртежу; од завршетка натписа у доњем делу виде се само врхови изгубљених слова у шестом реду. Текст на грчком језику, исписан црним словима на белом правоугаоном пољу између олтарске апсиде и нише ђаконикона, чита се само у првом, горњем делу.² Други натпис до сада није публикован.

ИЗД: Порфириј Успенскій, архимандрит, *Письма о пресловутомъ живописцѣ Панселинѣ*, Труды Киевской духовной академіи 4 (1867) 267; Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*, бр. 6247; Ж. Татић, *Из сѣаре срѣске архиѣекѣуре*, ПКЈИФ 8 (1928) 201; Суботић, *Наййис*, 512; Σ. Παντζαρίδης, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου Κοιμήσεως Θεοτόκου (Μολυβοκκλησιάς) Καρυές Άγιον Όρος*, Θεσσαλονίκη 2006, 21–22; Τουτός, Φουστέρης, *Εύρετήριο*, 229, бр. 5.16.

¹ Први пут се под овим називом – оловна цр(ъ)ковъ – среће у једном запису из 1724 – Рајков, *Хиландарска кондика*, 361.

² Вероватно је текст исписан на већ осушеној малтерној подлози по завршетку сликарских радова, због чега је, изузев првог реда, натпис било могуће само делимично прочитати, и то на основу светлијих трагова слова, преосталих пошто је одатле отпала њихова тамнија боја.

ЛИТ: Кондаковъ, *Памятники*, 53; Σμυρνάκης, *Τὸ Άγιον Όρος*, 500–501, 699; Βλάχος, *Η χερσόνησος*, 212; Никольскій, *Историческій очеркъ*, 26–27; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 140, 148; Петковић, *Хиландар*, 79; Суботић, *Најстарије љредсѣаве*, 177–178; Ненадовић, *Осам векова*, 183; Фотић, *Прилаѣођавање и ойсѣанак*, 99; Ненадовић, *Параклиси*, 180; Ракић, *Зидно сликарсѣиво*, 263; К. М. Βαφειάδης, *Τοιχογραφίες στѣς Καρυές του Άγιου Όρους από τὸ 15^ο ἔως τѣς ἀρχές του 19^{ου} αἰώνα*, ΔΧΑΕ 25 (2004) 44; Веленис, *Хейеројезичке сликарске радонице*, 222–225; Ковачевић, *Хиландар*, 584.

[† Изволѣнѣ]мъ^а О(тъ)ца^б · н поспѣшенѣемъ^с С(ы)на^д · н съвршенѣемъ^е С(в)ет(а)го Д(оу)ха · въ~здвиже се н съсна с[ε^ф сын с(в)етын н божь~ствън]ын^г храмъ^н · оуспенѣ прѣс(в)еты^и вл(а)~д(ы)ч(нц)ѣ^и наше Б(огородн)це н пр(н)снод(ѣ)вы Маріе^к · въ лѣт(о) ѿмѣ · н¹ [пописе се въ лѣт(о) ѿн · н съ]врши се,^м м(ѣ)с(ε)ца октоврѣа^н · кѣ, д(ь)нь · кроугъ, сл(ь)н(ь)цъ,^о кѣ · лъны,^р ѿ · ѱемѣ[лѣонъ, дѣ · злато чнсло],^ч ѿ · епахта, ѿ^г · нндикто, ѣ^и · о сѣмъ^с потрудн се многорѣшнын^т М[... п]нс(ь)ць · въ скѣмъ^у прѣименованны^в Макаріе н Дмнтръ Дѣнѣв[аць^в ...]

^а Изволеніемъ (П – Порфириј Успенскій), [изволеніемъ] (С – Стојановић); ^б оца (С), о(т)ца (Су – Суботић); ^с поспѣшеніемъ (П), поспѣшніемъ (Т – Татић); ^д сына (С); ^е съвршеніемъ (П), съвршеніемъ (Т); ^г озвнжесенъ зна о... (Т); ^г божьствън]ын (Су); ^н воздвижесе сей храмъ (П), храмъ (Т); ^и прстые (Т); ^и влче (П), влце (Т); ^к прнодвы Маріи (П), пр(н)снод(ѣ)вы (С, Су); прнодвы (Т); ¹ и. (Т); ^м свершисе (П), (с)врши се (С), вшисе (Т); ^н мца октоврѣа (П), мца октоврѣа (Т); ^о кроугъ слцу (П), слънцъ (С), сл(ь)нцъ (Су); ^р лъны (Т), лъны (Су); ^ч златочнсло (Су); ^г е пахта з (Т); ^с сѣмъ (П), сѣм (Т); ^т потрудисе (П), многорѣшнин (Т); ^у скимъ (П), въ скѣтѣ (С), ѣакн въ (Т); ^в поименованны (П), приспоимованны (Т); ^в дмитрыане (П), дмитра се (Т).



из око 1490. године, упућују на мајстора који је сликао иконе и минијатуре. То непосредно потврђују његове илустрације у *Четиљоројеванђелу* из збирке Црквеног музеја у Софији, пореклом из манастира Слечча.¹⁰ У питању је била личност из неког скрипторија – највероватније кратовског – у којем су преписиване и украшаване књиге и у којем је постојала пракса да се, уз годину, наводе и друге хронолошке одреднице.¹¹

На челу келије у којој су двојица *ѿисаца* обитавала свакако је био Макарије, али нам није, као у неким другим случајевима, сачувана *омологија* из матичног манастира, од ког су за зидање храма и живописање унутрашњости њени држаоци морали тражити сагласност. Нема сумње да су у хиландарском братству уживали поштовање. Келија је била скрипториј.

У натпису се заједнички труд монаха Макарија и Димитрија Јањевца истиче на крају, након белешке о довршетку живописа, општом формулом *О сем ѿѿируди се ...* Дословно се, дакле, не каже да су се обојица бринула о грађењу цркве, али писарски позив који их је везивао упућује на закључак да су они дуже време боравили у келији и настојали да је унапреде. Верујемо да су се обојица бринула најпре о дизању

храма, а затим, пет година доцније, и о његовом украшавању. Постоје и други примери лаика који су на Светој Гори дуже боравили и радили као преписивачи. Довољно је сетити се исповести младог Теодора Спана, који је у пиргу Преображења на Спасовој води радио за књижевника Доментијана. За Дмитра Јањевца се не зна када је дошао у Кареју и колико је дуго ту живео, али се, иако је био мирјанин, с Макаријем старао о подизању и украшавању цркве у келији у којој је боравио.

Њихов непосредни удео најбоље се може видети у натписима, најпре ктиторском, а затим и свим другим на зидним сликама. Њихову израду су поверили мајсторима с Крита, који су на свом језику оставили наведени поменик, исписан између олтарске апсиде и нише ђаконикона, док су српскословенске натписе, разуме се, исписали сами келиоти. Одлике писма особене за преписиваче рукописа лако се препознају јер их једноставније писмо сликара нема. У рукописима су то изразите варијанте широког и уског *є* и *ѣ*, начин писања слова *ѿ* и *ѣ*, често укошени потези знакова *ѣ* и *ѣ* или декоративно обликована слова *а*, *в* и *ѕ*. У техничком смислу, видно је да се писар служио каламусом, који је, за разлику од четкице, облицима давао оштрину, а потезима уједначену ширину.

Без темељне анализе тешко је рећи да ли су оба по имену позната келиота исписивала текстове на фрескама или је то учинио само један од њих. Ово отежава и чињеница да нам је познат само рукопис Дмитра Јањевца,¹² а не и монаха

¹⁰ G. Subotić, *La plus ancienne peinture murale au monastère Gornjak*, Зограф 26 (1997) 107–118.

¹¹ У том смислу, у зидном сликарству вредан пример, временски чак ближи, пружа ктиторски натпис у Лапушњи из 1510, где се наводе круг Сунца и Месеца, индикт, епахт и *ѿемељ* – Б. Кнежевић, *Манастир Лапушња*, Саопштења 18 (1986) 89–90. По броју хронолошких одредница које прате годину сликања натпис из Моливоклисије заостаје једино за поговорима најстаријих српских штампаних књига, у којима се, под утицајем Запада, бележи и година од Христовог рођења – *Цетињској осмојласника* и *Псалтира* из 1494. и 1495. или књига из штампарије Божидара Вуковића у Венецији: *Псалтира* (1520), *Молиљвеника*, *Осмојласника* и *Празничној минеја* из година 1536–1538. и др. – Стојановић, *Зайиси и најѿисци I*, 118–119, 139, 153, 157, 162–163, бр. 382, 383, 444, 481, 486, 494.

¹² Једна страница у рукопису из Гиљфердингове збирке који Дмитар Јањевац није само исписао него и украсио показује традиционалан преплет и стилизовану биљну орнаментуку на заставици, чија обрада и мотиви издалека сећају на дела много старијег, тзв. раскошног стила, негованог у Византији упоредо у минијатурама и емаљу; један од мотива, међутим, у средњем делу заставице, превучен само једним тоном, без пластичне обраде пером, као да је преузет из украса на делима златарског умећа.



Макарија. Један део натписа у цркви, укључујући и онај ктиторски, не може се, међутим, везати за Дмитра Јањевца,¹³ па је природно помишљати да их је извео Макарије. Као преписивачка радионица Моливоклисија је у светогорској средини свакако имала цењено место, па су, попут дела из других скрипторија, и остварења Макарија и Дмитра Јањевца откупом и даривањем могла dospети на разне стране, а познато је да је потреба за словенским преводима и преписима постојала и у самом средишту Свете Горе. Из

Међусобно поређење стилских ткива у рукописној орнаментици прве половине XVI века неговој у писарским радионицама на подручју данашње Србије и Македоније (у Кратову, Јањеву, Охриду и појединим манастирима) пружиће сигурнију слику кретања у декоративној уметности, у којој су мајстори најпре прихватили исламске елементе.

¹³ Као и у другим приликама, била је драгоцену помоћ преминуле пријатељице Биљане Стипчевић. По њеној оцени, рукопис Дмитра Јањевца из Гиљфердингове збирке и натписи на фрескама у Моливоклисији не показују истоветне одлике писма.

катастиха који је у опоруци 1575/6. саставио духовник Прохор, ретког у својој врсти, види се да је хиландарска келија *Три свейшииџља* у Кареји имала четрдесет две словенске књиге црквене садржине.¹⁴ О неговању словенске рукописне и литургијске традиције најбоље је посведочио сам духовник Прохор усрдно молећи хиландарски сабор да се и после његове смрти *йравило* у поменутој келији непрестано служи на српском језику. Помишљао је и на могућност да ће у њој живети, ако дође *от срѣб'скои странѣ*, архиепископ или митрополит или неки изабрани духовник.¹⁵ Све је то подразумевало да ће се у наведеном духу наставити с прикупљањем богослужбених књига на словенском језику. Можда ће се у даљим археографским истраживањима грађе наћи рукописи који би одговарали писарској и правописној пракси Дмитра Јањевца. Нису у већем броју познати рукописи пореклом из

¹⁴ Д. Синдик, *Из Хиландарској архива*, ХЗ 5 (1983) 73–79.

¹⁵ *Исѣо*, 79.



Јањева, али се зна да је 1550. у њему преписан минеј за новобрдског митрополита Никанора.¹⁶ Две године пре тога, 1548, ово бојохранимо месио посетио је охридски архиепископ Прохор и на једном четворојеванђељу, можда делу локалних писара, написао да је даровано јањевској цркви Архистратига Михаила и Гаврила у Плаканичкој махали.¹⁷

Поглед на малу преписивачку радионицу и њене чланове заслужне за подизање и живописање храма у њиховој келији намеће и питање о средствима којима је то остварено. Општа знања о наградама што су их преписивачи добијали за свој рад тешко допуштају могућност да су монах Макарије и Дмитар Јањевац сами подмирили све

трошкове. То се види и из начина на који се истичу њихове заслуге – каже се једино да су се они *йоџрудили*, без уобичајених израза којима се наглашава да је дело настало о њиховом трошку.¹⁸ Познато је, с друге стране, да су искусни и предузетни житељи карејског насеља успевали да обезбеде помоћ од дародаваца који су у то време издашно помагали атонско монаштво. То су, у првом реду, били влашки и молдавски вла-

¹⁸ Карактеристично је то што се и у Протату, у параклису Светог Јована Претече изнад нартекса, у натпису само каже да је исликан године 1525/6, у време прота Гаврила и монаха Герасима и Меркурија – Subotić, *Η καλλιτεχνική ζωή*, 62–63. Трошкове је свакако подмирио непознати дародавац. Западни део саборне цркве је пре тога, 1507/8, обновио молдавски војвода Богдан III (1504–1517) – Г. Суботић, *Пријраїа Саборне цркве у Кареји њочейком XVI века*, Періболос II, Београд 2015, 457–465.

¹⁶ Стојановић, *Зайиси и наййиси I*, 177, бр. 554.

¹⁷ *Истио*, 176, бр. 547.

дари, као и носиоци високих достојанстава на њиховим дворовима, али и приложници из других средина. Занимљиво о томе говори нешто старији поменик исписан српскословенском редакцијом у хиландарској келији Фласка у Кареји, у којем се, поред имена монаха, вероватно оних што су ту обитавали, наводе и имена других приложника, и то не само световна мушка него и женска.¹⁹

За Моливоклисију се чини највероватнијим да су средства за грађење и живописање стигла из Влашке и Молдавије, чији су господари од краја XV века помагали Хиландар и карејске келије.²⁰ У средишту Свете Горе њихову накло-

¹⁹ В. поглавље *Фласка*.

²⁰ В. Војовић, *Le Mont Athos et les Roumains de Petre Năsturel et les documents princiers valaques de Chilandar*, *Balcanica* 18–19 (1987–1988) 393–402. Искрпан преглед даривања румунских владара, са изворима и литературом, доноси V. Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate I*, București 1991, 473–474. Већ је влашки војвода Влад Калуђер Хиландару 1488. и 1492. доделио годишњи приход од 5.000 аспри. То је у три маха, 1497, 1498. и 1500, потврдио и његов син Раду Велики, који је 1501. посебно Арбанашком пиргу даровао 2.000 аспри. Пирг је и касније уживао наклоност влашких владара, а годишњу помоћ наставио је да прима и манастир. Њу је 1510. потврдио најпре војвода Влад Млади, други син Влада Калуђера, и то износом од 5.000 аспри, а војвода Неагоје Басараба повећао га је приликом освећења цркве у манастиру Куртеа де Арђеш августа 1517. на 7.000 аспри. У исто време, 1510, Влад Млади је и Арбанашком пиргу доделио 5.000 аспри, а 1512. Неагоје Басараба даровао му је најпре 1.000 и потом, исте године, чак 10.000 аспри. Помоћ је 1525. године пружао и Раду Афумаци, трећи син Радула Великог, доделивши Арбанашком пиргу 1.200 и хиландарском игуману Макарију 1.000 аспри, а затим поново Арбанашком пиргу 1.200 и Макарију још 1.000 аспри. Најзад, исти владар је 1528. Арбанашком пиргу даровао 3.000 аспри. За питање које нас непосредно занима вредно је пажње то што је и хиландарској келији *Три светишеља* Раду Афумаци 1528/9. одредио годишњу помоћ од 3.000 аспри – Војовић, *op. cit.*, 397; Фотић, *Светиша Гора*, 271. Војвода Влад Задављени је 1530/1. Хиландару потврдио 10.000 аспри и уз њега болници 800 аспри, док је Влад Винтила годишњи оброк од 3.000 аспри доделио 1532. и испосници Светог Саве – Фотић, *Светиша Гора*, 270. Са своје стране, Хиландар су помагали и молдавски господари, најпре Петар Рареш, који му је 1533. потврдио годишњи приход од 3.000 аспри. Подршку у новцу манастиру је и даље указивао влашки двор – 1534. војвода Влад Винтила годишњим износом од 10.000 самом манастиру и одвојеном сумом од 800 аспри болници. Већ 1536. је и Раду Пајсије потврдио Арбанашком пиргу приход од 3.000 аспри. Ни келије у Кареји при томе нису остале без сталне помоћи: Раду

ност рано су задобиле пре свега способне личности које су имале видну улогу у животу Протата. Међу њима се у првој половини XVI века посебно истицао јеромонах Гаврило. Њему је за келију Капрули, у којој је живео, војвода Раду Велики још 1500. одредио годишњи приход од 3.000 аспри.²¹

Дмитар је родом био из старог рударског насеља Јањева на источном ободу Косова поља, у брдима југоисточно од Грачанице.²² Јањево се у изворима први пут помиње почетком 1346. године,²³ а снажан развој је, захваљујући налазиштима гламског сребра,²⁴ доживело у време деспотовине.²⁵ У актима султана Сулејмана *Законодавца* из 1536. рудник Јањево налази се на четвртном месту, одмах иза највећих рударских центара на Балкану – Кратова, Сидерокапсе и Новог Брда.²⁶

Пајсије је 1536. годишњу суму од 3.000 аспри потврдио и испосници Светог Саве.

²¹ P. Panaitescu, D. Mioc, *Documenta Romaniae historica*, V. *Țara românească, volumul I*, București 1966, 486–489, n° 298; D. Vamvakas, *Note sur l'ancien monastère athonite de Kaproulis*, *Byzantion* 50 (1980) 625.

²² А. Урошевић, *Јањево, антропогеографска испитивања*, ГСНД 14 (1935) 187–200. Градско насеље је било занимљиво по свом мешовитом становништву, а снажну колонију у њему чинили су Саси и Дубровчани. Уметничка прошлост самог града није довољно позната. Средином XIX века порушена је и последња стара црква, посвећена светом Николи, са зидним сликама, да би се на њеном месту изградила нова – исти, *На чијим је развалинама њодигнућа садашња римокаатоличка црква у Јањеву?*, ГСНД 12 (1933) 264–269.

²³ У писму Стефану, *краљу Рашке*, 7. јануара 1346. папа Климент VI набраја места с католичким црквама које су под јурисдикцијом которског бискупа у унутрашњости српских земаља. Поред старих, оних које су познате већ почетком XIV столећа и које су служиле религиозним потребама немачких рудара Саса (Брсково, Рудник, Рогозна, Трпеча, Грачаница и Ново Брдо), средином века *лајинске* цркве појављују се и у новим рударским средиштима, која су могућношћу добре зараде у све већем броју привлачила трговце с приморја, нарочито из Дубровника и Котора. Ове релативно бројне *лајинске* енклаве на најбољи начин сведоче о општем полету рударства, трговине и занатства у српским земљама током прве половине XIV столећа – уп. К. Јиречек, *Историја Срба II*, пр. Ј. Радонић, Београд 1978, 91; С. М. Ђирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 240–258.

²⁴ И. Воје, *Argentum de glama*, ИЧ 16–17 (1970) 15–41.

²⁵ Судећи, пре свега, по броју Дубровчана, од којих неки тада у Јањево бораве дуже од две деценије – в. Д. Ковачевић, *О Јањевоу у доба средњовековне српске државе*, ИГ (1952) 121–126 (= *Градски животи у Србији и Босни*, Београд 2007, 13–23).

²⁶ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 25 (Sarajevo 1913) 166.



Д. Боро, 2019

Да ли је и уз Макаријево световно име било назначено место из којег је потицао, може се само претпостављати. На то можда указује појава lika светог Георгија Новог, младог златара из Кратова, на зиду наспрам ктиторског натписа; он је на ломачи страдао 11. фебруара 1515, а већ четврт века касније насликан је у Моливоклисији. Пре тога овај нови мученик био је представљен једино у католикону манастира Светог Николе у Топлици.²⁷ Ако се има у виду то да је ктитор ове обновљене цркве и њеног сликаног украса 1536/7. године био угледни кратовски кнез и богати закупац рудника *кир* Димитрије Пепић,²⁸ с разлогом се може претпоставити да се култ Георгија Кратовца из његовог родног града брзо ширио,²⁹ па је глас о новом мученику, који

²⁷ Надомак изворишта Црне реке.

²⁸ Дарежљивост овог имућног приложника била је позната и Светогорцима. Он није био само *нови кийиџор* топличког манастира – његово име је 1542/3. уписано у поменике манастира Леснова, Трескавца и Слепча, али и у поменик руског манастира Светог Пантелејмона – Ј. Радонић, *Еписџолар манасџира Прогрома (Слејче) из XVI века*, Споменик СКА 49 (1910) 62.

²⁹ Суботић, *Најсџарије џредсџаве*, 177–180, 192–202.

је страдао одбивши да прими ислам, рано стигао и до далеке Русије. Већ 1538/9. у Пскову је јеромонах Илија саставио *Жиџије Георџија Новој* на основу казивања јеромонаха Митрофана и Прохора, који су на архиепископски двор у Великом Новгороду стигли *од Светје Горе Аџона, од манасџира Светџој великомученика Хрисџова Георџија, који је из Каџадокије, г(а)го(а)лемаго Прџотатџа*.³⁰

³⁰ А. И. Яцимирскџй, *Изџ истџриџ славџанској проповџди въ Молдаџиџ*, Памятники древней письменности и искусства 163 (С.-Петербургъ 1906) 99–100, 109; последње две цитиране речи из уводног дела нису узете у обзир приликом изучавања руске верзије житија, па се сматрало да су у питању двојица монаха из бугарског манастира Зографа на Светој Гори – уп. И. И. Калиганов, *Повест о Георџиџ Новом в русској рукописној традициџи XVI–XVIII вв.*, Советское славџановедение 5 (Москва 1975) 26; без сумње је реч о некој од карејских келија посвећених епониму новог мученика – могла је то бити хиландарска келија Светог Георгија, која се граничи са Савином испосницом и први пут у изворима среће 1652. године (в. Αναστασιџδης, *Археџо тџџ I. M. Χιλανδαριџου*, 40, бр. 15), али и нека од келија других братстава чији су закупци били српски монаси, попут келије тоџ Плџкарџ манастира Пантократора (уп. Subotџић, *Η καλλιτεχџνικџ џωџ*, 78–80). Разумљиво је, наимае, да су култ новомученика отџ корене

На Кратово као место порекла монаха Макарија упућује и преписивачка делатност која је у њему била веома развијена у XVI веку.³¹ У том смислу је вредна пажње и појава оловног крова на малом храму крај Кареје, будући да је из кратовских јама, поред сребра, злата и бакра, добијано и олово. За разлику од племенитих метала, њиме се слободно трговало, сем када је било потребно за израду куршума и ђулади уочи ратних похода или за препокривање неких великих јавних грађевина. Олова је – треба такође имати у виду – било и у коповима Јањева.³² У том светлу везе

српског – С. Новаковић, *Служба и живој светиоја Ђурђа Крајовца*, Гласник СУД 21 (1867) 115 – првенствено ширили његови сународници. У Хиландару се у рукопису бр. 479 из треће четвртине XVI века налазе најстарији преписи *Службе Георгију Крајовцу* и његовог житија, које је убрзо по мучениковој смрти на ломачи у Софији написао његов духовник и сведок страдања поп Пеја – Д. Богдановић, *Житије Георгија Крајовца*, Зборник историје књижевности 10 (Београд 1976) 206–207. У том манастиру је и најстарија икона с његовим ликом, настала у приближно исто време. На њој је Георгије представљен поред кнеза Лазара, који је, као и он, пострадао за веру од безбожних Ајарена. Судаћи по зидним сликама из друге половине XVI и из наредног столећа, култ кратовског мученика негован је готово искључиво у крилу обновљене Пећке патријаршије – уп. Суботић, *Најстарије иредсја*ве, 175–177, 180–185.

³¹ S. Radojčić, *Stare srpske minijature*, Beograd 1950, 51–52; З. Јанц, *Преписивачка школа ђоја Јована из Крајова и њени одјеци у каснијем минијатурном сликарству*, Зборник Музеја примењене уметности 15 (1971) 111–127; Ракић, *Српска минијатура*, 122–128.

³² *Македонија во XVI и XVII век. Документи од цариградски архиви (1557–1645)*, пр. Д. Шопова, Скопје 1955, 68–69, бр. 51; S. Rizaj, *Rударstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968, 36–37, 161–162,

џисаца Макарија и Дмитра са овим рударским средиштима чине разумљивијом у то време ретку појаву оловног крова цркве, по којем је келија добила име.

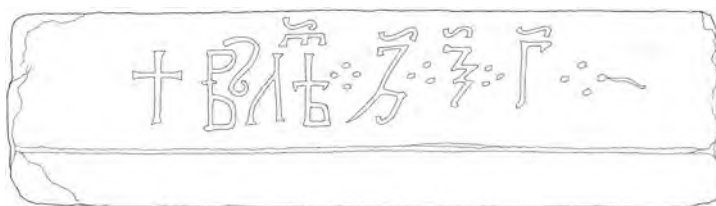
Данас готово ишчилели текст натписа из олтару садржи молитву за спас душе особе чије је име истрвено, а потом и монаха чија имена такође нису читљива. За разлику од свих других натписа на зидним сликама, који су готово искључиво српскословенски, ове молитве у олтару су на грчком језику. Свакако их је исписао сликар из круга познатог Теофана Крићанина, који је, након рада на Метеорима (1527), велике целине зидног сликарства и дела иконописа оставио на Светој Гори. Могуће је да је први део молитве садржавао име сликара, а други имена монаха, можда оних који су, као и у више других манастира, главном мајстору помагали у раду. Својим изгледом и садржином, иако није исписан уз протесис, већ с друге стране олтарске апсиде, натпис је одговарао поменику који је свештенослужитеља на проскомидији подсећао на личности ктитора и приложника.

Фласка и Моливоклисија, с црквама Рођења и Успења Богородичиног, као и испосница Светог Саве, без сумње су припадале скупини од четрнаест неименованих хиландарских келија у средишту Свете Горе које помиње худуднама из 1568/9.³³

182–183; С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Сјапро српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 42.

³³ Фотић, *Света Гора*, 267.

КАМЕНИ НАТПРОЗОРНИК (1554/5)



Профилисани тесаник са урезаном годином пронађен је током рашчишћавања рушевина после пожара у ноћи између 3. и 4. марта 2004, када је страдала цела северна половина манастира. Судећи по димензијама (62 × 17,5 cm), првобитно је могао бити смештен само изнад неког прозорског отвора. Слова су висине око шест и по сантиметара.

ЛИТ: Ковачевић, *Конак*, 17; исти, *Хиландар*, 431.

† ВЪ ЛѢТ(О) : 7063 : Г. ~

† Године 7063

Овај камени натпрозорник, уз хуцет који су хиландарском старешини Зосиму потписале 7. и 16. фебруара 1552. кадије Солуна и Сидерокавсије,¹ данас је најстарије сведочанство о гра-

¹ Реч је о санирању зида у параклису Светог Николе, напуклог приликом земљотреса – Фотић, *Светиа Гора*, 110, 151.

дитељској обнови средњовековних манастирских здања под турском влашћу. О зарушеним келијама и потреби да се оне, као и зидине и стѣл(ь)ници манастира, обнове пише у *ѳрамоѳи* коју је хиландарско братство с проигуманом Геннадием јеромонахом на челу упутило 1549/50. руском цару Ивану IV Васиљевичу.²

² О тешком материјалном положају у који је братство запало средином XVI века сведочи и чињеница да је манастир због дугова морао да заложи код турских и јеврејских каматника златне и сребрне црквене сасуде, крстове, јеванђеља са оковима, кадионице и рипиде за суму од пет стотина рубаља. Ову *ѳрамоѳу*, којом се руски цар моли да прихвати ктиторство над манастиром, уз драгоцене поклоне (икону светих Симеона и Саве са сребрном оплатом украшеном бисерима, сребрни крст с делом Часног дрвета и украсом од бисерја и полудрагог камења, икону светог краља Милутина и светог кнеза Лазара, службе тим светима и део моштију светог првомученика Стефана обложен сребром), на аудијенцији код цара у Москви 28. августа 1550. предала је четворочлана монашка делегација из Хиландара. Чинили су је *ѳроѳоисалиѳ* Анастасије, јеромонах Прохор и ђакон Висарион, а на челу им је био игуман Пајсеј јеромонах – *нав. дело*, 208; *Россия и греческий мир*, 181–186, бр. 64, 65.



СВЕТИ ДИМИТРИЈЕ (1558/9)



Мермерна плоча с натписом, димензија 48 × 8 cm, узидана је између олтарског прозора и прозора ђаконикона параклиса Светог Димитрија, у нивоу потпрозорника. Величина урезаних слова износи близу пет сантиметара.

ЛИТ: Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 140–142; Фотић, *Света Гора*, 130, 137–138; Ковачевић, *Хиландар*, 246.

† ЂѢ ЛѢТ(Ѡ) · ꙗꙗꙗ · нꙗꙗмен(Ѣ) · Генадиѣ ❖

† Године 7067. иꙗман Генадије

Генадије се у два наврата налазио на челу манастирског братства. Први пут је био игуман нешто пре 1550,¹ а о његовом другом старешинству сведочи овај натпис. За манастир је обављао и друге послове, попут убирања *сѣионскої дохойка*. У два маха се тим поводом обрео у Дубровнику, где је с јеромонахом Данилом, игуманом Светог Павла, касније проигуманом, преузео двогодишњи износ за свещѣ манастиреѣ од 292 златна дуката и 28 сребрних динара најпре 6. јуна 1556, а затим четири године касније, 10. јуна 1560. У старијој исправи о примању *свеће* он је означен као јеромонах, док се у млађој назива *пронꙗꙗменъ*, што јасно указује на то да је у међувремену дужност манастирског старешине још једном обављао.²

¹ В. претходно поглавље.

² А. Vučetić, *Pisma kalugjera srpskih manastira na Svetoj Gori knezu i vlasteli Dubrovačkoj (god. 1510 do 1792)*, Starine

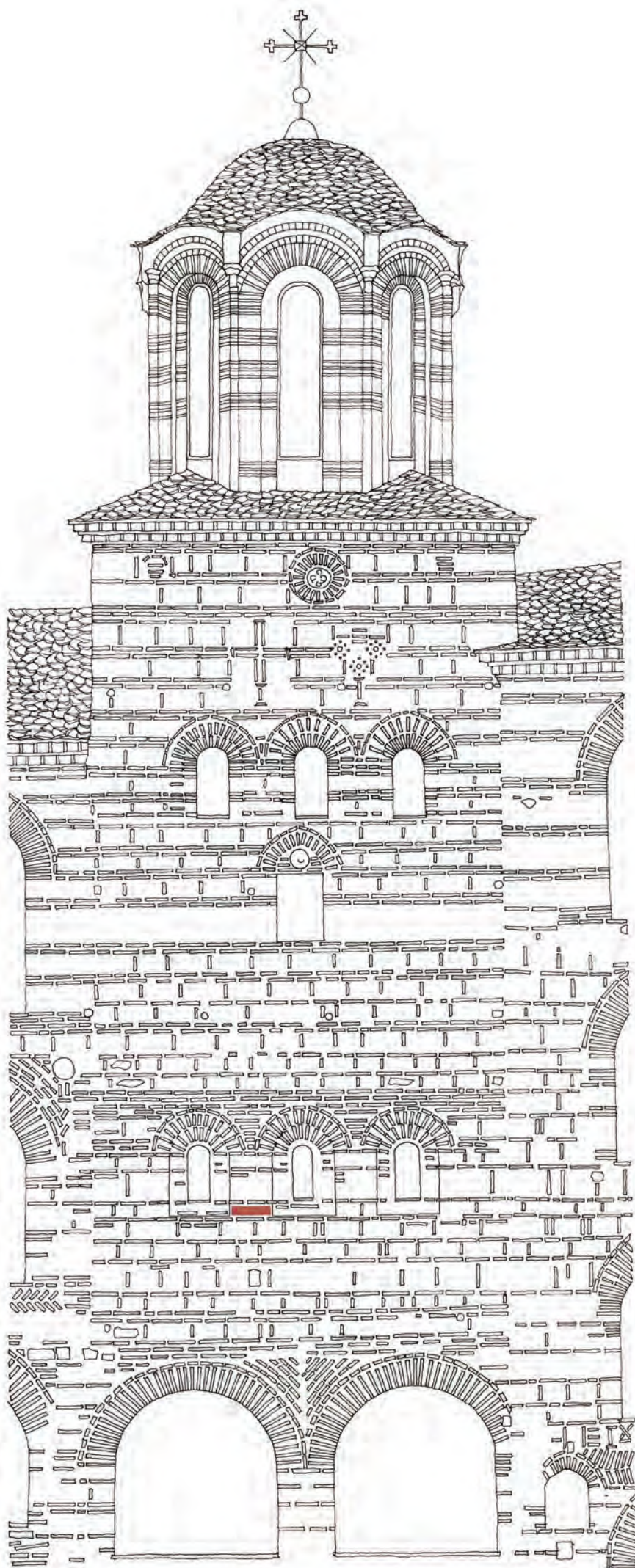


Параклиси Светог Димитрија и Саве Српског данас су најстарија датована здања сакралне намене на Светој Гори изграђена као саставни део стамбених објеката – конака с монашким келијама.³ Из претходних векова у архитектури Свете Горе познати су само параклиси подизани уз главне манастирске цркве и на врховима пиргова или као самостална здања унутар зидина пространијих манастира. У каснијим временима се чешће, као у овом случају, срећу на највишим спратовима конака, на трећој и четвртој етажи. Највеће сличности по начину градње и општем изгледу ови параклиси имају са тридесет година млађом Претечином црквицом коју је над пролазом између трпезарије и јужног крила Велике лавре подигао њен пређашњи игуман Силвестар.⁴

JAZU 17 (1885) 14–16, br. 12, 14; Живојиновић, *Светиојорци и сѣионски доходак*, 194.

³ О томе да су обе црквице, скупа с куполом над оном горњом, биле део једног градитељског подухвата сведочи њихов истоветан начин зидања, видљив на источним фасадама, који их јасно разликује од суседних конака из наредног столећа.

⁴ Година з с з од постанка света изведена опеком на источној фасади, испод три олтарска прозора, а изнад ктиторског натписа *ПРОНꙗꙗМЕНѠС СЛѢВЕСТРОС КАИ КТНТѠР*, начињеног на исти начин, до сада је читана као 1757. од Христовог рођења – П. Θεοχαρίδης, Σ. Ματαλοῦκος, *Παράτηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του κτηριακού συγκροτήματος της τράπεζας της Μεγίστης Λαύρας*, ΔΧΑΕ 32 (2011) 40–41, 48–49.



Вреди напоменути да је уочи почетка градње поменутих параклиса у Хиландару на московски царски двор стигло његово треће по реду посланство за непуних десет година.⁵ У *Ирамоџи* која је Ивану IV Васиљевичу уручена 6. августа 1558.⁶ братство се поново жали на урушене манастирске зидине, куле и овештале келије које изискују обнову, а као најугроженији помиње се пирг на манастирском улазу, на чијем је врху био *расџукли* параклис Светог Николе, склон паду. Ово сведочанство упућује на закључак да се с радовима на градњи новог конака могло започети најраније средином исте године, тек пошто је хиландарско посланство кренуло пут Москве с јеромонахом Теодоритом, духовником од великог царевог поверења, који је претходно имао задатак да се упозна с начином живота и стањем у манастиру чијег се ктиторства прихватио први руски цар.⁷ Његова издашна помоћ несумњиво

⁵ Хиландарску делегацију је предводио архимандрит Прохор. Судићи по расположивим изворима, њему је то током осам година био трећи боравак у Русији – уп. Фотић, *Светија Гора*, 208–210. С њим је, као и девет година раније, био старац Анастасије (в. претходно поглавље), а делегацију су чинили још јеромонах Венијамин, ђакон ГенADIје и монах Артемије. Они су и том приликом носили скупocene дарове за царску породицу – за владара панагијар од позлаћеног сребра са честицом Часног крста и представама светог Николе и Распећа Христовог, царици Анастасији је била намењена икона Мајке Божије *Скоройомоћнице* са оплатом од позлаћеног сребра, која је некада припадала српском патријарху Спиридону, док је царевих Иван добио иконицу од стеатита с ликовима Христа и светог Георгија, у окуву од злата украшеног бисерјем.

⁶ Димитријевић, *Документи*, 27–31.

⁷ Хиландарци Ивана IV називају в'торы ктиторъ и у тексту посланице наводе његове дарове манастиру – подворје у Москви, богослужбене одежде, иконе, прекривач за часну трпезу, катапетазму и богослужбене књиге намењене хиландарском католикону, као и у два наврата исплаћену суму од петсто рубаља, а потом бележе и поклоне чланова царске породице – уп. Миљковић, *Повести*, 227. Новац је искоришћен за откуп заложених сасуда – в. претходно поглавље. Хиландарско братство је том приликом замолило цара да посредује код султана у добијању олакшица за манастир, а затим и одобрења за пренос моштију светог краља Милутина из Софије у његову светогорску задужбину, као и да по угледу на пређашње ктиторе Хиландару приложи села, царине и млинове у руској земљи. Иван IV се ктиторства над манастиром прихватио још приликом првог боравка хиландарских монаха на његовом двору 1550, јер га је братство подсетило на то да је у међувремену завладао казањском (1552) и астраханском облашћу (1554) у средишњем и доњем току Волге.

Архимандрит Теодорит је из Москве кренуо крајем зиме 1557. у друштву с митрополитом Кизика Јоасафом, члановима другог хиландарског посланства на мо-



је допринела материјалном опоравку самог манастира,⁸ што се већ током шесте деценије ис-

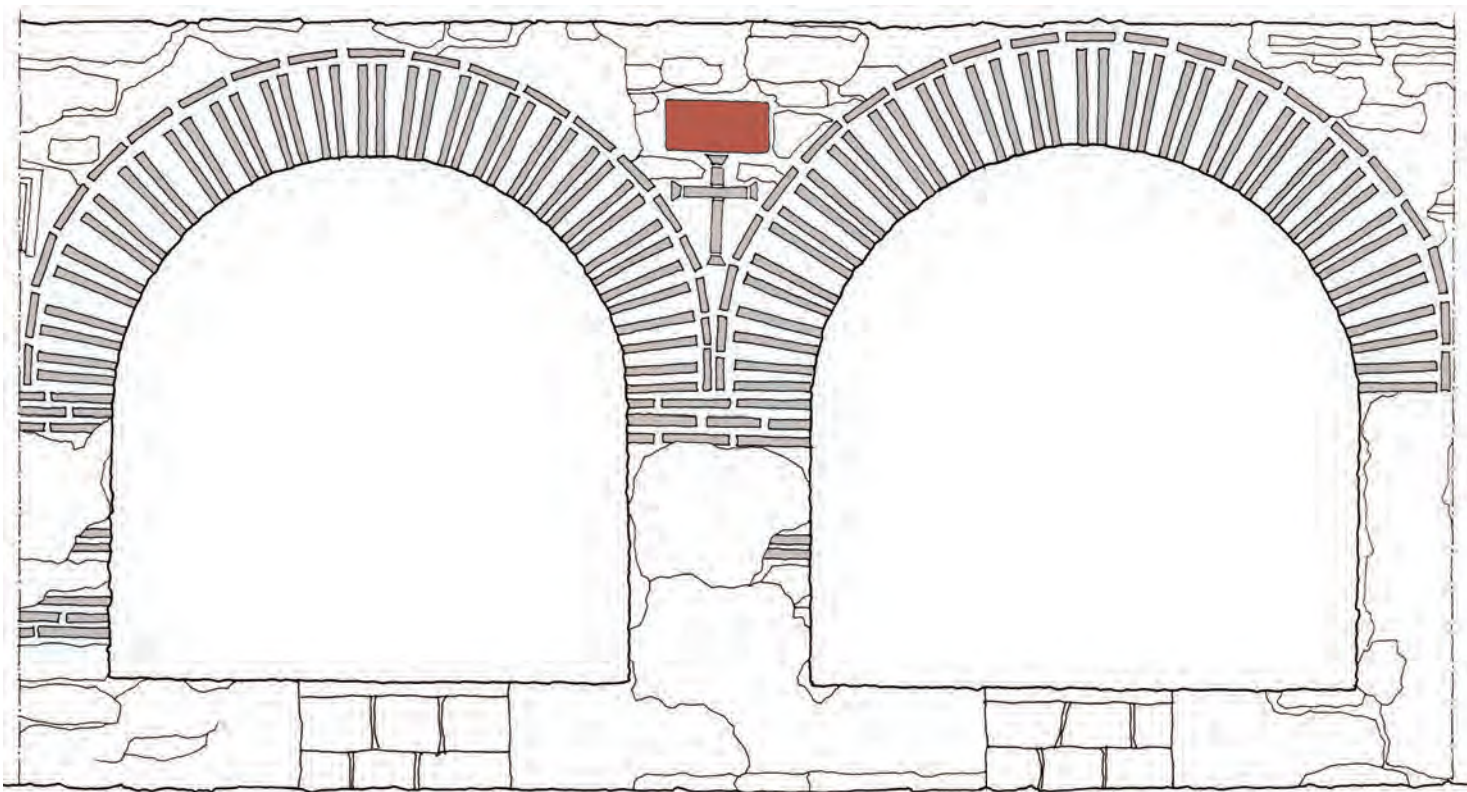
пољило у градитељској обнови о којој сведочи овај натпис, као и претходни.⁹

сковском двору, које је предводио епископ јеромонах Силвестар, у пратњи јеромонаха Прохора и још три сабрата, а с њима је путовао и трговац Матјушка Волков. Бившег архимандрита Спасовог манастира из Суздаља Иван IV је оправио на пут првенствено са задатком да у Васељенској патријаршији издејствује признање његовог крунисања за цара, а тек потом да посети Хиландар и, ако сам то буде желео, да оде на ходочашће у Јерусалим – *Россија и гречески мир*, 210–228, бр. 86–100.

⁸ Хиландар је средином пете деценије остао без *оброка*, редовне годишње помоћи коју је добијао од влашких војвода у износу од 10.000 аспри за манастир (по сведочанству старешине атонског манастира Светог Пантелејмона Јоакима, том износу је 1561. одговарала вредност од 100 рубаља), 800 аспри за болницу и 500 аспри за путне трошкове – Фотић, *Света Гора*, 198–199. С друге стране, молдавски војвода Александар је тек од 1557. почео Хиландару годишње давати по тридесет три рубаље, и то када

је видео богате поклоне које су Хиландарци носили из Москве, а пре свега катапетазму. Поређења ради, посланство је већ тада код себе имало десетоструко већу суму добијену на руском двору. Осим царевог новца, ту је било и педесет рубаља које је поклонио његов брат кнез Јуриј Васиљевич. Због тога се братство наредне године писмом захвалило и царевом брату, а на поклон му је послало део моштију светог мученика Лупа, обложен златом. За разлику од посланице цару, у том писму се међу рушевним објектима, сем манастирских зидина, кула и келија, наводе још и болница и трпезарија, а сам кнез се домишљато позива да у Хиландару обнови параклис Светог Георгија, свог светог имењака, на истоименом пиргу – Димитријевић, *нав. дело*, 29–31, бр. 21, 22.

⁹ О томе да је она ипак текла постепено и споро најбоље сведочи пример параклиса Светог Николе, који ни после шест година од добијања дозволе турских власти 1558. још није био обновљен, уп. претходну главу.



БЕЛИ КОНАК (1598)



Камена плоча (51 × 21 cm) са урезаним натписом узидана је између треће и четврте аркаде (гледано са севера) у приземљу конака. Слова су у првом реду висока шест и по сантиметара, док су у доњем знатно мања и њихова висина износи око два сантиметра.

ЛИТ: *Первое путешествие* II/1, 8; Сава Хиландарац, *Историја и опис*, 48; Бошковић, *Светиоџорски љабирци*, 73; Радојчић, *Умјетнички сѣменици*, 181; Дероко, Ненадовић, *Конаци*, 23, 27; исти, *Одбрана манастира Хиландара*, 95, 109; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142; Петковић, *Хиландар*, 70; Сава Хиландарац, *Историја*, 61; Ненадовић, *Осам векова*, 55, 222, 225, 245–249, 287, 296–297, 303–305, 317–318, 375; Ковачевић, *Бедми и ѿрѣови*, 139; Фотић, *Света Гора*, 113–115; Кораћ, Ковачевић, *Манастир Хиландар*, 15, 63–65; исти, *Конак*, 15–22; исти, *Хиландар*, 426–430.

Въ лѣ(то) ѿ н рѣсѣ¹ мѣсеца 18лѣ 11 д(ь)нѣ прѣтома(н)ст(о)рь Ник(ол)а (мон)а(хъ) Г(е)ω(ръ)гнѣ

А — монах.

Године 7106, месеца јула 16. дан, ѿрош-мајсѣор Никола монах, Георѣје

Судаѣи по распореду истовремено подигнутих зиданих стубаца на првом спрату, прво-

¹ Натпис се налази на висини нешто већој од три метра, па је био познат још првим модерним истраживачима. Препознавши у везнику и словну ознаку за десетлеће, а з као последњу цифру, заслужни архимандрит Порфирије је годину погрешно протумачио као 1649. Исту грешку поновио је и Сава Хиландарац. Исправно ју је касније – као 1598 – прочитао тек Ђурђе Бошковић.



битна замисао дворишне фасаде није понављала изглед четрдесет година старијег конака с параклисима Светог Димитрија и Саве Српског, који је и на вишим етажама имао зидане аркаде. Радови на подизању овог објекта, из данас непознатих разлога, врло су брзо обустављени.² Из

² О томе да ли су на прекид градње утицале вести из Русије, одакле је манастиру пре тога пристизала највећа материјална потпора и где су после смрти Феодора I Ива-

записа насталог 19. августа 1598. сазнаје се да је игуман тада био јеромонах кир Георгије.³

новича, последњег сина Ивана IV, у јануару 1598. уследили немири и борбе око престола, може се само нагађати – Фотић, *Света Гора*, 212–213; в. даље, поглавље *Бели конак* (1615).

³ Белешка је настала приликом предаје Савине испоснице јеромонаху Антонију – Синдик, *Карејска њроскомидија*, 282.

КАПИЈА (1602/3)



Година је била урезана са унутрашње стране левог крила средишње манастирске капије.¹ Масивна капија од храстовине, дебљине око петнаест сантиметара и висине два и по метра, с крилима широким око 140 cm, споља је у потпуности била обложена плочама од кованог гвозђа. По средини доњег дела левог крила налазио се отвор с вратницом, димензија 86 × 48 cm, који је служио за улазак намерника што би се пред капијом нашли по њеном затварању у смирај дана. Година се налазила изнад тог отвора, између кушака, на другој талпи (гледано здесна). Висина словних ознака износила је осам сантиметара.

ЛИТ: Дероко, Ненадовић, *Конаци*, 23, 32; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142; Ненадовић, *Осам векова*, 55–56, 224–225; Ковачевић, *Бегеми и њирџови*, 143; Фотић, *Света Гора*, 115; Кораћ, Ковачевић, *Манасџир Хиландар*, 29; Ковачевић, *Хиландар*, 147, 196–197.

ꙗꙗ



7111²

О томе да су сви атонски манастири имали слична *ивоздена врати*³ сведочи анонимни шпански путописац средином XVI столећа. Драгоцен је и његов податак да се на хиландарском улазу изнад *свих врати*⁴ налазио Богородичин лик, под којим су поклоници најпре морали да се помоле, па су тек онда ступали у манастирску порту. Јасно је да су још почетком 1555. на улазу у манастир постојале најмање две капије, од којих су крила једне пола столећа касније била замењена новим. Реч је о најстаријој датованој капији на улазу у један светогорски манастир.

² Први истраживачи који су запазили урезану годину погрешно су је израчунали као 1503.

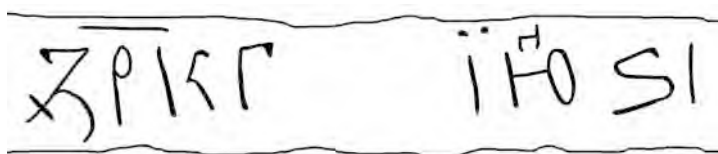
³ Павловић-Самуровић, *Хиландар*, 273–274; њихова се спољна оплата састоји од подужних гвоздених плоча ширине око петнаест сантиметара и дебљине два-три милиметра; доње плоче су делимично подвучене испод горњих и за дрвену подлогу причвршћене јаким кованицима чији су шиљати врхови посувраћени и у дрво тако закуцани да је споља немогуће скинути овај оков од кованог гвозђа.

⁴ ... *todas las puertas – исџо*, 267.

¹ Капија је изгорела у пожару марта 2004.



БЕЛИ КОНАК (1615)



Запис с годином и датумом, урезан у свежу малтерну спојницу између опека, откривен је на преградном зиду другог спрата конака 2002. године, приликом припремања санације коју је две године касније осујетио пожар.

ЛИТ: Ковачевић, *Конак*, 20; исти, *Хиландар*, 426.

ЗРКГ ІЮН(Ь) СІ

7123. јун 16

Хуџет сидерокавсијског кадије из августа 1612. дозвољава манастиру да обнови *сѣрано-ѣријемнице* које су се налазиле лево од манастирских врата и које су почивале на *седам сѣаринских лукова*.¹ Хиландарски монаси су очигледно успели да грађевину, започету петнаест година раније,² надлежним турским властима представе као доста старију и да доврше њену изградњу. Тада су засигурно подигнута прва два спрата, са двадесет одаја намењених смештају поклоника, док је приземље с јаслама служило као стаја за јахаће и товарне животиње. На неким собама били су сачувани првобитни прозори с дрвеним или металним решеткама, као и врата, а у унутрашњости чак и делови мобилијара, попут долапа израђених средином друге деценије XVII века. Међуспратна конструкција је била дрвена,

као и тремови, отворени према дворишту, које су носили зидани ступци.³ У питању је најстарија позната зграда ове намене на Светој Гори,⁴ а може се приметити да је била мање солидно изведена од објеката за становање братства.⁵

Потреба за дизањем странопријемнице речито сведочи о новој појави: Света Гора је под Турцима постајала место ходочашћа. Први познати описи Атона и његових манастира настали су два века раније из пера руских путописаца – Игњатија из Смоленска (1405) и ђакона Зосиме (1420).⁶ Ходочаснике на полуострву први помиње шпански путописац Перо Тафур (1435–1439), али се његово сведочанство мора узети с резервом јер он сам није посетио Свету Гору.⁷ Далеко је у том погледу значајнији опис његовог сународника непознатог имена, настао стотинак година касније.⁸ Занимљиво је то што он Атон – свакако мало претерано – пореди са Сантјагом де Компостелом, једним од највећих центара ходочашћа на Западу. Из наведеног хуџета види

³ Ковачевић, *Конак*, 15–38.

⁴ Осим приземља, цео конак је страдао у пожару марта 2004.

⁵ Судећи по записима са оловног покривача главног кубета католикона из исте, 1614/5. године, у време када је конак довршен манастирски игуман био је Димитрије (Љумезовић) – Петковић, *Сѣарине*, 16.

⁶ В. de Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient*, Genève 1889, 147–149, 208.

⁷ *Andanças é viajes de Pero Tafur*, Madrid 1874, 188.

⁸ В. овде поглавље *Кайија*.

¹ Фотић, *Света Гора*, 115.

² Уп. овде поглавље *Бели конак (1598)*.

се да се на полуострво могло стићи копненим путем и морем, па су аноним и његов сапутник, прерушени у грчке монахе, допловили бродом на који су се укрцали у Кавали, а искрцали су се код пирга у Хрусији. Ту су их најпре угостили монаси пирга – путници су с њима обедовали, па су кренули у Хиландар. По доласку у манастир, где су се представили као *προσκυνητές*, најпре су отишли на поклоњење у цркву, да би потом били послужени пићем и изведени пред игумана. После вечерње службе одлазило се на обед у трпезарију, а путописац помиње мермерне столове у њој. Следи опис смештаја, крајње некомфорног и поприлично нехигијенског, при чему помен *застѿора* од паучине у гостинским собама указује и на чињеницу да оне нису биле често коришћене. Драгоценост је сазнање да су се ходочасници у свакој од атонских обитељи могли задржати по три дана.⁹

Од краја XV столећа познати су и детаљнији описи Атонског полуострва, настали по казивањима самих Светогораца. Три таква састава сачувана су у руским рукописима, а писана су с двоструким циљем – да подстакну дарезљи-

⁹ Павловић-Самуровић, *Хиландар*, 264–270, 272.

вост и жељу за ходочашћем. Хиландарски монах Исаија (1489) и старешина руског манастира Јоаким (1561),¹⁰ поред имена, посвете и положаја манастира, помињу и највеће манастирске светиње и чуда везана за њих, а посебно ктиторе појединих обитељи и број монаха у њима. Истовремено, уз приказе целе монашке заједнице, настајали су и описи највећих драгоцености и светиња појединих манастира, попут хиландарске *Повесѿи*, која је, по казивањима архимандрита Прохора и старца Анастасија, 1558/9. забележена на двору у Москви.¹¹ Поклоници су готово без изузетка били црквени људи, од поглавара до обичних монаха.¹²

¹⁰ Khitrowo, *op. cit.*, 257–264; *Сказание о Св. Аѿонской горѿ*, 5–31.

¹¹ А. А. Турилов, *Рассказы о чудотворных иконах монастыря Хиландар в русской записи XVI века*, Чудотворная икона в Византии и Древней Руси, Москва 1996, 510–529; Миљковић, *Повесѿи*, 219–228.

¹² Српски патријарх Јован се надао да ће бити поклонником у Хиландару, о чему сведочи његова својеручна белешка од 17. новембра 1602. у *Окѿоиху ѿѿѿоѿласнику* који је 1537. у Венецији штампао Божидар Вуковић и који је пећки архиепископ, уз годину дана млађи *Саборник (Минеј ѿразнични)* из исте штампарије, послао у Хиландар – Богдановић, *Кашалоѿ*, 282, 285, бр. 33, 50; Фотић, *Свѿѿа Гора*, 236–240.

ТРИПЕЗАРИЈА (1622)

Натпис димензија 133 × 49 cm налази се са унутрашње стране источног зида, изнад северних врата. Исписан је у седам редова, белим словима на тамноплавој основи, и смештен у дво-струки оквир од црвених бордура.

ИЗД: Нићифор Дучић, *Разни записи*, 131; Стојановић, *Записи и најписи I*, 301, бр. 1106; Никольскій, *Историческій очеркъ*, 66–67; Стојановић, *Записи и најписи IV*, 117, бр. 6615, 6616; Кајмаковић, *Героије Мићрофановић*, 59–60, 257; Сава Хиландарац, *Историја*, 64; Τουτός, Φουστέρης, *Εύρετήριο*, 193, бр. 5.3.

ЛИТ: *Первое путешествие II/1*, 31; Иларијон Руварац, архимандрит, *О њећким њајријарсима од Макарија до Арсенија III (1557–1690)*, Задар 1888, 61; Сава Хиландарац, *Историја и опис*, 46; Стојановић, *Записи и најписи I*, 15, бр. 31; Βλάχος, *Η χερσόνησος*, 210; Никольскій, *Историческій очеркъ*, 66; В. Р. Петковић, *Легенда св. Саве у сѣаром живопису срѣском*, Глас СКА 159 (1933) 6; Бошковић, *Свѣјојорски њабирици*, 73; Радојчић, *Умѣјнички сѣоменици*, 181–182; исти, *Мајсѣори сѣарој срѣској сликарсѣва*, Београд 1955, 85; Ненадовић, *Једна хѣјоѣеза*, 3, 11; Petković, *Zograf*, 238; Дероко, Ненадовић, *Конаци*, 26; Кајмаковић, *Зидно сликарсѣво*, 208–211; Ненадовић, *Одбрана манасѣира Хиландара*, 95; Богдановић, *Ђурић*, Медаковић, *Хиландар*, 88, 156; Петковић, *Хиландар*, 39; исти, *Срѣска умѣјносѣи*, 139–140; Ненадовић, *Осам векова*, 204–205, 217; исти, *Трипезарије, мађујница и усѣреме*, Манастир Хиландар, Београд 1998, 182–183; Ђорђевић, *Зидно сликарсѣво*, 243; Војводић, *Кѣиѣјорски њорѣреѣи*, 257–258; Ракић, *Зидно сликарсѣво*, 263, 278; Фотић, *Свѣја Гора*, 127; Кораћ, Ковачевић, *Манасѣир Хиландар*, 22; Тодић, *Срѣски сликари*, 133, 137–139; Ковачевић, *Хиландар*, 272, 280, 284, 289, 297.

† Бл(а)говолѣнѣемъ ѿ(т)ца^а и поспѣшнѣемъ с(ы)на^б и свѣршенѣемъ^с Прѣс(в)етаго^д Д(оу)ха.^е

ѿб'новн^f се и пописа се сѣа^g трапезарѣа,^h повѣленѣемъⁱ ѿ(т)ца^j и братнѣ^k и васега събора^l хнлен(ь)дар'скаго,^m при ѿ(т)цаⁿ игъменоу, кѣр(ь)^o Іларѣонъ^p іеромонахъ.^q трѣдомъ^r же и накладомъ^s ман'шаго^t и хоудаго ва^u нноцех(ь)^v ѡбогаго^w ва добродетелн^x богатаго ва грѣсех(ь) рѣкоу^y же, Гесоргѣа^z зографа Мѣтрофановнѣа^{aa} трѣднвн^{ab} се ѿ^б сѣмъ^γ делъ. ва ле(та).^δ ѡ.р.л.л.а.^ε и свѣршнѣ^ς се, м(ѣ)с(ε)ца^η ноемъврѣа.^θ ѕѣ, д(ь)нъ.ⁱ тогда сѣдръжешъ^κ прѣстоль сръб'скнх^λ земьлъ,^μ ар'хѣепнскъпъ,^ν кѣр(ь)^ξ Паїсею,^ο гръб'скоε^π же скѣптро^p прѣдръжешъ^σ вѣлѣкомъ^τ сѣл'танъ^υ Мѣстафѣ^φ ∴ р'цн^χ ѿ лѣбѣмнѣ^ψ веуна памет^ω смѣрѣномъ^{ab} стар'цъ^б Мѣтрофанъ^в прѣставльшомъ се,^г лет(а).^д ѡ.р.л.л.а.

^a благоволенѣемъ отца, (Н – Нићифор Дучић; С1 – Стојановић, *Записи и најписи I*; Са – Сава Хиландарац), Благоволѣнѣемъ отца (Ни – Никольскій), благоволенѣемъ ѿца (С2 – Стојановић, *Записи и најписи IV*), ѿ(т)ца (Т–Ф – Τουτός, Φουστέρης); ^b поспѣшенѣемъ сина, (Н, С1), поспѣшнѣемъ сына (Ни), поспѣшнѣемъ сына (С2), поспѣшенѣемъ сина (Са); ^c свѣршенѣемъ (Н, С1), свѣршѣнѣемъ (Ни), свѣршенѣемъ (С2), свѣршенѣемъ (К – Кајмаковић), свѣршенѣемъ (Са); ^d прѣстаго (Н), прѣсвѣтаго (С1, Са), прѣсвѣтаго (Ни), прѣсвѣтаго (С2); ^e духа (Н, С1, Са), духа (Ни), доуха (С2); ^f ѿбновн (Н, С2, К, Т–Ф), ѿбновн (С1, Ни, Са); ^g сѣа (Н, С1); ^h трапезарѣа (Н, С1, К); ⁱ повѣлѣнѣемъ (Н, Са), повѣлѣнѣемъ (С1), повѣленѣемъ (Ни), повѣленѣемъ (С2); ^j отъць (Н, С1, Са), отецъ (Ни), ѿць (К), ѿ(т)ца (Т–Ф); ^k братѣй, (Н), братѣн, (С1), братѣе (Ни, Са); ^l всего събора (Н, С1), всего събора (Ни); ^m хилендарскаго (Н, С1, К), хилендарскаго (Ни), хилендарскаго (С2, Т–Ф), хилендарскаго (Са); ⁿ отцъ (Н, С1, Са), при отцу (Ни), ѿцъ (С2), ѿ(т)цъ (Т–Ф); ^o игъменъ кѣръ (Н, С1), игумену кѣр (Ни), игъменъ кѣръ (Са), кѣр (С2, К, Т–Ф); ^p Ілѣрѣону (Ни), Іларѣонъ (С2, К), Іларѣонъ (Са), Іларѣоноу (Т–Ф); ^q іеромонахъ (Н), іеромонахъ (С1), іеромонахъ (Ни), іеромонахъ (С2, К), іеромонахъ (Са); ^r трѣдомъ (Н, С1, Са), трудомъ (Ни), трѣдомъ (С2), трѣдомъ (Т–Ф); ^s накладомъ (Н, С1, Ни, Са), накладомъ (С2, Т–Ф); ^t малѣйшаго (Н), малѣншаго (С1), млишаго (Ни), маншаго



С. Пејућ, 1986

(С2, К), меншаго (Са); ^у хѣдаго во (Н, С1), хѣдаго (Са), во (Ни); ^в нноцѣхъ (Н, С1), иноцехъ (Ни), нноце (К), нноцехъ (Са); ^о оубогаго (Н, С1), убогаго (Ни), оубогаго (Са, Т-Ф); ^х добродѣтелей (Н), добродѣтелен (С1, Са); ^у во гресѣхъ рекъ (Н, С1), грѣсехъ (Ни), грѣсехъ. рекъ (Са); ^з Георгіа (Ни, Са), Георгіа (С2); ^а Митрофановича. (Н, С1, Са), Митрофановича (Ни); ^{а1} трудив (Ни); ^б о (Ни, Са), ѿ (С2); ^у семъ (Н, С1, Ни), сем (С2, Т-Ф); ^д дѣла въ лѣтѣ (Н, С1), дѣлу ва ле(то) (Ни), лет(о) (С2, К), лѣта (Са); ^е з.р.л. (Н, С1), з.р.л.л. (Ни, С2); ^с сврши (Н, Са), сврѣши (Ни); ^н мѣсеца (Н, С1), м(ѣся)ца (Ни), месеца (С2), месѣца (Са); ^о ноемвѣра (Н, С1, Ни, С2, К, Са, Т-Ф); ^д день (Н, С1, Т-Ф), днь (С2), дньъ (Са); ^к содержащъ (Н, С1), съдрѣжещу (Ни), съдрѣжашъ (К), съдржешъ (Са); ^л сръбскихъ (Н, С1), сръбскихъ (Ни), сръбскихъ (С2), сръбскихъ (К), сръбскихъ (Са); ^м земля (Н, С1), земьль (Ни), земля (К, Са); ^н архієпископъ (Н, С1, Са), архієпискупу (Ни), архієпискѣпъ (К), архієпискѣпоу (Т-Ф); ^к квръ (Н, С1), квр (Ни, С2, К, Т-Ф), квръ (Са); ^о елсею (Н), ¹ Пансею (С1), паісею ꙗ. (Са); ^п греческое (Н, С1), грѣское (С2); ^р скнипро (Н, С1, Са); ^с прѣдрѣжашъ (Н, С1), прѣдрѣжещу (Ни), прѣдрѣжешъ (К), прѣдржешъ (Са), прѣдрѣжещоу (Т-Ф); ^т великомъ (Н, С1), вѣлкому (Ни), вѣлкомъ (К), вѣлкомъ (Са); ^у свлтанъ (Н, С1, Са), Султану (Ни), свлтанъ (С2), свлтанъ (К), соултанъ (Т-Ф); ^ф Мустафе (Ни), моустафе (Т-Ф); ^х рци (Н, С1), рци (Ни, С2, К, Са, Т-Ф); ^у ослвиеннтѣ (Н, С1), ослу им... (Ни), ѿ лѣвѣннтѣ (С2), ослвиеннтѣ (Са); ^о вѣунаѣ паметъ (Н, С1), вѣтна (Са), памет (С2); ^{а1} смреномъ (Н, С1), смрѣному (Ни), смѣреномъ (Са); ^б старцъ (Н, С1, К, Са), старцу (Ни); ^в Митрофанъ (Н, С1, С2, Са, Т-Ф), Митрофану (Ни); ^г прѣставльшемъ ся (Н, С1), прѣставльшомусе (Ни), прѣставльшемъ се (С2), прѣставльшомсе (К), прѣставльшемъ се (Са), прѣставльшомъсе (Т-Ф); ^д въ лето (Н, С1), ле(то) (Ни), лет(о) (С2, Т-Ф), лѣто (Са).

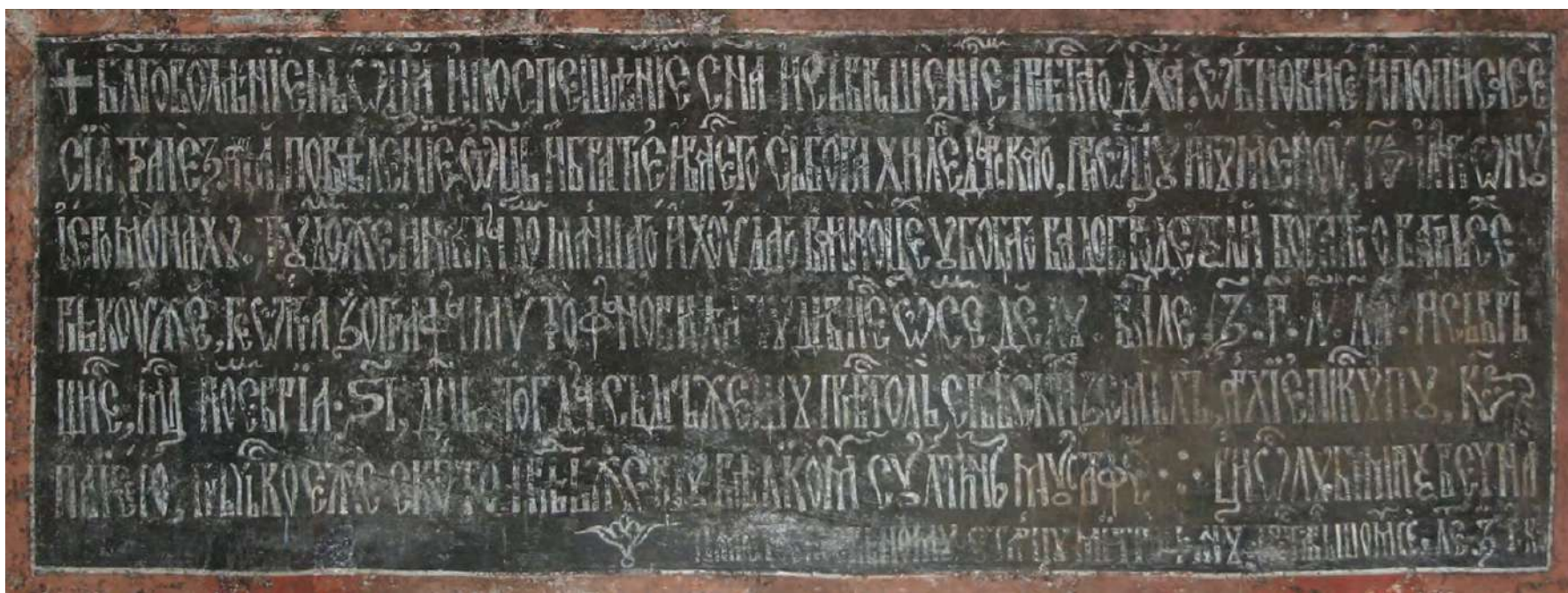
¹ Иако је објавио уступљени препис београдског митрополита Михаила, архимандрит Ниѣфор је у нап. 2 на стр. 130 име исправио у Паисеи. Нешто касније, приликом издавања својих сабраних дела, учени архимандрит је у напомени донео читање Паисею – *Књижевни радови Ниѣфора Дучића II*, Београд 1892, 262.

† Блаівољењем Оца и ѿсїешењем Сина и довршењем Пресвѣтої Духа обнови се и ислика се ова ѿрїезарија, зайовешћу оѿаца и браће и целоїа сабора хиландарскої, ѿри оцу и ѿуману кир Илариону јеромонаху. Трудом и издајком најмањеї и најѿонизнијеї међу монасима, сиромашної у добротинствѣ, боїаїої у ѿресима, званої Георїија зоїрафа Миѿрофановића, који се сїарао о овом делу. Година 7130/31. и сврши се месеца новембра 16. дан. Тада је ѿресїо сръбских земаља држао архієпископ кир Пајсеј, а ѿрчки је скиѿѿар држао велики султан Мусїафа. Реци, о љубимче, вечна ѿаметї смерноме сїарцу Миѿрофану, који се ѿѿокоїо ѿодине 7129

Највећа обнова хиландарске трпезарије још од доба краља Милутина уследила је тачно три столећа касније,² у време када је на челу братства био јеромонах Иларион.³ Ктитор обнове је истовремено био и сликар који је фрескама украсио трпезарију. Нису у византијском свету били непознати уметници који су се бавили и задуж-

² О томе да је трпезарија изискивала обнову дуже од пола столећа сведочи текст посланице коју је манастирско братство 1558. године упутило Јурију Васиљевичу, брату руског цара Ивана IV – Димитријевић, *Документи*, 31, бр. 22.

³ На основу једног хуцета с краја пролећа 1613. зна се да су у манастиру била двојица монаха овог имена и да су обојица у више наврата обављала дужност манастирског старешине – Фотић, *Свѣта Гора*, 140–141; према запису из једног хиландарског рукописа, први се као бивши игуман упокоїо 1622/3, док је други као манастирски старешина умро 24. априла 1627. године – Богдановић, *Кайалої*, 157–158, бр. 403.



бинарском делатношћу. Златар Григорије са супругом и децом био је средином X столећа ктитор једне цркве у Транију,⁴ док је сликар Михаило Проелевсис пре децембра 1304. из темеља обновио католикон малог манастира Богородице Кехаритомени код села Алмира, надомак Солуна.⁵ Било их је и међу атонским монасима. Један од светогорских манастира носи назив по свом оснивачу – Зограф. Био је то сликар Георгије, који је као двадесети од педесет седам потписника у првој половини 972. оверио *Цимискијев ѿиѿик*.⁶ Вардас Јоаница је у Селади, двадесетак километара северозападно од Јериса, обновио *Белу цркву* подигавши је од основе и осликавши, а 11. априла 1285, као јеромонах Јосиф, са имањем и околним зградама, поклонио ју је свом манастиру Великој лаври.⁷ Овакви примери су ипак били реткост. Иако је њихово умеће хваљено од савременика, сликари у Византији нису припада-

ли имућним слојевима, оним који су себи могли приуштити градњу задужбина.⁸

Сликари монаси се као ктитори на Атону срећу и међу Георгијевим савременицима. Зограф Δαυίηλ је на северозападу полуострва сазидао и 1614/5. осликао невелики параклис Светих анаргира на метоху Дионисијевог манастира званом Μονοξυλίτης.⁹ Царске двери за олтарску преграду главног храма, настале 1615/6. године, своје најстарије тачно датовано дело у Хиландару, Георгије је манастиру поклонио с јеромонахом Филипом.¹⁰ Исте године Георгије је,

⁴ Натпис је данас у катедралној цркви тог града на југозападној обали Јадрана, између Барија и Барлете, cf. *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit 2*, Berlin–Boston 2013, 587, n° 22412.

⁵ Бабић, *Михаило Проелевсис*, 59–60; *Chilandar*, 182–187, n° 22; за поменуто село, које данас не постоји, cf. J. Lefort, *Villages de Macédoine. 1. La Chalcidique occidentale*, Paris 1982, 72–73.

⁶ *Actes du Prôtaton*, 214, n° 7.167; Папахрисанту, *Αἰώνско монашиѿво*, 172; Pavlikianov, *The Mediaeval Greek and Bulgarian Documents*, 35, 61.

⁷ *Actes de Lavra II*, 43–45, n° 78.

⁸ Kalopissi-Verti, *Painters*, 139–158; сликари су сматрани занатлијама, попут столара, зидара, клесара или ковача, cf. *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, ed. J. Koder, Wien 1991, 138–142.

⁹ На основу сачуваних потписа зна се да је исти сликар израдио фреске и у параклисима Светог Јована Теолога (1607/8) и Светог Георгија (25. маја 1609), а приписује му се, према стилским одликама, још и живопис јужног крила и трема трпезарије унутар његовог матичног, Дионисијевог манастира – уп. К. Вафеиáδης, *Η ζωγραφική στο Άγιον Όρος στις αρχές τοῦ 17^{ου} αἰώνα. Ὁ ζωγράφος Δαυίηλ*, Θεσσαλονίκη 2008; Τουτόс, Φουστέρης, *Εὐρετήριον*, 260–262, 266–277, 292–294.

¹⁰ Јеромонах Филип је, почевши од маја 1619, током две деценије више пута обављао дужност игумана, а био је и ктитор двери између припрате и наоса главне цркве, украшених интарзијом од белокости и седефа и завршених уочи храмовне славе Ваведења Богородичиног, 20. новембра 1631. године – Стојановић, *Зайиси* и





потписавши се као *зуџраф*, насликао икону Свете Тројице и даровао је истоименом манастиру код Пљеваља.¹¹ Већ септембра 1616. године овај монах сликар ѿ манастира Хиландара завршио је рад и на фрескама у Морачи по жељи њеног игумана јеромонаха Макарија, а затим је у истом манастиру, по Вуксановој наруџбини, године 1616/7. насликао престону икону Богородице са Христом у крилу.¹² Крајем пролећа 1619, о трошку манастирског братства и кујунџије Николе Маријашевића, окончао је живопис у Завали недалеко од Требиња, а већ 1619/20, на позив патријарха Пајсеја, радио је у седишту Српске цркве у Пећи, где је украсио трпезарију, насликао лик бившег

наџииси IV, 109, 135, бр. 6561, 6723; Фотић, *Света Гора*, 423–427.

¹¹ З. Кајмаковић, *Ново дело Георџија Митрофановића*, ЗЛУ 4 (1968) 265–271.

¹² Петковић, *Морача*, 57–70; В. Ј. Ђурић, *Иконе из Јуџославије*, Београд 1961, 124, бр. 80.

патријарха Јована у цркви Светих апостола и обновио фреске у цркви Светог Димитрија.¹³ Сле-

¹³ I. Zdravković, A. Skovran, *Manastir Zavala*, *Naše starine* 6 (Sarajevo 1959) 37–61; Кајмаковић, *Зигно сликарство*, 200–219, 357–360; Petković, *Zograf*, 237–249; А. Скврн, *Фреске XVII века из цркве св. Димитрија у Пећи и џорџреџ џаџријарха Јована*, *Старине Косова и Метохије* 4–5 (Приштина 1971) 331–347. Боравак и рад Георџија Митрофановића у Завали несумњиво су утицали на успостављање нарочитих веза овог манастира са Светом Гором, а он је, као и Хиландар, био посвећен Вавдењу Богородице. Зна се да су током наредних десет година на Светој Гори боравила тројица завалских пострижника – они су у Кареји и вџ подкрнаџе С(в)етые Горы Яфона наручили и платили преписивање већег броја рукописа намењених манастиру близу Требиња, у којем су се замонашили; то су били јеромонах Максим 1621/2. године (типик си рџчь правнтель црџков'ни), јеромонах Јоаникије 1626/7. године (пролог од септембра до фебруара) и монах незнаног имена 1627/8. године (пролог за целу годину у више томова) – В. Ђоровић, *Херџеџовачки манаџтири. Завала*, Ста-



деће, 1620/1. мајстор је поново у свом матичном манастиру Хиландару, где је, по жељи сабраће јеромонаха Михаила и јерођакон Исаије, сликао царске двери и престоње иконе Сведржитеља, Богородице *Благодетельнице* са Христом и светог Трифуна за иконостас истоименог параклиса изван зидина, у манастирској башти.¹⁴

ринар 1 (1923) 228–230; уп. овде поглавље *Фласка*, нап. 1; рукописи данас не постоје јер је збирка манастира Завале страдала током Другог светског рата – в. Богдановић, *Инвентар*, 225.

¹⁴ Радојчић, *Уметнички споменници*, 177; Кајмаковић, *Георгије Миширофановић*, 37–44, 48–64, 172–189, 267–271, 281–294. Јеромонах Михаило, један од наручилаца, чије је име Георгије исписао уз фигуру патрона параклиса светог Трифуна, познат је и из других извора – о његовом је трошку јерођакон истог имена с руског предлошка превео коментаре Матејевог јеванђеља из пера Јована Златоустог и завршио их априла 1622; као старац Михаило се, с јеромонахом Андрејем, појављује и десет година касније,

Георгије је пет година, највероватније од јесени 1615, провео у српским земљама сликајући за разне наручиоце и на тај начин успео је да прикупи средства потребна за обнову трпезарије свога манастира. Пре њеног живописања било је потребно извести на грађевини одређене поправке. Врата су смањена по висини, а стари прозорски отвори једним су делом зазидани и отворени су нови.¹⁵ Измене су биле неопходне због слабог светла у унутрашњости, узрокованог доградњама уз источну, дворишну фасаду здања, једину на којој су били прозори. Пре тога

2. септембра 1632, у Путивљу на руској граници, одакле је намеравао да отпутује у Москву и трајно се настани у неком руском манастиру; четири године потом, 1636, молио је да му се дозволи да оде на ходочашће у Јерусалим и на Свету Гору – уп. Богдановић, *Кашалој*, 161, бр. 414; Димитријевић, *Грађа*, 119.

¹⁵ Уп. Ненадовић, *Једна хийоџеза*, 1–11.



је испред трпезарије већ био подигнут трем,¹⁶ који је знатно смањιο осветљеност, а како је над његовим јужним делом постојала и спратна конструкција, у горњој зони су већ раније била зазидана три прозора. Пре сликања зидног украса у унутрашњости затворени су и прозорски отвори које је у приземној зони заклањао трем. Пет преосталих, полукружно завршених горњих прозора на северном делу је продужено, а пробијена су и три издужена прозорска отвора изнад конхе на јужној страни. По завршетку тих радова изведена је касетирана дрвена таваница са иконом Христа Сведржитеља у средишту.

Необично забележеном годином, у којој су тачкама одвојене словне ознаке за бројеве 30 и 31, ктитор и сликар је хтео да истакне дужину трајања радова на обнови овог здања. Грађевински захвати су отпочети 1621, а зидни украс је

довршен пет дана пре манастирске славе Ваведења Богородичиног, 16. новембра 1622. године. Натпис доноси имена још трију личности, од којих су прве две добро познате. Патријарх Пајсеј је у то време већ осам година био на пећком престолу, док је Мустафа I други пут, нешто дуже него раније, био султан, али и тада само непуних годину и по дана (1617/8, 1622/3). О старцу Митрофану, који се упокојио 1620/1,¹⁷ пре почетка радова на обнови трпезарије, нема других података, сем што се с разлогом може сматрати да је био у блиским породичним или духовним везама с њеним ктитором и живописцем.

Целокупан зидни украс, изузев оног на северном зиду и у апсиди, дело је Георгија Митрофановића. Оштећеност старих фресака свакако је била додатни разлог да се унутрашњост трпезарије поново ослика, при чему су неке сцене могле бити преузете из претходног сликаног

¹⁶ Почетком јуна 1623. Хиландарци су од сидерокавсијског кадије тражили дозволу за обнову крова над тремом испред улаза у трпезарију – Фотић, *Света Гора*, 128.

¹⁷ Кајмаковић, *Георгије Митрофановић*, 26–28.

програма. Реч је о јужном зиду и представама Храма сведочанства и Божићне стихире, које прекидају наративни ток Богородичиног акатиста и сцена из *Житија* светог Саве, а делимично су могле да буду сачуване и представе владара из јужне апсиде.¹⁸ Источно од њеног прозора¹⁹ насликана је представа краља Милутина који од цара Андроника II Палеолога прима хиландарске повеље,²⁰ док су западно приказани Стефан Првовенчани као монах Симон²¹ и краљ Стефан III Урош.²² Иако су Митрофановићу као узор за поменуте представе могле послужити оне из друге зоне на источном зиду унутрашње приправе католикона,²³ међу њима нема првог

српског краља, па је на избор сигурно утицало старије сликарство трпезарије. Оно је довршено на почетку владавине Стефана Дечанског,²⁴ када је он и у припрати главне цркве, на новом слоју малтера, насликан са сином Душаном.²⁵ С разлогом се може претпоставити да су том приликом уништене монашке представе Милутиновог деде и оца у нартексу католикона,²⁶ те да су оне биле насликане у трпезарији. Разлог због којег је зограф Георгије три столећа касније насликао само једног од њих може бити двојак: или Урошев лик због оштећености није био препознатљив, или је пресудила потреба за тим да простор буде боље осветљен.

¹⁸ Мала полукружна апсида, као и полулук с њене десне стране, испод којег је данас излаз на стрелницу најстаријег дела бедема, усечена је у јужни манастирски зид вероватно тек у време Милутинове обнове, cf. Theodoridis, *The Byzantine Fortified Enclosure*, 65–66.

¹⁹ Прозор је касније проширен, в. *Нашијиси манасија-ра Хиландара II*, поглавље *Трпезарија*.

²⁰ Обојица су означена као хтиторъ (с(в)етаго) храма сего.

²¹ с(в)еты ѿмънь ·в· је до сада у науци поистовећиван с краљем Стефаном I Урошем, својим сином, у монаштву Симеоном; словна ознака за број два Симона монаха најпре одређује као другог владара из дома Немањића.

²² Георгије натписом око нимба последњег јасно одређује да је реч о светом краљу нже ва Де[ч]анох.

²³ V. J. Đurić, *Les portraits de souverains dans le narthex de Chilandar*, XЗ 7 (1989), 105–121; Андронику и Милутину на заједничкој представи у трпезарији замењена су места. Јединствене представе владајућих суверена Ромеја и Срба – с доста разлога се то може тврдити – не јављају се у хиландарском зидном сликарству тек на прелазу између друге и треће деценије XIV века. Наиме, може се прет-

поставити да су још око 1200. у обновљеном манастирском католикону, ако не и у трпезарији, били насликани велики жупан Стефан и његов таст автократор Алексије III Анђео.

²⁴ Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 243–244.

²⁵ Младаљачки безбради лик на северу овог низа препознат је почетком XIX века као Јован Кантакузин.

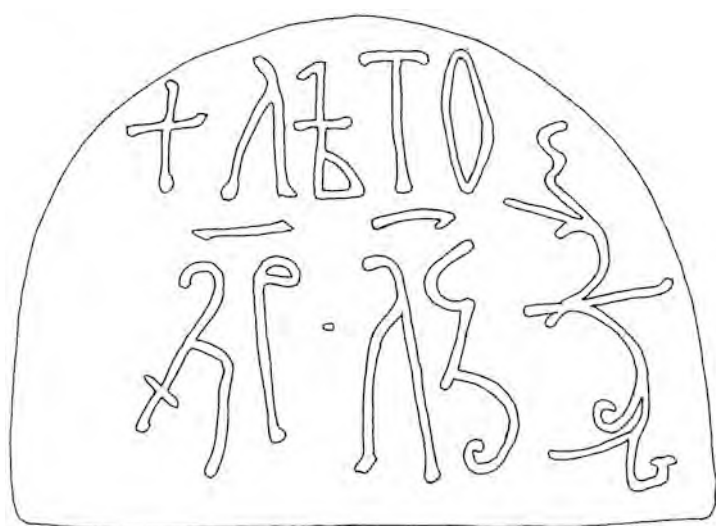
²⁶ Њих двојица су свакако били у манастиру поштовани као ктитори. Хиландар је више од једног столећа раније обновљен средствима која је из Србије слао управо велики жупан Стефан, а у архиву манастира сачувана је и његова повеља којом Хиландар стиче језгро својих поседа у Хвосну, док је за његовог сина краља Уроша познато да је подигао пирг Преображења на Спасовој води изнад манастира, уп. Миљковић, *Житија*, 83–98. Као почивши, били су одвојени црвеном бордуrom од Андроника III, док је на новом слоју малтера та разлика била укинута између савременика – ромејског василевса и српског краља Стефана Дечанског са сином Душаном.





Recco

УЛАЗ (1628/9)



Изнад треће манастирске капије, у темелу двоструког лука од опека, налази се узидана омања камена плоча у облику издуженог полукруга, са урезаном годином.¹

ЛИТ: Петковић, *Хиландар*, 26; Ковачевић, *Бегеми и њирџови*, 143; Кораћ, Ковачевић, *Манастир Хиландар*, 30; Ковачевић, *Хиландар*, 147, 196.

† ЛѢТО ЗР. ЛЗ

† Године 7137

¹ Доњи ред опека чини полукруг, док је горњи због камене плоче у врху преломљен.

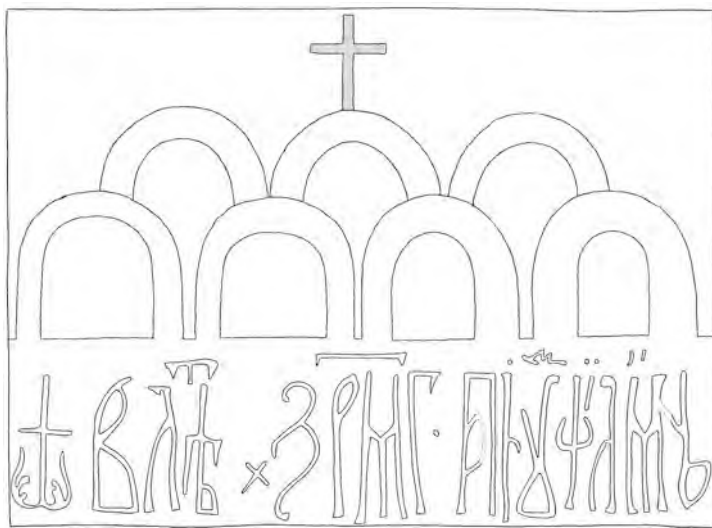
Хиландар је крајем маја 1628. године од сидерокавсијског кадије добио хуџет да може, између осталог, да обнови и *шест* лукава *изнад њрећих враџа*.² Један од њих је лук над којим се налази наведени натпис.³

² Фотић, *Светија Гора*, 116.

³ Из исте, 1628/9. године је и запис *џрешиној* Панкратија са оловног покривача куполе над наосом хиландарског католикона. Велики број записа на кровном покривачу главне цркве, који су настајали у дужем периоду – двадесет девет датованих, исписаних током 120 година, од 1605/6. до 1725, с највећим временским размаком између настанка појединих записа од петнаест година (уп. Петковић, *Сџарине*, 16–18) – сведочи о непрестаној бризи хиландарског братства о главној цркви, чему треба захвалити за то што је зидно сликарство из времена краља Милутина и данас у највећој мери сачувано.



УЛАЗНИ ПОРТИК (1635)



С. Пејић, 1986;
Д. Боро, 2019

На чеоној, источној страни улазног портика у горњем десном углу налази се узидана мермерна плоча димензија 34 × 25 cm, са урезаним натписом.

ИЗД: Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*, 140, бр. 6755; Сава Хиландарац, *Историја*, 60.

ЛИТ: Бошковић, *Светиојорски њабирци*, 73; Радојчић, *Умјетнички сјоменици*, 182; Дероко, *Ненадовић, Конаци*, 30; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142; Петковић, *Хиландар*, 25; Ненадовић, *Осам векова*, 56, 224–225, 343; Ковачевић, *Бедми и њирјови*, 143; Фотић, *Светија Гора*, 115; Кораћ, Ковачевић, *Манастир Хиландар*, 30; Ковачевић, *Хиландар*, 147, 196, 205.¹

† В(ь)^а лѣт(о)^б зрѣмг · пр(о)їгѣм(єнь)^с фї-
л(н)м(о)нѣ^д

^а в (С – Стојановић), вѣ (Са – Сава Хиландарац);
^б лѣто (Са); ^с при нгѣ(менѣ) (С), при нгѣменѣ (Са); ^д Филмонѣ (С), Филмонѣ (Са).

¹ Понекад је у литератури година погрешно читана као 1636/7.

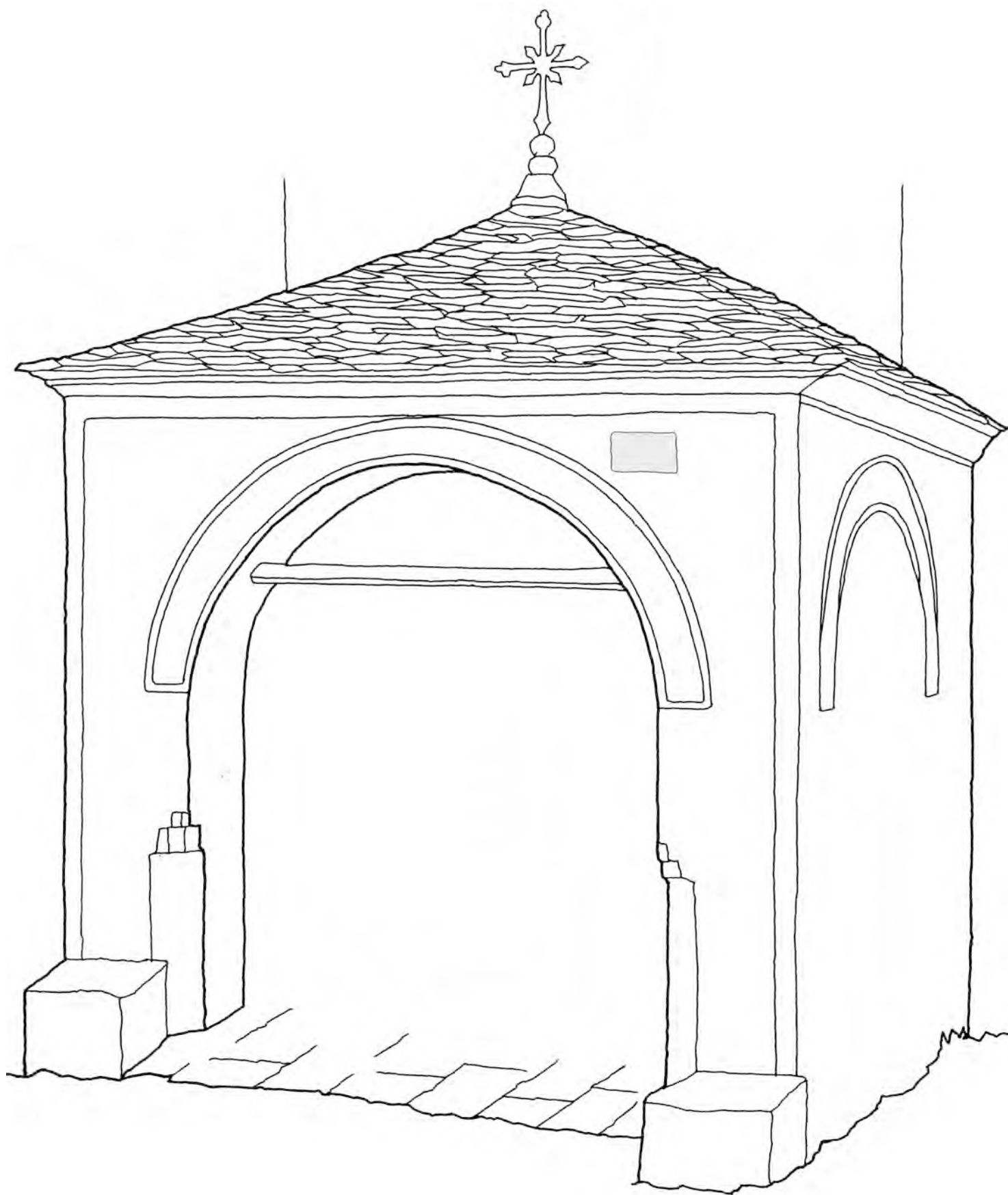
† Године 7143, њроїуман Филимон

У градитељству Свете Горе хиландарски портик је најстарији датовани пример ове врсте. Био је са три стране отворен широким, полукружно завршеним луцима, а четвртм, западном страном везан за зид око манастирског улаза. Слепу куполу над њим преко пандантифа носе четири масивна зидана ступца.

У време када је портик грађен манастир је био дариван с разних страна. Исте године је о трошку херцеговачког митрополита и хаџије кир Симеона саборна црква добила велики дуборезни иконостас, а кир Исаија, босански митрополит и такође хаџија, поклонио јој је игумански престо украшен интарзијом и два певничка *аналоїија*.² Јеромонах Филимон је у више наврата био на челу хиландарског братства у четвртој деценији XVII века. Године 1632. наручио је велику икону светог Димитрија, пред-

² Иконостас је непуно столеће и по касније замењен новим, а његови делови искоришћени су за олтарске преграде параклисѣ Светог Ђорђа у истоименом манастирском пиргу, Светог Јована Претече на врху пирга Светог Саве, Четрдесет мученика на последњој етажи *Белої конака* и Светог Трифуна у башти, као и у цркви Благовештења на гробљу и Светом Василију на мору. Игумански престо и данас служи својој првобитној намени – Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*, 140, бр. 6754, 6756; М. Ђоровић-Љубинковић, *Средњовековни дуборез у источним обласѣима Јујославије*, Београд 1965, 117; иста, *Дуборезни иконостаси XVII века на Светијој Гори*, ХЗ 1 (1966) 129–130; Хан, *Интарзија*, 102–105; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 160; Петковић, *Две хиландарске цркве*, 151. Петнаест година раније, при поменутом херцеговачком архијереју, хиландарски монах и зограф Георгије живописао је манастирски католикон Завале код Требиња, в. овде поглавље *Триезарија*.





стављеног у пуној ратној спреми,³ а те године су о трошку јеромонаха Гаврила начињена и трпе-

³ Икона је димензија 120 × 60 cm, а у њеном доњем делу, на тамној позадини, лево од ратниковог копља, црвеном бојом изведен је натпис: моленіе нгѣмена фланѣона еромонах(а) · въ лѣт(о) 7371. – Петковић, *Иконе*, 44; икона се чува у наосу главне манастирске цркве, на јужној страни северозападног стуба. Познато је и име сликара те иконе – реч је о Јовану зографу, који се исте године потписао на малој икони свете Петке – *истио*, 43.

заријска врата, за чију је израду крајем маја од сидерокавсијског кадије дозволу издејствовао претходни игуман Филип.⁴ Време завршетка

⁴ сграднише врата сѣа при нгѣменѣ фланѣонѣ еромонахѣ маз-довѣзданіемъ гаврѣла еромонаха лѣт(а) 7371. – уп. Стојановић, *Зайиси и наййиси IV*, 135, бр. 6729; за разлику од наручиоца, чији је ово једини помен, о јеромонаху Филипу, Филимоновом претходнику на игуманском престољу, говоре бројни извори, в. овде поглавље *Триезарија*.

градње портика може се доста тачно одредити. Било је то у лето 1635,⁵ јер је већ на његовом почетку, 28. јуна,⁶ манастирски старешина поново био Мардарије.⁷ Филимон је, иначе, у звању ар-

⁵ Између прва два Филимонова старешинства дужност игумана обављала су чак тројица манастирских угледника – Теодосије, Мардарије и Филип – Фотић, *Свешта Гора*, 426.

⁶ Судаћи по натпису у врху наслона – *Син столь сътвори митрополитъ босанскы кѣрь Ісана в лѣт(о) зрѣг при игѣмена Финмона ѿромонах(а)* – игумански трон је завршен пре овог датума.

⁷ Поменути личност је само двадесет дана касније за архијереја у Пећи рукоположио патријарх Пајсеј; Мардарије је носио јединствену титулу – *митрополиит Хиландара и свих Срба – исто*, 94–95, 141–142, 214.

химандрита у име братства Хиландара на руски двор упутио посланицу која је Михаилу Феодоровичу Романову уручена 1. маја 1638,⁸ а дужност игумана обављао је још једном, 1640/1, када је у Хиландару преписан *Аѿосѿол*, касније чуван у манастиру Житомислићу.⁹

⁸ Димитријевић, *Грађа*, 119–122. Петочлану делегацију су чинили митрополит Мардарије, јеромонаси Дамаскин, Христофор и Макарије, као и архиђакон Мојсеј, који су донели и поклонили царској породици три иконе – Христову цару, Богородицу с Младенцем царици и Христа коме се клањају Богородица и Претеча царевићу Алексеју.

⁹ Стојановић, *Зайиси и најѿисис I*, 343, бр. 1345; у међувремену су хиландарски игумани поново били Филип (1638/9) и Теодосије (1639/40) – Фотић, *Свешта Гора*, 427.

ТЕОДОСИЈЕВ КОНАК (1639/40)

† ΕΤΟΥΣ ΖΡΜΗ ΕΙΓΟΥΜΕΝΕΒΟΝΤΟΣ ΘΕΩ-
ΔΟΣΙΟΥ

С. Пејућ, 1986;
Н. Дугић, 1996

Натпис изведен опекама изнад два лука на јужној страни првог спрата дужине је готово пет и по метара, с висином слова око двадесет пет сантиметара. Конак је призидан са северне стране параклисâ Светог Димитрија и Светог Саве.

ИЗД: Ненадовић, *Осам векова*, 279.

ЛИТ: *Первое путешествие* II/1, 8; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142; Петковић, *Хиландар*, 64, 70; Фотић, *Светија Гора*, 130; Кораћ, Ковачевић, *Манастир Хиландар*, 39–41; Ковачевић, *Хиландар*, 238–242, 246.

† Ἐτους ζρμη εἰγουμενέβοντος^а Θεω-
δοσίου

^а εἰγμενεβ(он)тос (Ненадовић).

† Године 7148, за иџумансѣва Теодосије-
вої

Градњи из времена игумана Теодосија са сигурношћу се може приписати само први низ аркада, изнад којих се натпис и налази. Реч је о шест полукружних лукова неједнаке ширине, изведених опеком, која превлађује у обради фасадних површина. Између лукова су била и четири прозорска отвора. У време изградње конака Теодосије је четврти пут обављао дужност манастирског старешине, почев од 1630.¹ По

¹ Уп. претходно поглавље и Фотић, *Светија Гора*, 141–142.

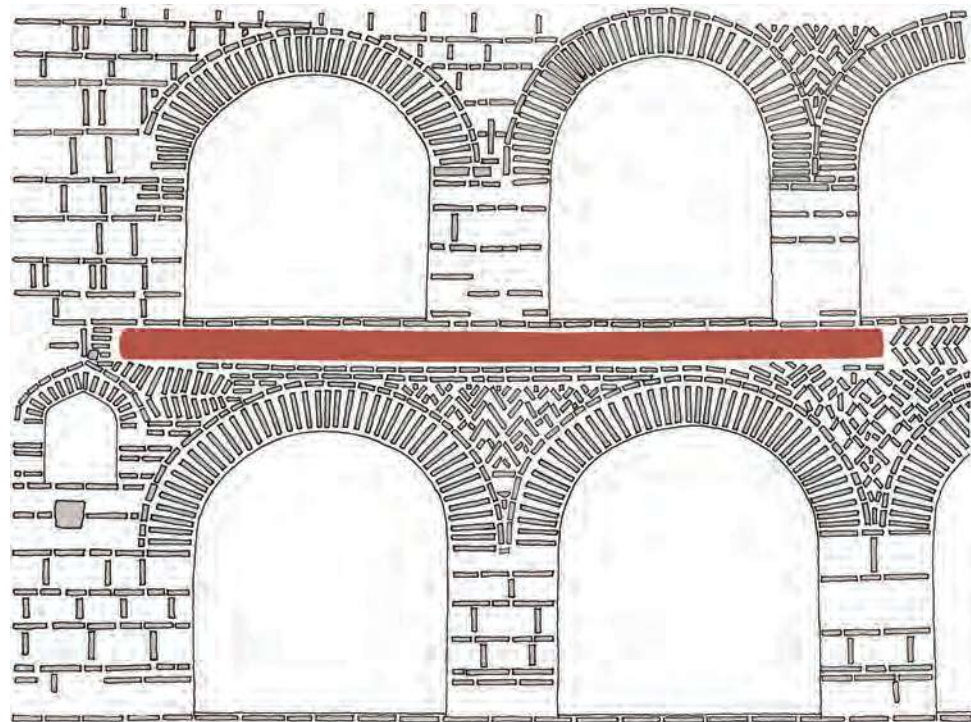
угледу на јеромонаха и игумана Филипа, свог старијег савременика, наручио је 1632/3. израду врата између двеју припрата у главној манастирској цркви.²

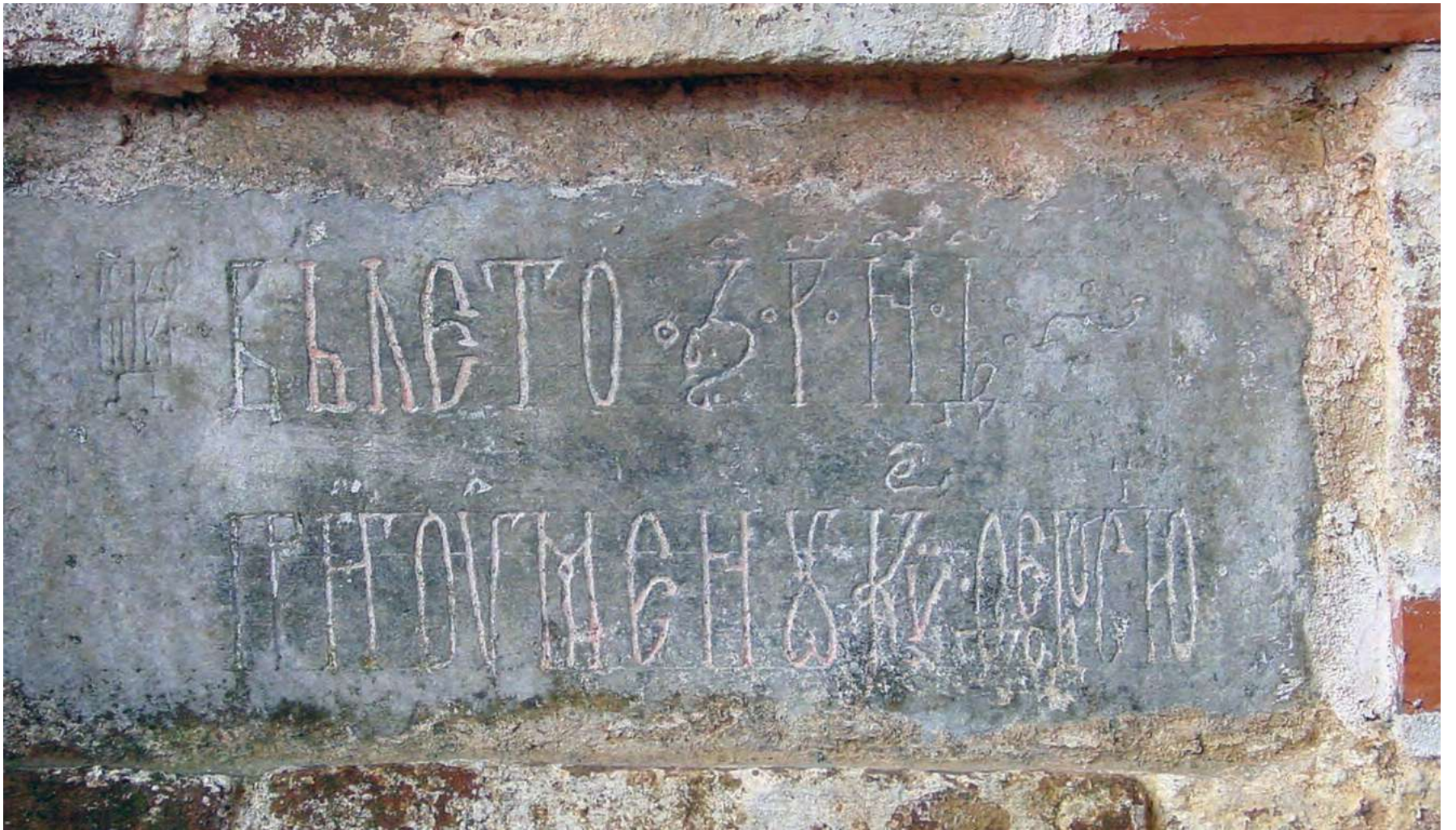
Лако читљиви натписи од опека на фасадама врло су добро познати у византијском свету, па и на Атону. Од хронолошки и територијално блиских примера, поред натписа из 1588/9. бившег игумана Лавре Силвестра са источне фасаде Претечиного параклиса у овом манастиру,³ ваља поменути и натпис охридског архиепископа Прохора испод кровног венца трпезарије у Дохијару, са самог краја прве половине XVI века, као и онај из 1426/7. на северној фасади ватопедског звоника.⁴

² Стојановић, *Зайиси и наџиџиси IV*, 136, бр. 6738; исте године када је грађен конак, 1640, у Хиландару је препишан и један псалтир при џоуменоу квр Феωδοσѣ, који је касније Теодосијев млађи савременик архимандрит Виктор поклонио манастиру Житомилићу код Мостара, где је примио монашки постриг – *истио*, I, 342–343, бр. 1339, 1340.

³ В. овде поглавље *Светији Димитрије*.

⁴ С. Кисас, *Светиџорски дани Прохора Охридскоџ*, ЗЛУ 27–28 (1991/2) 289–290; Δ. Χ. Πάντος, *Ἐ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδας Πρόχορος (ἡ–1550) καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὴ μονὴ Δοχειαρίου*, Аθџна 2009, 73–74; *Recueil des inscriptions*, 35–36, n° 115.





ИГУМЕНАРИЈА (1651/2)



Две плоче са урезаним натписима узидане су у дворишни зид овог здања. Прва, мермерна, димензија 53 × 21 cm, с натписом у два реда и словима висине око четири и по сантиметра, налази се на спољној, фасадној страни, између јужног и средишњег лука прве етажне. Друга, камена, величине 59,5 × 16,5 cm, с натписом такође у два реда и словима приближно исте висине, узидана је уз параклис Светог Димитрија, у висини горњих делова прозора, са унутрашње стране зида на трећем спрату.

ИЗД: Нићифор Дучић, *Разни зайиси*, 132; Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 371, бр. 1484; IV,

161, 162, бр. 6873, 6878; Сава Хиландарац, *Историја*, 67; Ненадовић, *Осам векова*, 279.

ЛИТ: Ненадовић, *Архитектура*, 165; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142; Петковић, *Хиландар*, 70; Сава Хиландарац, *Историја*, 67; Ненадовић, *Осам векова*, 216–217, 279, 281, 286–287; Фотић, *Прилаођавање и ојстџанак*, 99, 186; исти, *Света Гора*, 130; Ковачевић, *Хиландар*, 246, 260–261.

† ВѢ ЛѢ(ТО)^а ЗРЪ^б ПОНОВИСЕ^в ІУМЕНАРИА^с · ПРН ІУМЕНУ^д ВІКТОРН^е ЈЕРОМОНАХ(Х):~

^а лѢто (Н – Нићифор Дучић; С1 – Стојановић, *Зайиси и најйиси I*); ^б поновиса (Н), поновн са (С1); ^с игуменарија (Н), игуменарија (С1), игуменарија (С2 – Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*); ^д игумену (С2); ^е Виктора (Н, С1), Виктора (С2); ѿ(е)ромонаха (С2).

† Године 7160. обнови се иуменарија ѿри иуману Виктору јеромонаху

† Ктитор^а · Феод(о)сїе^б · проигумен(ь) ЗРЪ^с :~

^а ктитор (С – Стојановић; Н – Ненадовић); ^б Феодосїе (С), Феодосїе (Са – Сава Хиландарац); ^с проигумен(ь) (Са), * ЗРЪ (С).

† Кѿиѿор Теодосије ѿроиуман 7160

Игуменарија обновљена у време јеромонаха Виктора јасно сведочи о томе да је зграда намењена становању манастирског старешине и раније била на том месту. Сам настојатељ се можда при крају радова и није налазио у манастиру будући да је њиме предвођено четворочлано посланство на путу у Русију 13. априла 1652. било на граници у Путивљу. Оно се у Москву упутило како би, између осталог, од цара Алексеја Миха-



иловича добило златопечатну хрисовуљу за хиландарско подворје у престоничком подграђу.¹ Чланови посланства су се на Свету Гору вратили почетком јесени, носећи са собом седамдесет рубаља и цареву жаловалнају грамота из септембра 1652, као и на престолноје јеванђеље које је цар манастиру поклатио 18. дана истог месеца.² У посланици хиландарског братства која је цару написана још 17. јануара 1652. јеромонах Виктор се први пут помиње са звањем архимандрита. Виктор је тада већ три године, од 1648/9, био старешина братства. На основу једног познијег недатованог записа зна се да је постриг примио у манастиру Житомислићу. У Хиландару се као јеромонах среће 1643/4, када је свом манастиру на Неретви послао *Роман о Варлааму и Јоасафу* у препису начињеном десетак година раније у карејском пиргу.³ Као игуман Виктор је прису-

¹ Делегацију су, осим игумана Виктора, чинили келар Макарије (који је шест дана касније умро у Москви), Доротеј јеромонах и архиђакон Михаило са слугом Николом. Ту су, као и увек, били дарови намењени владарској породици – за цара Христова икона и део моштију светог Теодора Стратилата, за царицу икона Богородице с Младенцем и за царевића дрвени панагијар.

² Димитријевић, *Грађа*, 123–124; Kämpfer, *Die russischen Urkunden*, 290–292; Стојановић, *Зайиси и најийиси IV*, 161, бр. 6872.

³ *Истио*, III, 169, бр. 5659, 5660; в. такође поглавље *Теодосијев конак*. Хиландар је с херцеговачким манастиром неговао посебне везе током највећег дела XVII века. Још два хиландарска игумана била су у том столећу пострижници манастира Житомислића – најпре, на самом почетку века, један од двојице Илариона, родом из Требиња (в. поглавље *Триезарија*), а затим јеромонах Мисаило, старији Викторов савременик, који је у Русији умро 1645/6 – Петковић, *Сџарине*, 16–17. У Требињу је рођен и јеромонах Јеремија, даскал и хаџија, млађи Викторов савременик, који је био на ходочашћу у Јерусалиму 1678, када се, почетком те године, упокојио игуман Виктор. С њима се тада у Хиландару подвизавао и *йой* Гаврило, још један *Житомислићанин*, који је, по жељи игумана и архимандрита Виктора, 1669/70. преписао један празнични минеј – Стојановић, *Зайиси и најийиси I*, 421, бр. 1749, 1750; Богдановић, *Кашалој*, 118, бр. 250; поменути угледни духовници су све време одржавали везе са својим завичајем и манастиром у којем су се замонашили – као манастирски старешина Иларион је 1605/6. у Херцеговину упутио проигумана Јоакима са Часним дрветом крста Господњег у *йисанију*, године 1673/4. Виктор је у Житомислић послао зборник *Слова*, док је хаџи Јеремија, најмлађи, за свог бо-

ствовао примопредајама дужности типикара у испосници Светог Саве, а према једној исправи, у Кареји је био и 31. марта 1649, када је потписао исправу којом је Хиландар вратио манастиру Светог Павла њиве на Превлаци. Поред игумана Виктора, документ је тада, као други с хиландарске стране, потписао проигуман Теодосије.⁴ Касније, 1. априла 1652, када је Виктор већ био на домак Русије, у Преображенској келији на Светој Ани јеромонах Антоније довршио је, по његовој наруџбини, препис *Злајџоусџа цвейној*.⁵

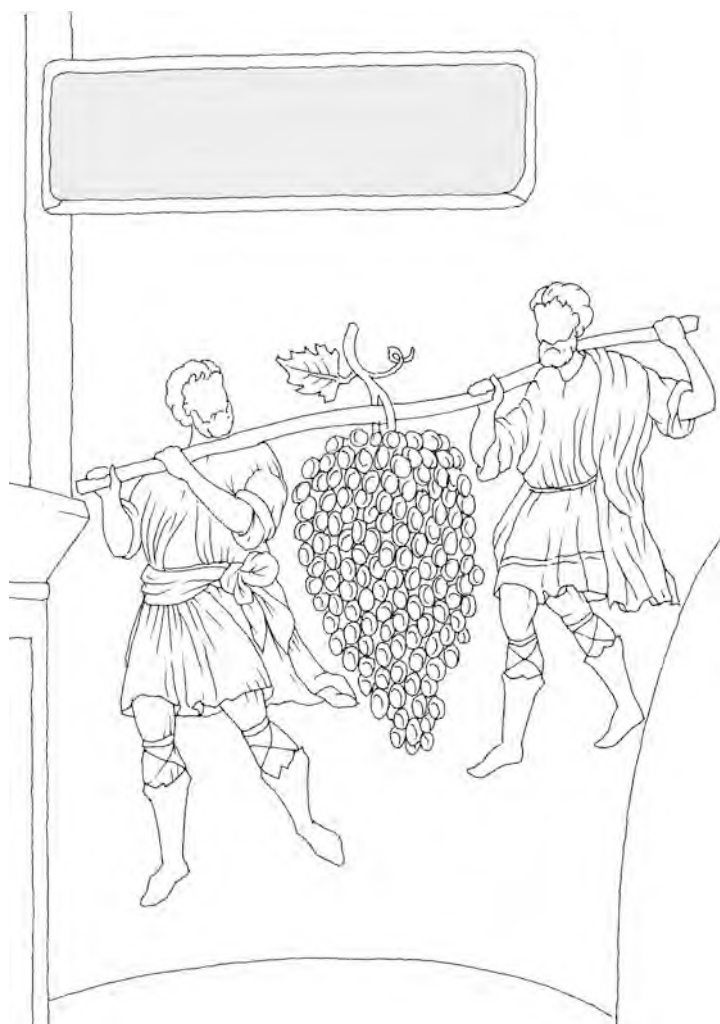
За разлику од Виктора, који је, с мањим прекидима, још четврт столећа био на челу манастира, натпис с трећег спрата последњи је Теодосијев помен.⁶ Натпис је такође сведочанство о томе да

равка у Сарајеву 1684. израду петохлебнице за овај манастир платио четрнаест аспри – в. Стојановић, *Зайиси и најийиси I*, 413, 435, бр. 1701, 1831. Манастир на Неретви је у новије доба страдао два пута, 1941. и јуна 1992, када је разорена манастирска црква Благовештења из друге половине XVI столећа, пошто су претходно већ били уништени сви рукописи и драгоцености који су у њему чувани до почетка Другог светског рата – уп. В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири. Манастир Житомислић*, *Старинар* 10–11 (1935/6) 3–36; Кајмаковић, *Зидно сликарство*, 226–231; Љ. Којић, *Манастир Житомислић*, Сарајево 1983, 32–33, 36, 44–45.

⁴ Синдик, *Карејска њроскомидија*, 283; Димитријевић, *Документи хиландарске архиве*, 28.

⁵ Богдановић, *Кашалој*, 160, бр. 411; рад овог марљивог преписивача подно Атона може се пратити у распону дужем од три деценије на основу седам сачуваних рукописа: *Србљак*, најстарији, из 1642/3, налази се у хиландарској збирци, потом је радио за игумана Виктора, два његова рукописа наручена су за манастир Хопово, а *Тийик* из 1674, најмлађи, преписан за манастир Рачу на Дрини, данас је у Савини – *истио*, 192, бр. 509; Стојановић, *Зайиси и најийиси I*, 375, 403, 413, бр. 1503, 1650, 1699; Д. Медаковић, *Манастир Савина*, Београд 1978, 92.

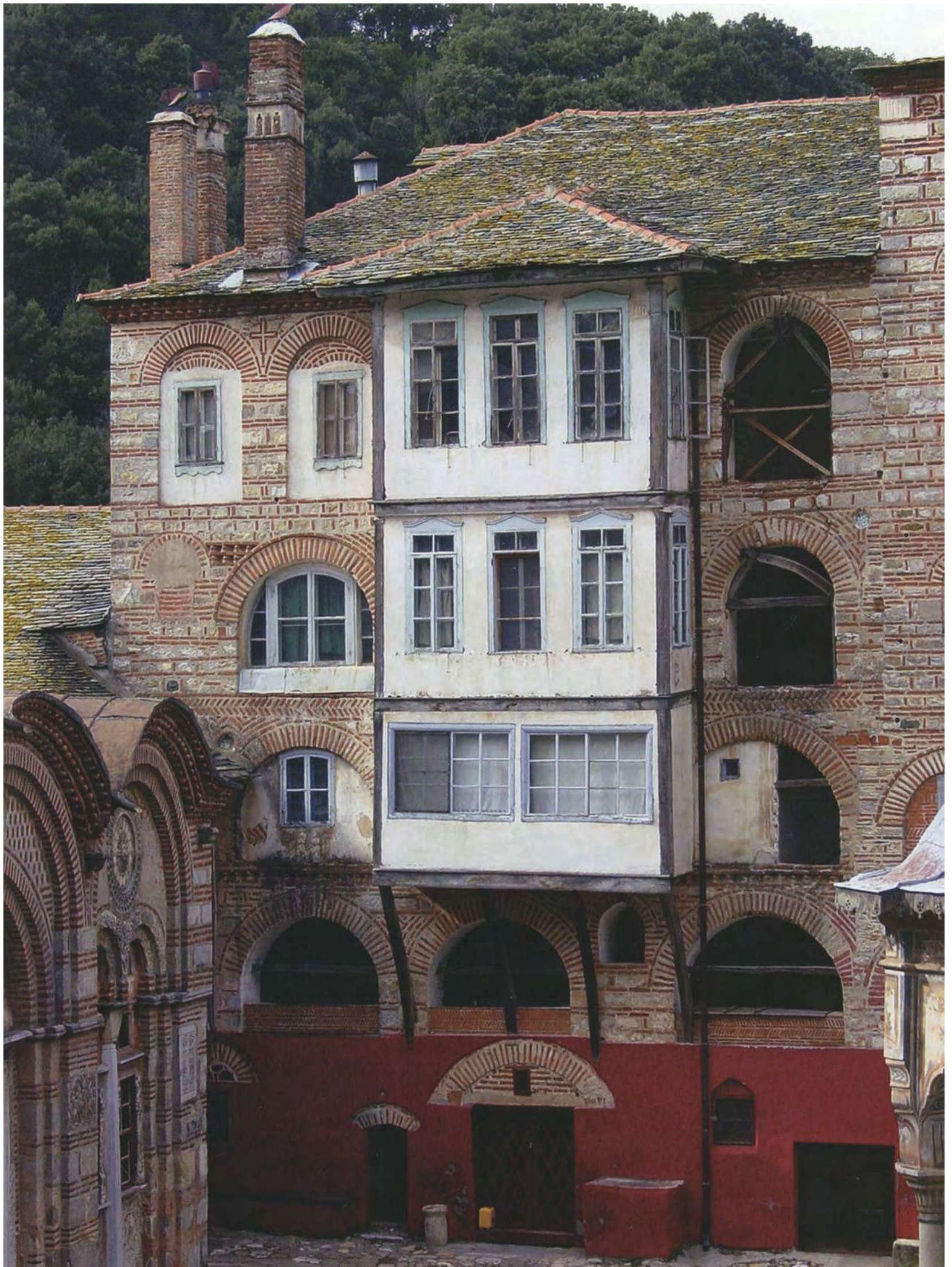
⁶ Уколико то није потпис на *омолојији* којом јеромонаху папа-Димитрију, проигуману Русика, Протат даје под закуп келију Архангела. Теодосије је ову исправу потписао 1. априла 1652. као трећи по реду *саборни сџарац*. Документ се чува у хиландарском архиву јер је та карејска келија девет година касније продата манастиру Светог Пантелејмона, а потом ју је од руског братства откупио Хиландар – *Αναστασίαδης, Αρχείο της Ι. Μ. Χιλανδαρίου*, 39–40, бр. 15; Д. Целебџић, *Две неиздајне омолојије о хиландарској Келији Свейџих Архангела у Кареји из друге њоловине XVII века*, *Περὶβολος II*, Београд 2015, 527–539.



је Теодосије сопственим средствима обновио игуменарију. Здање је, разумљиво, било далеко мање од конака за становање монаха, грађевина чијим је подизањем или, боље речено, обновом Теодо-



сије као манастирски старшина претходно руководио. Његовом последњем градитељском подухвату са сигурношћу се могу приписати аркаде на прва три спрата игуменарије.



МАРУДА (1652/3)



Д. Тодоровић, 1979;
С. Пејић, 1987;
Н. Дугић, 2004

Хиландарска келија Маруда налази се изван Кареје, удаљена пет минута хода од Моливоклисије.¹ У северни зид црквице, лево од улаза, узидана је полукружно завршена камена плоча, димензија 25 × 22 cm, с натписом урезаним у четири реда; висина слова износи око три и по сантиметра.

¹ Назив келије је хипокористик од грчке речи *μαρόν*, *кесџен*, којег и данас има у изобиљу око Кареје. Под тим именом келију први помиње прота Стеван Димитријевић почетком прошлог века. Десетак година раније забележено је предање по којем је оснивач келије био *миџројолиџ* Мардарије, због чега се по њему звала *Мардаријска келија* – Сава Хиландарац, *Историја*, 82; за ту личност в. поглавље *Улазни њорџик*. Владика Мардарије се последњи пут помиње у једном турском документу 22. јануара 1641. године – Фотић, *Свети Гора*, 427.

ИЗД: Стојановић, *Зайиси и најџиси IV*, 162, бр. 6879.

ЛИТ: Петковић, *Хиландар*, 2008³, 124; Ковачевић, *Хиландар*, 582.

Съз(н)да^а се сѣа цр(ь)ков(ь)^б рожд(дѣства) Б(огороди)ци^с · въ лѣто · зрѣѣ при нгѣменѣ Викторѣ^д ѣтеи · џрѣа

^а създа; ^б сѣа црковь; ^с Богородици; ^д Викторѣ (Стојановић).

Сазида се ова црква Рођења Бојородице јодине 7161, љри ијуману Викџору, јодине 7161

Виктор је био игуман и наредне године, по обнови игуменарије, када је више Кареје са-

† ΔΕΗΣ, ΓΧΔΧΛΧ, ΓΧ ΘΥ, ΓΥΛΟΑΗ, ΙΡΗΝΗ, ΚΤΙΣΩΔΙΩΤΙ, ΕΨΖΡΞΒ

грађен параклис посвећен Богородичином рођењу. Реч је о малој спратној грађевини правоугаоне основе, димензија 6,8 × 5,4 m, са слепом куполом. Следеће, 1653/4. године храм је добио и олтарску преграду настојањем јеромонаха Силоама и сабраће која су ту живела, о чему сведочи натпис исписан црвеном бојом на полеђини дрвеног епистила:

† Δέησης τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ

Συλοὰμ ἱερομονάχ(ου) καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ ἔτους ,ζρξβ

Δ – δέ; Η – ης; Ρ – ερ; Κ – και; Γ – ἦς;

Ω – υν; ✓ – ας; ς – ους.

† Молба раба Божијеї Силоама јеромонаха и сабраће њеїове, ѿгодина 7162



СВЕТИ НИКОЛА (ЧЕТРДЕСЕТ МУЧЕНИКА – 1660)

Камена плоча дужине тридесет шест и ширине двадесет сантиметара пронађена је почетком седамдесетих година прошлог века у пиргу Светог Ђорђа. Натпис са словима висине мање од три сантиметра уклесан је у четири реда.

ИЗД: Петковић, *Црква светиої Николе*, 126.

ЛИТ: Ненадовић, *Архијекѿура*, 155–156, 194; Петковић, *Две хиландарске цркве*, 147–148; Ненадовић, *Осам векова*, 139; Ракић, *Зидно сликарство*, 274–275; Фотић, *Светиа Гора*, 112; Ковачевић, *Хиландар*, 205.

† Пронзволѣнїем(ь)^a Б(о)жїи(ь) сзда се съ храм(ь)^b с(вє)т(а)го Нїколы чудотворца · при нг҃менѣ^c кѣр(ь) Викторѣ іеромонахѣ^d · ктитор же^e кѣр(ь) Петронїе хацн сѣборны старць^f : къ лѣт(о) · 7169 · 7169 · сеп(ь)темьврнїа · 7169 · 1661 :

^a пронзволѣнїем; ^b храмъ; ^c нгоуменѣ; ^d вїкторѣ іеромонахѣ; ^e ктитор же; ^f старць (Петковић).

† Промислом Божијим сзда се овај храм Светиої Николе Чудотворца ѿри иуману кир Викѿору јеромонаху, а кѿиѿор кир хацн Петронїе, саборни сѿарац. Године 7169, септембра 16, 1661

Плоча је првобитно била узидана поред допојасне представе светог Николе у лунети изнад портала некадашњег параклиса Четрдесет севастијских мученика.¹ Овај се мали храм налазио на северном крају четвртог спрата Белої ко-

нака. У већ помињаном хуцету с краја маја 1628,² поред осталог, дозвољава се и *обнова ѿросторије на два сѿраїа, две сѿраноїријемнице*,³ из чега се може закључити да је за петнаестак година удвостручен смештајни простор за ходочаснике, којима је овај конак био намењен.⁴

О првобитном параклису Светог Николе говоре само писани извори. У посланици руском цару Ивану IV из 1558, једном од најстаријих, наведено је и где се налазио – на пиргу изнад улаза у манастир.⁵ Цело здање је претрпело оштећења приликом земљотреса, због чега је постојала опасност да се оно уруши и падне

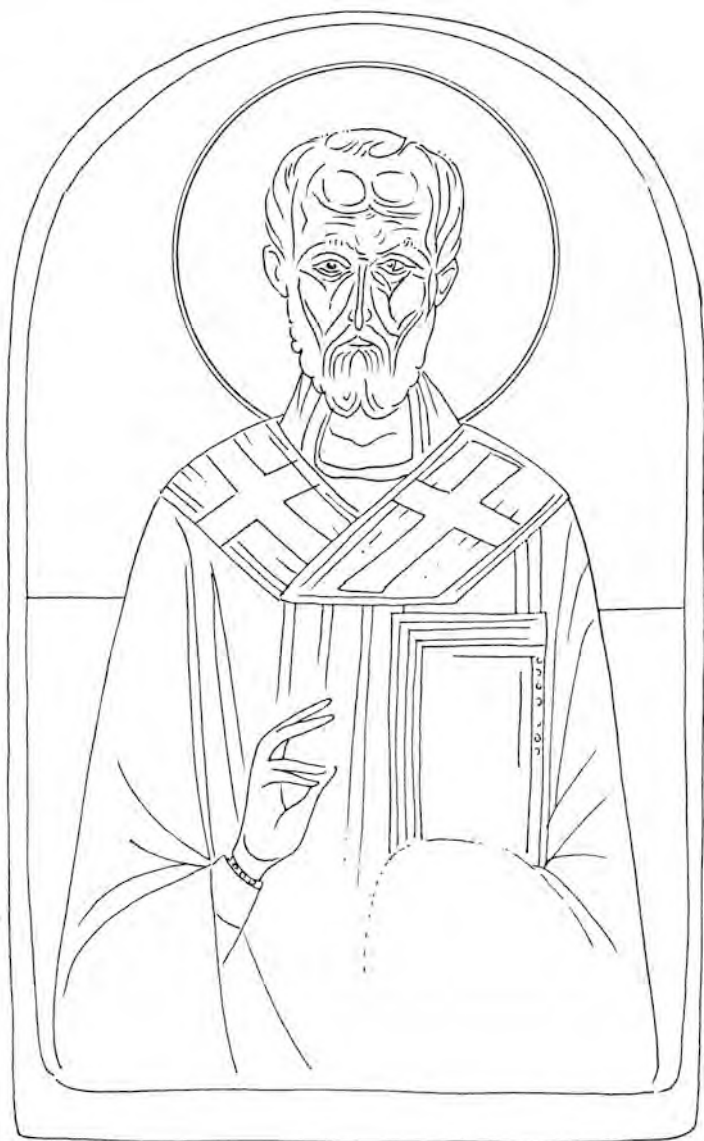
² В. овде поглавље *Улаз*.

³ Фотић, *Светиа Гора*, 116.

⁴ Ово је јасно сведочанство о томе да се у Хиландару током прве половине XVII века знатно повећао број поклоника – уп. овде поглавље *Бели конак (II)*. Међу њима је био и патријарх српски Максим, који је 16. јануара 1658. манастиру приложио рукописно четворојеванђеље с почетка претходног столећа – Богдановић, *Кашалої*, 55, бр. 5. Било је и великих приложника, попут *ѿоїа* Мартирија из *Лехије*, који је 1616/7. манастиру дао шест стотина златника (жљгнцн), како је забележено у зборнику избраних беседа преписаном у Тројице-Сергијевој лаври надомак Москве – *истио*, 161, бр. 412; записи у рукописима најчешћа су сведочанства о ходочасницима. *Писац* Никодим, преписивач једног псалтира који је припадао храму Светог Николе, католикону манастира Хопова, пише за себе 22. августа 1622. да *нѣкогда бывн пѣтннкѣ Хиландара манастира – Стојановић, Зайиси и наїѿисисис I*, 302, бр. 1114. Велика атонска монашка заједница привукла је и пажњу Папске курије, па језуита Николо Роси у свом извештају од 5. јануара 1638. за *Congregatio de Propaganda Fide* у Риму помиње и нарочит израз гостопримства и скрушености светогорских монаха, који су имали обичај да ходочасницима перу ноге – G. Hofmann, *Rom und der Athos*, Roma 1954, 60.

⁵ нь и паче ж(є) стрѣлнница что є 8 кратѣх(ь) манастирскїих(ь), и на нїен цр(ь)ква с(вє)ты Нїкола...

¹ Петковић, *Две хиландарске цркве*, 147–152; параклис је потпуно уништен у пожару 2004. године.



Д. Тодоровић, 1979

у манастирску порту.⁶ Седамдесет година касније, у време извођења радова изнад манастирског улаза, 1628/9, ако је судити по натпису на каменој плочи узиданој изнад треће капије, пирг с параклисом Светог Николе на његовом врху није више постојао. Три деценије затим, 1660, у североисточном углу највишег спрата конака намењеног поклонцима, петнаестак метара јужно од манастирског улаза, средствима једног ходочасника изграђен је параклис посвећен светом Николи, заштитнику путника. Био је крајње сведених димензија и квадратне основе (3,9 × 3,9 m), а према бакрорезу из 1757.⁷ може се сматрати да је имао куполу.⁸

⁶ В. овде поглавље *Свети Димитрије*.

⁷ С. Ненадовић, *Хиландар на графичким приказима XVIII и XIX столећа*, Zbornik zaštite spomenika kulture 16 (Београд 1965) 103; Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 355.

⁸ Убрзо по изградњи посвета параклиса је промењена (в. наредно поглавље), а камена плоча с ктиторовим натписом уклоњена је и похрањена у пиргу Светог Ђорђа, где ју је после више од три столећа пронашао Слободан Ненадовић. О првобитној посвети сведочила је само фре-

У време изградње поменутог параклиса⁹ јеромонах Виктор је на челу манастира био већ више од једне деценије, дуже но било који до тада познати хиландарски игуман из времена турске власти.¹⁰ Као челник манастира угостио је крајем пролећа 1654. Арсенија јеромонаха (Суханова), који је током боравка на Светој Гори по налогу руског патријарха Никона, уз позамашну накнаду у рубљама, откупљивао древне списе зарад *исправљења вере* у руским земљама.¹¹ У Викторовом присуству у Кареји је, као што је чињено и раније, два пута током 1654/5. извршена примопредаја *Тийикарнице*. На дуже време он је манастир напустио само приликом своја два путовања у Москву.¹² Други пут је тамо боравио од почетка јесени 1657. до почетка лета наредне године.¹³ Викторово име се у више наврата среће

ска светог Николе изнад улаза у овај мали храм, а о новој посвети икона Четрдесет мученика из средине седме деценије XVII века на јужној страни његовог иконостаса (в. Петковић, *Иконе*, 48–50); црквица и све њене иконе страдале су у пожару 2004. године. Параклис није био живописан. Уп. *Највиши манастира Хиландара II*, поглавље *Бели конак*.

⁹ Реч је о адаптацији последње келије на северном крају четвртог спрата. Полукружне олтарске конхе биле су уклесане у манастирски зид, а једини извор светлости, сем прозора на тамбуру куполе, била су два мала прозорска отвора на северном зиду параклиса.

¹⁰ Дужност манастирског старешине у континуитету сигурно је обављао дуже само игуман Гервасије – скоро две деценије, између 1317. и 1335/6. године (Мошин, Пурковић, *Хиландарски игумани*, 45–67) – мада не треба искључити могућност да је први српски игуман Хиландара Методије био на челу манастира више од двадесет година, уколико је он као епископ Методије предводио посланство првовенчаног српског краља упућено код папе Хонорија III марта 1220. године – Миљковић, *Житија*, 85, 94, 146.

¹¹ За безмало пет стотина грчких, највећим делом рукописних књига које је у Русију однео јеромонах Арсеније код турских власти су потписом сведочили заступници свих двадесет светогорских манастира; исправу од 10. јуна 1654. у Протату је на трећем месту, иза представника Велике лавре и Ватопеда, потписао хиландарски игуман Виктор – Б. Л. Фонкич, *Грчешко-рускије културне вези в XV–XVII вв.*, Москва 1977, 73–77; двадесет рукописа из Хиландара (тринаест словенских и седам грчких), које је одабрао јеромонах Арсеније, у Москву су годину дана касније, 18. јула 1655, донели архимандрит Теодор, јеромонах Теофан и слуга Обрад; истом приликом су патријарху Никону предали и посланицу коју је још 6. новембра 1654. на Светој Гори потписао архимандрит Виктор – Димитријевић, *Грађа*, 124–126.

¹² В. овде поглавље *Игуменарија*.

¹³ Реч је о занимљивом покушају Хиландараца да преправком године у старијем документу омогуће себи чешће доласке у Русију по милостињу. Ова *исправка* није



Д. Тодоровић, 1979

у записима из рукописа чије је преписивање наручивао и плаћао током шесте деценије XVII века. Раније поменути *йой* Антоније је пре другог путовања игумана Виктора у Русију на Светог њнны, по његовом налогу, преписао *Јерусалимски ииийик* и *Окйюих*, а из 1659/60. потиче и препис *Изборној айосйоло*, украшеног иницијалима, заставицама и минијатурама.¹⁴

И живот хаџи Петронија, ктитора параклиса, може се на основу писаних извора пратити дуже од три деценије.¹⁵ Чини се да је више волео *скийски усйав* него општежиће. Био је

прошла незапажено, али се настојању српских монаха ипак изашло у сусрет, па је временски распон са десет смањен на седам година. Посланство са архимандритом Виктором на челу, које су чинили још један јеромонах Виктор, *келар* Михаило и ђакон Теоктист, обрело се у Путивљу 18. септембра 1657, с бившим кратовским митрополитом Михаилом. Са собом је носило уобичајене дарове, попут иконе оснивача манастира светих Саве и Симеона, а руску престоницу напустило је 11. јула 1658, са већ уобичајених седамдесет рубаља и новом *грамошом*, коју је 3. јуна 1658. издао цар Алексеј Михаилович – уп. Димитријевић, *Грађа*, 126; Kämpfer, *Die russischen Urkunden*, 293–295, n° 9.

¹⁴ Током претходне две године игуман Виктор је два старија штампана октоиха – цетињски *Првојласник*, рад јеромонаха Макарија из 1494, и *Пејшоласник* настао у штампарији Божицара Вуковића у Венецији 1537. године – поклатио цркви Светог Николе на конак хиландарски у Кареји – уп. поглавље *Игуменарија*, *нап.* б; Богдановић, *Кайалој*, 83–84, 91–92, 148, 277–278, 282–283, бр. 107, 136, 376, 5, 36; Ракић, *Српска минијатурија*, 164–166. Последњи поменути записи, из 1657/8. и наредне, 1658/9. године, представљају најстарији помен конака који је био намењен смештају хиландарских представника у Кареји и у којем се налазила црквица Светог Николе, чији се остаци могу видети изнад саме *Тийикарнице*, уп. *Наййиси манашира Хиландара II*.

¹⁵ Уколико је то иста личност.

љубитељ књиге. Први пут се помиње у запису из *Праксайосйоло* довршеног у лето 1643. као јеромонах на Тронци.¹⁶ У наредних петнаестак година посетио је Свету земљу, а почев од јесени 1658, током више од једне и по деценије био је манастирски заступник у споровима око метоха на Каламарији и Касандри.¹⁷ Враћао се изнова тиховању у атонским испосницама: 23. октобра 1669, у присуству игумана Виктора, предао је дужност типикара хаџи Елефтерију и повукао се у Арбанашки пирг изнад манастира, одакле је наручивао повезивање старијих рукописа – *Праксайосйоло* из средине претходног (1670/1) и *Четиво-ројеванђеља* с почетка XV столећа (1672/3).¹⁸

Ходочасника је међу хиландарским монасима било већ у првом веку по обнови манастира. То су у XIII столећу били Доментијан, хагиограф и ученик светог Саве, првог познатог српског *хаџије*, и затим потоњи архиепископи Сава II, Јоаникије I и Јевстатије I.¹⁹ Ипак, *звање* хаџије, по угледу на муслиманске вернике који су ишли на поклоњење у Меку, први пут се уз имена поклоника Христовом гробу појављује тек три века касније, на једном протатском акту из јуна 1547, у потпису проигумана хаџи Ефтимиија,²⁰ а повремено се среће и у наредном периоду,²¹ да би тек стотинак година касније, управо у Петронијево време, постало широко прихваћено.²² Као знал-

¹⁶ Хиландарска келија у Кареји, уп. Богдановић, *Кайалој*, 83, бр. 106; Ракић, *нав. дело*, 164; за поменути келију в овде поглавље *Исйосница Свејшол Саве*.

¹⁷ Фотић, *Свејша Гора*, 147, 429–431.

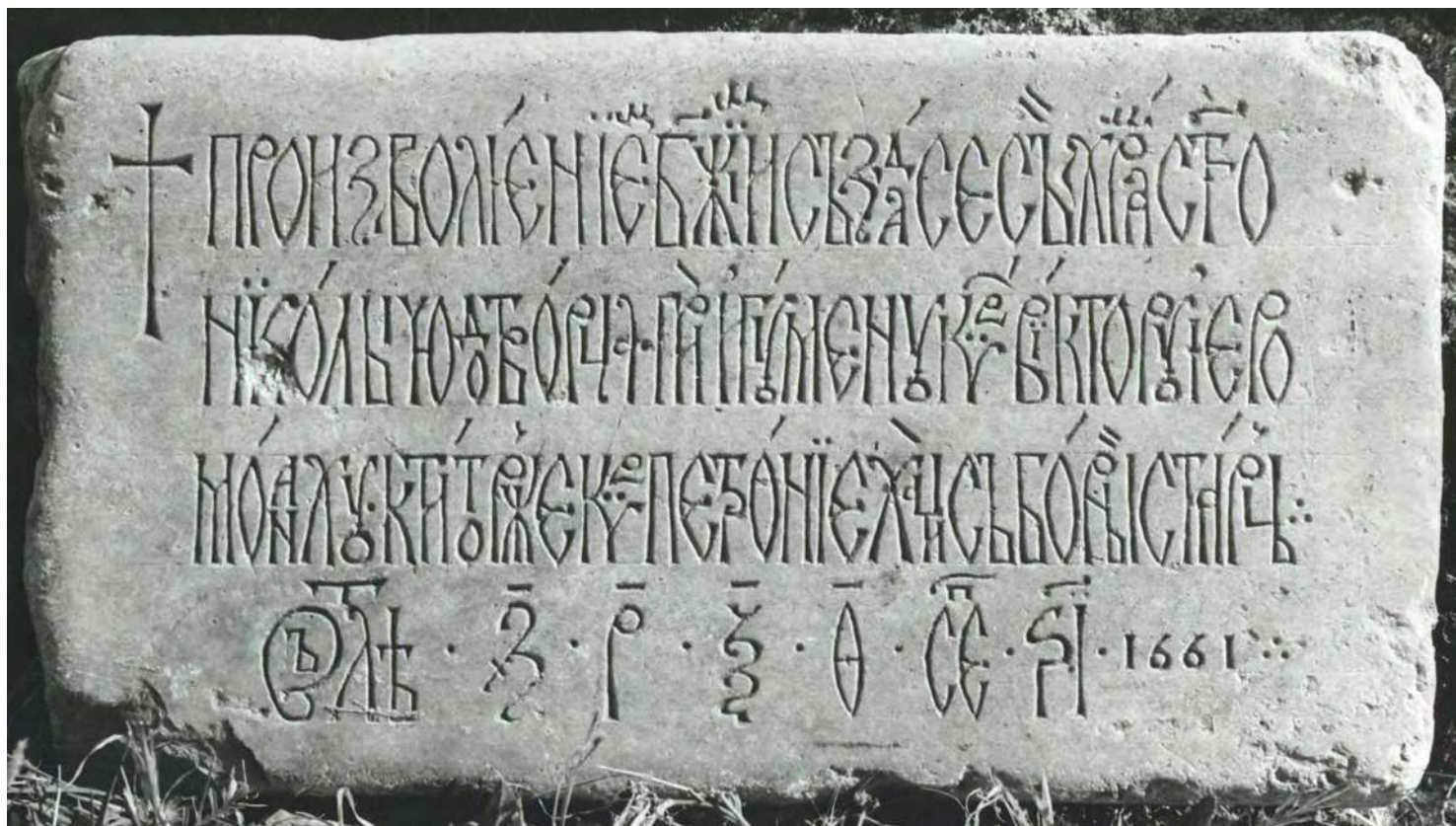
¹⁸ Синдик, *Карејска ироскомидија*, 284; Богдановић, *Кайалој*, 54, 81–82, бр. 2, 101.

¹⁹ Cf. B. Miljković, *Serbia and the Holy Land from the 12th to the 15th century*, *Routes of Faith in the Medieval Mediterranean*, Thessalonike 2008, 160–165.

²⁰ Занимљиво је што ово *мировно иисмо*, предвиђено да оконча дугогодишње сукобе између манастира Пантократора и Кутлумуша око келије тоу Раџдоуџу, као четврти по реду, одмах иза бившег игумана Хиландара, потписује још један српски ходочасник – хаџи Теофил, представник Ксиропотама – Пјрдос, *Архејо тџс I. М. Пантократорос*, 110–111, бр. 41.

²¹ Хаџи Матеј је излазио у два наврата пред солунског кадију, 15. децембра 1604. и 27. октобра 1609 – в. Фотић, *Свејша Гора*, 422.

²² Један Петронијев савременик и такође хаџија био је 1667/8. године ктитор обнове улаза у манастир Ксенофонт, о чему је оставио кратак натпис: *лџто зрос ктиторџ хажџ Пеллагџе*, урезан у невелику камену плочу; она се налази на источној страни јужног ступца, поред степеништа које води у параклис Светих апостола, уп. Ковачевић, *Хиландар*, 77–78. Према сведочанству Јована Комнина, грчког лекара на влашком двору, из 1698. године, у четири атонска манастира крајем века већину су чинили српски



ци турског и грчког језика, поклоници су Хиландар често заступали на османским судовима или у Кареји, а обитавали су углавном ван манастира, по атонским келијама или на хиландарским метосима изван Свете Горе.²³ Два старија саврата могла су Петронију послужити као узор за пут по Палестини – хаџија Атанасије, који се као трећи манастирски представник потписао на помињаној *омолоџији* издатој Светом Павлу 31. марта 1649. у Кареји, и духовник хаџи Теодор, који се ради прикупљања помоћи за манастир током наредне деценије обрео у крижевачкој војној крајини и који је средином 1655. боравио у Москви, где је руском патријарху Никону предао двадесет хиландарских рукописа што их је претходне године у манастиру одабрао Арсеније Суханов.²⁴ Сам манастир је био успутна стани-

и бугарски монаси – у Хиландару, Зографу, Светом Павлу и Ксенофону, уп. Ἰωάννης ὁ Κομνηνός, *Προσκυνητάριον*, 60, 86, 92, 96; српско-бугарска братства у Хиландару и Ксенофону осам година потом, 1706, помиње и језуита Франсоа Браконјер, cf. Omont, *Missions archéologiques*, 1000–1001; уп. такође поглавље *Свети Никола Барбера*, нап. 26.

²³ По жељи јеромонаха хаџи Јосифа, 1630/1. на Светој Ани повезани су *Минеј* и *Пролој* за новембар; њој хаџи Мелентије је током 1635/6. два пута био у Цариграду, док се хаџи Мина као економ метоха на Каламарији појављује између 1632/3. и 12. августа 1636. године – Фотић, *Свети Гора*, 426–427.

²⁴ Р. Веселиновић, *Писмо манастира Хиландара војводи Гвоздену у Крижевцима око 1660. године*, Рад војвођанских музеја 10 (Нови Сад 1961) 149–152; такође в. нап. 12.

ца и за неке хаџије из српских земаља. Хиландар је на повратку из Свете земље сигурно посетио херцеговачки митрополит Симеон, што се јасно види из записа на старом иконостасу: изволи сѣ оубо и мнѣ послѣдовати и поклонити се с(в)т(о)моу и живносномоу грѣбоу Г(оспод)ню · егда прѣидохъ въ с(в)тѣ лаврѣ Хиландара. Исто се може претпоставити и за босанског митрополита Исаију,²⁵ који је Јерусалим походио пре 1626/7.²⁶ Најугледнији савременици који су у Светој земљи могли боравити када и хаџи Петроније били су патријарх Пајсеј (на самом крају свог живота, између октобра и јуна 1645/6)²⁷ и београдски митрополит Иларион, познати наручилац бројних златарских радова, помињан у натписима на њима од 1650. године као хаџија.²⁸ Поред црквених лица, међу поклонцима из српских земаља било је и имућнијих мирјана. Изградњом храма Бесплотних сила у Сарајеву од 30. априла 1658. руководио је одбор на чијем су челу била четворица хаџија.²⁹

²⁵ В. овде поглавље *Улазни њорѣиик*.

²⁶ У запису са овом годином у старијем штампаном *Окѣоиху њеѣоѣласнику* Божицара Вуковића (из 1537) босански архијереј се назива Исаја хаѣи – в. Стојановић, *Зайиси и најѣиси IV*, 130, бр. 6692.

²⁷ Два записа урезана у зидове Грачанице – Петковић, *Сѣарине*, 11.

²⁸ Натпис на дршци ручног крста из Крушедола – сѣ кр(ь)сть хаѣи Илариона митрополита белградскога окока се ва лето з·р·н·н ахн· 165[0] – Л. Мирковић, *Сѣарине фрушкојорских манастира*, Београд 1931, 31, бр. 64.

²⁹ Стојановић, *Зайиси и најѣиси I*, 352–353, бр. 1393.

Још се у *Цимискијевом тџијуку* из 972. помињу три сабора (συνάξεις) у току године – на Ускрс, Божић и празник Успења Богородице, заштитнице полуострва (15. августа) – када су се атонски монаси окупљали у Кареји и расправљали о свим важним питањима из живота своје монашке заједнице.³⁰ Учеснике сабора, због угледа који су уживали, већ је *Трајос* означавао као *сџарце* (γέροντες).³¹ Према потреби, сабори су од краја XI столећа сазивани и на друге празнике, попут Митровдана или Ђурђевдана.³² Драгоцено је сведочење игумана Русика Јоакима из средине XVI века о донекле измењеној пракси у време турске власти. Он пише да је сабор заседао једном или, зависно од околности, чак два пута месечно, те да је у ту сврху, осим протатске цркве, служила и посебна зграда покрај ње.³³ Овако честа заседања неминовно су захтевала готово стално присуство манастирских представника у средишту Свете Горе. По нестанку функције прота крајем тог столећа сабор Свештене општине само је добијао на значају.³⁴ Као члан τ(η)ς Μεγάλης Συνάξεως, Петроније је 1. маја 1659. на трећем месту, уобичајеном за хиландарске представнике, потписао *омолоџију* којом је келију Светог Николе у Кареји, некадашњи манастир тоу Коχλιαῖ, сабор дао у закуп јеромонаху папа-Митрофану.³⁵

Година градње параклиса посвећеног мирликијском епископу у Хиландару може се сасвим поуздано одредити. Наиме, Виктор се први пут повукао са игуманског престола пре априла 1661, када се на једном саборском акту у Кареји као хиландарски игуман потписао Силвестар, док се на друге две одлуке *Великог сабора Свете Горе* из истог времена Виктор Хиландарски потписао као *пронгџменџ*.³⁶ Из тога се види да је година од Христовог рођења – овде први пут арапским бројка-

³⁰ *Actes du Prôtaton*, 209–210, n° 7.21–35.

³¹ *Ibidem*, 213, 7.119, 135, 147.

³² О првом сведочи акт прота Павла из октобра 1080, а о другом исправа прота Исака из средине 1322. године – *Actes d'Iviron II*, 139, n° 42.11; *Actes de Chilandar I*, 169, 77.20–21.

³³ *Сказаніе о Св. Аѳонској горѣ*, 9.

³⁴ Калист, последњи познати прот, помиње се септембра 1593. године – уп. Папахрисанту, *Аѳонско монаштво*, 216–226, 293; Фотић, *Света Гора*, 92.

³⁵ Αναστασιάδης, *Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Χιλανδαρίου*, 41–42, бр. 17; с обзиром на то да се акт чува у хиландарском архиву и да је на његовој полеђини запис на српском: *Пирџ Свеџоу Николе у Кареји*, ова келија је касније свакако припала Хиландару – в. поглавље *Свети Никола Барбера*.

³⁶ *Actes de Kutlumus*, 200, n° 71.18; АЗ 1 (1985) 29–30, 128–129, 131; Синдик, *Карџска џроскомидија*, 283.

ма забележена у једном хиландарском натпису – била погрешно израчуната.³⁷ У српској традицији као начин рачунања времена *anno Domini* се у најстаријим штампаним књигама јавља при самом крају XV века,³⁸ али су за бројеве и даље коришћене словне ознаке. Од почетка наредног столећа појављује се и у рукописима настајалим на тлу Угарске, у Приморју или Херцеговини, неретко с грешкама у рачунању времена које је протекло од оваплоћења Христовог, што јасно говори о новоуведеној пракси.³⁹ Натписи на зидовима цркава с годинама израчунатим на оба начина срећу се од краја XVI века. Такви су натпис *џоџа* Страхие из Будимља, некада на зиду изнад улаза у главну цркву манастира Архистратига Михаила на Тари (1591), нешто млађи натпис из Свете Тројице пљеваљске (1592) и онај из Пиве (1606).⁴⁰ Готово без изузетка исписивана је најпре година *оџ биџија*, а потом она *оџ рождесџва Хрисџова*.⁴¹ На основу записа које су посетиоци или сведоци одређених догађаја урезивали у зидове цркава или предмете у њима од прве половине XVI века може се пратити постепено увођење праксе исписивања године од Христовог рођења арапским бројкама.⁴² Тради-

³⁷ С обзиром на сведене димензије параклиса, радови се нису протегли на две грађевинске сезоне.

³⁸ Уп. овде поглавље *Моливоклисија*, нап. 11.

³⁹ Стојановић, *Зайиси и најџиси I*, 121–123, 143, 151, бр. 388, 392, 453, 472.

⁴⁰ А. Гиљфердинг, *Пуџовање џо Херџевини, Босни и Сџарој Србији*, Сарајево 1972, 284; С. Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 18–19; Стојановић, *Зайиси и најџиси I*, 267–268, бр. 949.

⁴¹ Доста ретко се у том периоду појављује само друга година, свега двадесетак пута током једног и по столећа, од почетка XVI до средине XVII века. Нешто је другачија била пракса у грчкој епиграфици. На Кипру се, на пример, најпре под влашћу Лузињана, а затим Млечана, експона тоу Х(Р)ЕТОУ у ктиторским натписима самостално јавља још од средине XV столећа – А. and J. Stylianou, *Donors and Dedicatory Inscriptions, Supplicants and Supplications in the Painted Churches of Cyprus*, JÖBG 9 (1960) 112; чешће је исписивана као прва када су коришћена оба начина рачунања времена, као на иконостасу главне протатске цркве, у подножју крста на епистилиону (1611) – *Θησαυροί*, 268–270, бр. 8.4. Најстарији познати пример исписивања године *од Хрисџа* на Агону налази се на вратима која одвајају унутрашњи нартекс од наоса у католикону Каракала. На њима је мајстор Теофан после године џр од постанка света урезао и годину 1592. Исти мајстор је пет година касније извео и врата у Ивируну, на којима је забележена само *anno mundi*, cf. *Recueil des inscriptions*, 103, n° 316.

⁴² Као што је познато, декадни систем води порекло из Индије, а Арабљани су били само његови преносиоци на Запад. Треба приметити и да године од постанка света никад нису исписиване арапским цифрама. С обзиром

ционално конзервативна атонска средина такво писање година почела је да прихвата тек око један век касније. Оно се најпре појавило на печатима појединих манастира, ватопедског (1600) и Дионисијевог братства (1636), а у исто време

на то да је у питању била новина, у почетку се појављује и мешовита употреба словних ознака и бројки – уп. К. Ζήσιος, *Ἐπιγραφαὶ χριστιανικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος*, Βυζαντίς 1/1 (Ἀθήναι 1909) 123, 138, бр. 31, 77; Δ. Τσουγκαράκης, Ε. Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, *Σύνταγμα (Corpus) χαραγμάτων ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν τῆς Κρήτης*, Ἀθήνα 2015, 96, 119, бр. 20.48, 49.2; од почетка XVII столећа за године градње храмова или њихових припрата урезиване у мермер користе се арапске цифре, као што је учињено на кикладском острву Андрос (Свети Георгије, 1613) или у католикону тамошње Лавре Светог Атанасија (1628, 1648), уп. Γ. Κ. Βογιατζίδης, *Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Ἄνδρου*, Βυζαντίς 1/2–3 (Ἀθήναι 1909) 334; Δ. Πασχάλη, *Δώδεκα ἐν Ἄνδρῳ Βυζαντινὰ Μοναστήρια*, ΕΕΒΣ 12 (1936) 23.

и на манастирским документима који су на тај начин датовани.⁴³ Арапске бројке су убрзо почеле да се јављају и на атонским иконама, као што је, на пример, она са загрљеним ликовима апостола Петра и Павла из манастира Каракала, коју је 1640. насликао Константин Палеокапа.⁴⁴ У сваком случају, поменути хиландарски натпис најстарији је ктиторски натпис с годином исписаном арапским бројкама на Светој Гори и у српској епиграфици уопште.

⁴³ *Θησαυροὶ*, 502–504, бр. 17.2, 17.4; Π. Γουναρίδης, *Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Ξηροποτάμου* (ΑΣ 3), Ἀθήνα 1993, 34, 38, 41–50, бр. 19, 25, 30–35, 37–40; Α. Παννακόπουλος, *Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Σταυρονικήτα* (ΑΣ 8), Ἀθήνα 2001, 79–80, бр. 23.

⁴⁴ Ε. Τσιγαρίδας, *Εἰκόνα του Ἀσπασμοῦ των ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἔργο του Κωνσταντίνου Παλαιοκάπα στη Μονή Καρακάλου*, Ἐωράκιον, Ἀθήνα 2004, 309–311.

СВЕТИ НИКОЛА (1664, 1667)



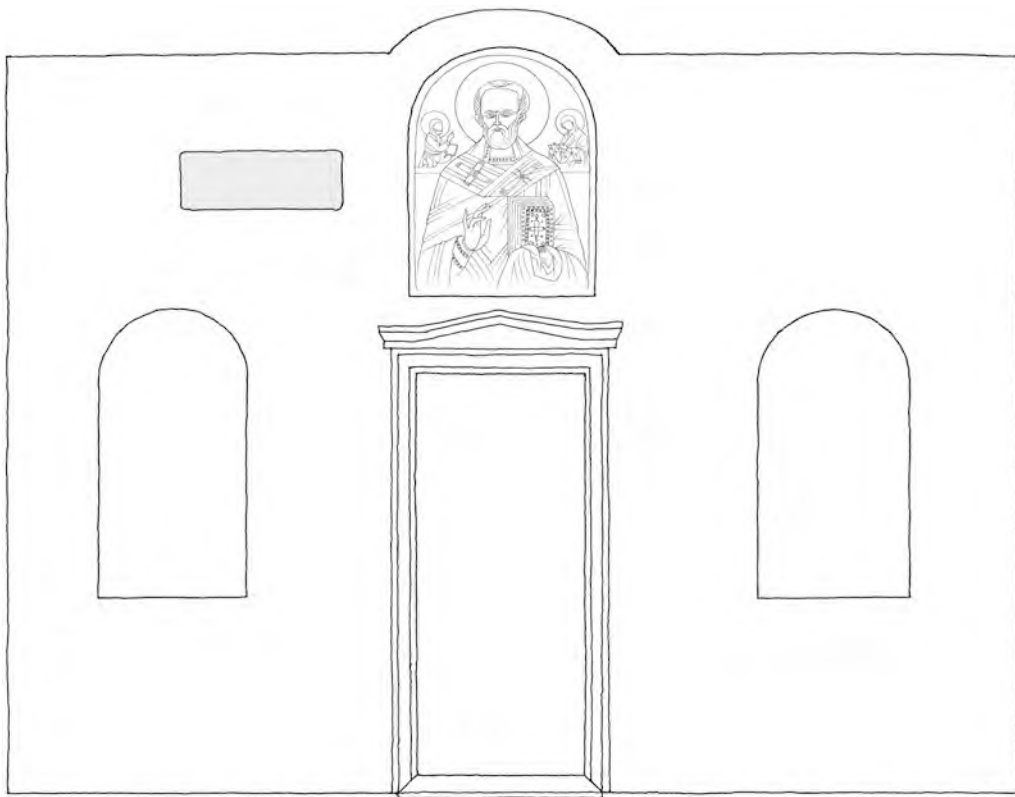
Невелики параклис (унутрашњих димензија 5,4 × 4,25 m), надвишен слепом куполом, на другој етажи изнад простора између друге и треће манастирске капије на својим зидовима сачувао је чак три натписа, која, поред осталог, сведоче о његовом ктитору, аутору зидних слика и времену градње и живописања црквице. Први је натпис у три реда урезан у камену плочу (78,5 × 21,5 cm) која је узидана у западну фасаду параклиса, северно од полукружно завршене нише с насликаним попрсјем патрона изнад улаза. Други се налази у ниши проскомидије, такође урезан у камену плочу (димензија 22,5 × 29,5 cm), у пет редова. Трећи је изведен фреско-техником на унутрашњој страни западног зида, изнад врата; на правоугаоном пољу оивиченом црном траком (50 × 56 cm), са црвеним крстом на почетку, црним словима висине око два и по сантиметра, натпис је исписан у једанаест редова.

ИЗД: Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*, 171, 175, бр. 6939, 6962; Петковић, *Црква свейої Николе*, 128, 133; Сава Хиландарац, *Исџорија*, 120; Τούτος, Φουστέρης, *Εύρετήριον*, 207, бр. 5.7.

ЛИТ: Никольскій, *Историческій очеркъ*, 67, 108, 115; Бошковић, *Свейојорски ѓабирици*, 73, 99; Радојчић, *Умейнички сџоменици*, 178, 182; исти, *Мајсџори сџарої срџскої сликарсџива*, Београд 1955, 93–94; Медаковић, *Манасџир Хиландар*, 29; Ненадовић, *Архитекџура*, 156–158; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142, 162–163; Χατζηδάκης, *Ελληνες ζωγράφοι I*, 256; Петковић, *Хиландар*, 50–51; исти, *Иконе*, 50–52; Ненадовић, *Осам векова*, 56, 139–140, 225; Фотић, *Прилаџођавање и ойсџанак*, 99; Ненадовић, *Параклиси*, 168; Војводић, *Кџийџорски ѓорџреџи*, 258; Ракић, *Зидно сликарсџиво*, 266–267; Фотић, *Свейџа Гора*, 110–111; Кораћ, Ковачевић, *Манасџир Хиландар*, 15, 30; Тодић, *Срџски сликари*, 168–169; Ковачевић, *Хиландар*, 120, 205–206.

† Сію цр(ь)ковь с(в)т(а)го^а Николы съградн проиџмень^б Вџнкторъ ер(о)монах(ь)^с · при ѓџменџ Гесор(ь)гџю ером(о)нахъ^д лџт(а), џ рџв, м(џ)с(џ)ца м(а)р(џта) ѓ^е

^а црковь светаго (С – Стојановић), црковь светаго (Са – Сава Хиландарац); ^б проиџмень (С), Николн съградн проиџмень (Са); ^с еромонах (С), Внкторъ еромонахъ (Са); ^д Ге-



свргію еромонахъ (С), нгвменъ Георгію еромонаха (Са); е мѣсеца мр.
ї д (С), лѣто зрок ноември ї (Са).

† Ову цркву Свейої Николе саїради йро-
иїуман Викїор јеромонах йри иїуману Геор-
иїју јеромонаху, іодине 7172, месеца марїа 10

† Помен(н)^а Г(оспод)н д(оу)ше^б раб(ь) своїх(ь)^с
Виктора еромонах(а)^д Милника Янна Ивана Иоанна
Катъ Радоша

^а поменн (С – Стојановић), помени (П – Петковић);
^б господн, доуше (С); ^с раб твонх (С), раба твої (П); ^д еромонаха
(С, П).

† Помени, Госїоде, душе раба своїх,
Викїора јеромонаха, Милника, Ану, Ивана,
Јоану, Кайу, Радоша

† Бл(а)говоленїем(ь)^а ѿ(ть)ца,^б и поспеше-
нїем(ь) С(ы)на^с и сввршенїем(ь) С(ве)т(а)го Д(оу)-
ха^д попнса се съ храм(ь). въ нме с(ве)т(а)го^е ар(ь)-
хїереа и велнкаго чудотворца Николае^ф. повеленїем(ь)
от(ь)ць^г и братїн и вьсего събора монастыра^h
Хиландара^і. трѣдом(ь)^ј и подвнгом(ь) ѿ(ть)ца^k
нгвмена^л квр(ь) Виктора іер(о)монах(а)^м нже мѡ^н и
быс(ть)^о ктитор(ь)^р. ѿ(ть) ѡснованїе до сввршенїе-
тогда сьдрьжешѡ^ч прѣстоль срьбскїе^т земліе. ар(ь)-
хїепнскопѡ^с квр(ь) Мазнмѡ^т. рѡкоделцѡ^у же попѡ^у
Данїилѡ. свврши се сїе б(о)гопоспешное^у дело: въ^у
лето^х, зрѡѡ, м(ѣ)с(е)ца^у іоунїа. гї, д(ь)нь^з

^а благоволенїемъ (С – Стојановић), благоволенїемъ
(Са – Сава Хиландарац); ^б ѿца (С, П – Петковић), отца
(Са); ^с сына (С), поспѣшенїемъ сина (Са), с(н)на (Т–Ф –
Тουτός, Φουστέρης); ^д светаго доуха (С), сввршенїемъ светаго
духа (Са); ^е светаго (С), сїн храмъ въ нме св. (Са); ^ф архїереа
(Са), архїереа велнкаго чудотворца николе (Т–Ф); ^г ѿць (С),
отць (П), повелнїемъ отець (Са), ѿ(е)ць (Т–Ф); ^h монастыра
(С), вьсего (Са), монастыра (Т–Ф); ^і хиландара (С, П), Хиландара
(Са); ^ј трѣдомъ (Т–Ф); ^k ѿца (С, П), подвнгомъ отца (Са); ^л и
нгвмена (Са), игоумена (Т–Ф); ^м јеромонаха (С), јеромонах (П),
кврѣ Виктора јеромонаха (Са), іер(о)монаха (Т–Ф); ^н моу (Т–Ф);
^о бы (П), и бысть (Са); ^р ктитар (С), ктиторѣ (Са); ^ч сьдрьжешѡ
(С), отъ основанїе до совршенїе тогда сьдржешѡ (Са), сьдрьжешоу
(Т–Ф); ^т срьбскїе (С, Т–Ф), прѣстоль срьбскїе (Са); ^с земліе (Са),
архїепнскопоу (Т–Ф); ^у кврѣ Мазнмѡ (Са), мазнмоу (Т–Ф); ^у рѡ-
делцѡ попѡ (Са), роукоделцоу же попоу (Т–Ф); ^у богопоспешное (С),
сврши се сїе богопоспѣшное (Са); ^у в (С), въ (Са); ^х лѣто (Са),
вълето (Т–Ф); ^у мѣсеца (С, Са); ^з днь (С), юнїа г денѣ снхрени
нгвменѣ Викторѣ јеромонахѣ и архимандритѣ (Са), д(е)нь (Т–Ф).

† Блаїволењем Оца и йосїешењем Си-
на и довршењем Свейої Духа ислика се овај
храм у име свейої архијереја и великої чудо-
творца Николе, зайовешћу оїаца и браће и
целоїа сабора манастїира Хиландара, иїрудом
и насїојањем оца иїумана кир Викїора јеро-
монаха, који му је био кїиїор од оснивања





до завршења. Тада је иресио српских земаља држао архиепископ кр Максим, рукоделац њој Данило, заврши се ово бојоосиешно дело њодине 7175, месеца јуна, 13 дан

Не може се до краја одгонетнути прави разлог због којег је само четири године по градњи параклиса на четвртом спрату сѣрано-ѣријемнице дошло до промене, па је тада сазидан нов параклис посвећен мирликијском архијереју изнад капија манастира.¹ Према запису у једном

¹ Може се претпоставити да је превагнуло поштовање старог култног места јер се првобитни параклис Светог Николе налазио изнад манастирског улаза – в. поглавље *Свети Никола (Четрдесет мученика)* – али не треба искључити ни могућност да је ктитор старије црквике хаџи Петроније још једном напустио Атон на дуже време. Ње-

старијем четворојеванђељу,² ктитор јеромонах Виктор је у међувремену још једном био на челу манастира 1661/2. Као проигуман он се бавио и преписивањем књига; тако је наредне, 1663. године, 15. фебруара, довршио *Параклиѣик* Јована Дамаскина.³ У време градње параклиса манастирски старешина је други пут био јеромонах Георгије.⁴ Јеромонах Виктор је наложио да се на камену плочу у протесису поред његовог имена урежу и имена његових родитеља Милинка и Ане, као и, по свему судећи, имена његове браће и сестара Ивана, Јоане, Кате и Радоша, како би били помињани током проскомидије.⁵ Три године по изградњи, 1667, параклис је и живописан. Тада је јеромонах Виктор трећи пут обављао дужност манастирског игумана. У међувремену и три турска акта Виктора наводе као заступника Хиландара пред османским властима.⁶

Једино се за патријарха Максима са сигурношћу може тврдити да је посетио Хиландар као поглавар Српске цркве, први још од времена њеног оснивача светог Саве. Зна се да је рођен у Скопљу,⁷ а у изворима се први пут среће у једном турском дефтеру као рашки митрополит 3. августа 1649.⁸ На чело Српске цркве дошао је након

гово име се не среће у манастирским документима готово пуних пет година, све до 1. јула 1665, уп. Фотић, *Свети Гора*, 429–430. Хаџијина задужбина је остала недовршена, без зидних слика у унутрашњости, а до средине седме деценије јој је, изгледа, и посвета промењена.

² Богдановић, *Кашалої*, 65, бр. 40; Ракић, *Српска мнијашура*, 219–220; рукопис се датује у време око 1570, а претходно поменуто године је преповезан и израђен је оков за његове корице по наруџбини београдског митрополита хаџи Илариона; био је намењен Хиландару. О изради потоњег украса тог четворојеванђеља старао се двховник христофор јеромонах светопаванск.

³ Богдановић, *Кашалої*, 92, бр. 139; занимљиво је то што се на крају записа наводи и цена овог рукописа, који је исписан на папиру и чији украс чине три заставице – 840 аспри.

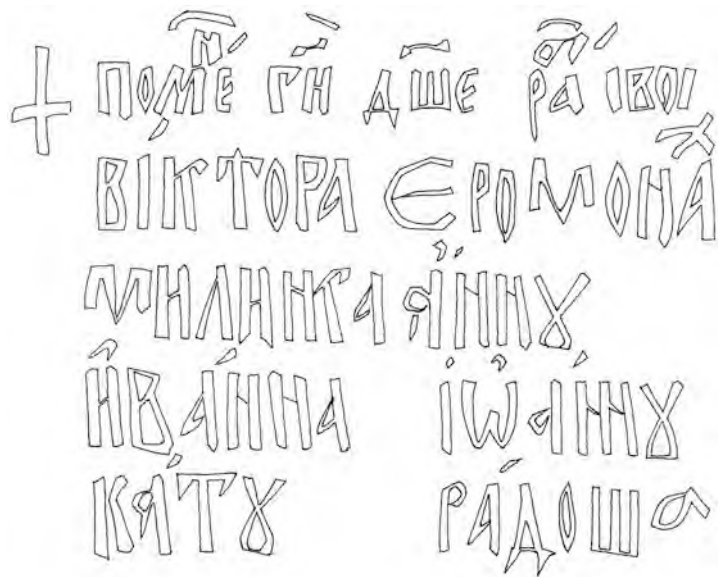
⁴ В. претходно поглавље.

⁵ Петковић, *Црква светої Николе*, 128.

⁶ У последњем од ових докумената, оном од 25. априла 1667, помиње се с Петронијем, уп. Фотић, *Свети Гора*, 430.

⁷ *Дечански сѣоменици*, изд. Серафимъ Ристићъ, архимандритъ, Београдъ 1864, 83; М. С. Милојевићъ, *Обци лисѣ*, Гласник СУД 35 (1872) 75.

⁸ На основу истог документа познате су и ондашње границе Рашке епархије – почев од Митровице на југу, обухватала је Нови Пазар с Трговиштем и Сјеницу, на северу Нову Варош и Брвеник, а тада јој је припојено и Пријепоље с Милешевом – Тричковић, *Српска црква*, 106, 122, 156–159; уп. поглавље *Свети Георгије (I)*, нап. 16; судећи по запису насталом 5. априла 1650. у једном руко-



одласка патријарха Гаврила у Русију крајем 1653.⁹ и као њен поглавар помиње се од 1655. У запису с том годином у штампаном *Пенѣикосѣару* који је раније припадао патријарху Пајсеју назива се

пису (в. Стојановић, *Зайиси и најѣисци IV*, 159, бр. 6860), под духовном влашћу рашког митрополита Максима била је и Студеница; ова је митрополија, изгледа, још од времена деспота Ђурђа (1427–1456) звана првопрестонном – *исѣо*, I, 96, бр. 316–317; уп. такође Ђ. Слијепчевић, *Исѣорија срѣске ѣравославне цркве I*, Минхен 1962, 362. И његов претходник Гаврило изабран је с рашког трона за поглавара Српске цркве.

⁹ После две године проведене у Русији бивши патријарх Гаврило је изразио жељу да иде на ходочашће у Палестину. Москву је напустио након последње аудијенције код цара Алексеја I Михаиловича, 5. фебруара 1656, и вратио се у Србију – уп. Димитријевић, *Одношаји*, 236–254, 258, 261–270.



[... а]рхѣпископъ пек[скн].¹⁰ Ту годину потврђује и његов наследник на патријаршијском престолу Арсеније III записом о Максимовој смрти урезаним 1680. на зид грачаничке припрате – запис, наиме, сведочи о томе да је Максим након двадесет година проведених на челу цркве, а шест година пре свог упокојења, дакле 1674, духовни трон због болести препустио Арсенију.¹¹ При томе, још 17. марта 1669. године Максим је на суду у Сарајеву претрпео мождани удар и привремено остао непокретан,¹² али се брзо опоравио и већ је на јесен био у Панчеву.¹³ Крајем те или почетком наредне, 1670. године кренуо је на поклоњење чак у Свету земљу.¹⁴ Последњи пут ван Пећи поменут је у манастиру Никољу под Кабларом, где је по снегу 23. априла 1671. прославио Васкрс.¹⁵ У писму које је 12. августа 1672. упутио барском надбискупу Андрији Змајевићу вајкао се да тешко хода и молио за миро светог Николе из Барија, *нејомешано с водом*, за које је веровао да ће му донети излечење.¹⁶ У наредне две године, до 1674. и повлачења с пећког престола, обновио је зид око Патријаршије и изнова осликао параклис Светог Николе, у којем је,

¹⁰ Максим је ту књигу купио у родном Скопљу – Стојановић, *Зайиси и најѣисци I*, 380–381, бр. 1534.

¹¹ Петковић, *Сѣарине*, 13, бр. 57.

¹² ... *i odniše ga sakata*; покушавао је да код турских власти издејствује право на убирање дажбина од босанских фрањеваца и католика – Иларијон Руварац, архимандрит, *О ѣећким ѣаѣријарсима од Макарија до Арсенија III. (1557–1690)*, Задар 1888, 78–79; С. Truhelka, *Die Klosterchronik von Fojnica*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 12 (Wien 1912) 320.

¹³ Стојановић, *Зайиси и најѣисци III*, 176, бр. 5696.

¹⁴ Већ 30. маја 1670. за себе у једном аутографу тврди да је поклоник Божја гроба – *исѣо*, IV, 179, бр. 6977.

¹⁵ *Исѣо*, I, 406, бр. 1665.

¹⁶ Радонић, *Римска курија*, 350.



Д. Тодоровић, 1979

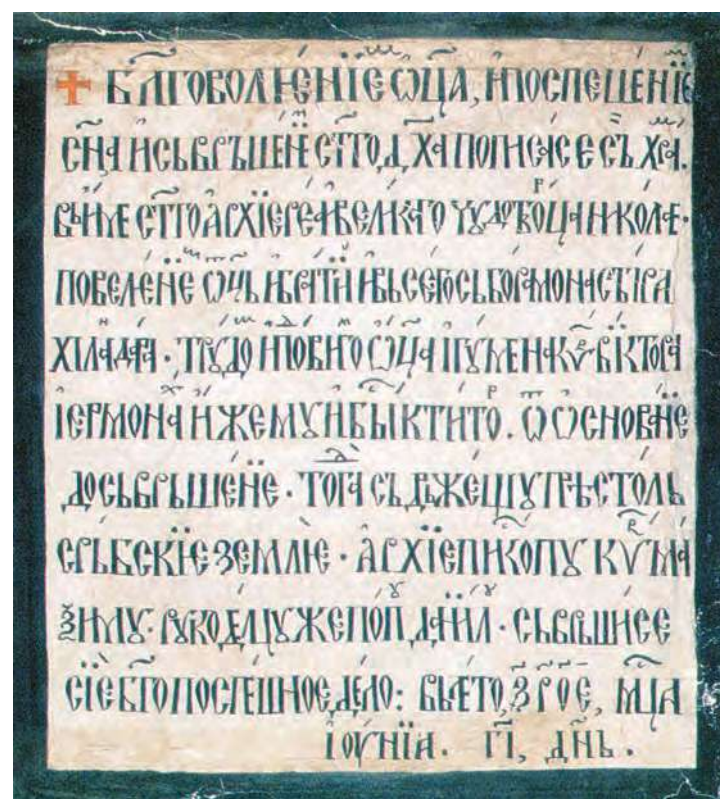
у оквиру ктиторске композиције у првој зони на јужном зиду наоса, сачуван и његов једини портрет.¹⁷ Три године касније, 1677, по његовој жељи исти сликар израдио је престоње иконе и украсио олтарску преграду.¹⁸ Прикованог за болесничку постељу, времешног бившег патријарха пред смрт је посетио, приликом канонске визитације своје дијецезе, скопски надбискуп Петар Богдани.¹⁹ Према натпису с поклопца Максимовог саркофага испред цркве Светог Николе у комплексу Пећке патријаршије, умировљени патријарх се упокојио 30. октобра 1680. године.²⁰

¹⁷ Патријархов лик је доста оштећен, а о његовом ктиторском подухвату сведочи натпис у лунети изнад врата на источној страни западног зида.

¹⁸ Бурић, Ђирковић, Кораћ, *Пећка патријаршија*, 286, 289, 299–306; З. Ракић, *Радул, српски сликар XVII века*, Нови Сад 1998, 29–30, 33, 57, 85–90, 143–150, 172.

¹⁹ Радонић, *нав. дело*, 332.

²⁰ *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији*, Београд 2017, 94, бр. I.4; прецизнији је запис у једном рукопису у којем стоји да је хаџи Максим преминуо 29. октобра у *иђећи час ноћи*, дакле у ноћи између 29. и 30. октобра – в. поглавље *Цистерна*, нап. 3; Иларијон Руварац, *нав. дело*, 76.



Патријарх Максим је први пут посетио Хиландар 1657, две године после свог устоличења и тачно једно столеће након обнове Пећке патријаршије. У манастиру је највероватније прославио Божић, Богојављење и празник манастирског ктитора светог Саве, а сведочанство о његовом боравку јесте својеручни запис на крају једног старијег окованог четворојеванђеља које је 16. јануара 1658. поклатио главној манастирској цркви Ваведења Богородичиног.²¹ На Светој Гори се други пут обрео приликом повратка из Палестине крајем зиме или на почетку пролећа 1670, о чему поново говоре његови записи у два кодекса која је купио на Атону. Руско штампано четворојеванђеље с тумачењима поклатио је Патријаршији одмах по повратку у Пећ 30. маја 1670,²² док је *књију Тактикон* задржао и Великој цркви даровао годину дана касније, 18. августа 1671.²³ Благослов *српскої патријарха хаџи кир Максима* у својој опоруци од 14. августа 1685. помиње и Никанор са Спасове воде.²⁴

Поред натписа изведеног фреско-техником више врата насликан је Христос на престолу, како удељује благослов патрону светом

²¹ Рукопис се дагује у почетак XVI века – Богдановић, *Катаоли*, 55, бр. 5.

²² Уп. нап. 14.

²³ Стојановић, *Зайиси и најийиси I*, 407, бр. 1666.

²⁴ Синдик, *Завештање духовника Никанора*, 213; двојица духовника су се могла срести једино на Атону, и то приликом Максимовог другог боравка – уп. поглавље *Цистерна*, нап. 3.



Николи и ктитору параклиса, уз чији је лик исписано: *сѣрѣнны и҃҃҃мен(ь) Викѣор(ь) иеромонах, и архимандрит*:. Реч је о најстаријој очуваној ако не и првој представи неког хиландарског монаха после светог Симеона Немање.²⁵ Свест о значају свог подухвата наручилац је исказао на јединствен начин: око ктиторске композиције насликана су тројица српских владара који су такође били манастирски ктитори – краљеви Милутин и Стефан Дечански и кнез Лазар. О томе да се игуман Виктор руководи оваквом идејом сведочи натпис уз Милутинов лик, који гласи: *в(а)гоч(ь)стивѣн крал(ь) Милотин(ь) ктитор(ь) с(в)т(а)го монастыра Хиландара*:, док су Дечански и Лазар означени само као *с(в)ты*. Разлог заједничког представљања оца и сина могао је бити двојак. Наиме, у науци је превадало мишљење да је манастирска целина

проширена ка северу, до данашњег опсега, у време краља Милутина, па се може тврдити да је улазни пирг с првобитним параклисом Светог Николе²⁶ такође био подигнут средствима која је обезбедио тај српски владар. Будући да је само главна црква живописана за Милутиновог живота,²⁷ а да су остале грађевине у овој великој обнови сликани украс добиле за владе његовог сина,²⁸ они су по жељи игумана Виктора овде могли бити насликани и као ктитори првобитног параклиса.²⁹

²⁶ В. претходно поглавље.

²⁷ Марковић, Хостетер, *Прилоі хронологији*, 201–217.

²⁸ Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 243–246.

²⁹ До новог ктитора је могло стићи само усмено предање о евентуалном постојању портрета Милутина и Дечанског у старом параклису јер је тај објекат, по свему судећи, порушен најкасније 1628/9, петнаестак година пре него што је Виктор ступио у хиландарско братство – уп. претходно поглавље и поглавље *Ијуменарија*.

²⁵ Живопис је страдао у пожару марта 2004.



На основу грчких упадица у неким натписима који прате различите представе у сликарству параклиса за јереја Данила је с правом претпостављено да је родом Грк.³⁰ Он није познат из других извора, сем уколико није био аутор списа *Βιβλίον τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*,³¹ завршеног 28. августа 1674. у Јерусалиму.³²

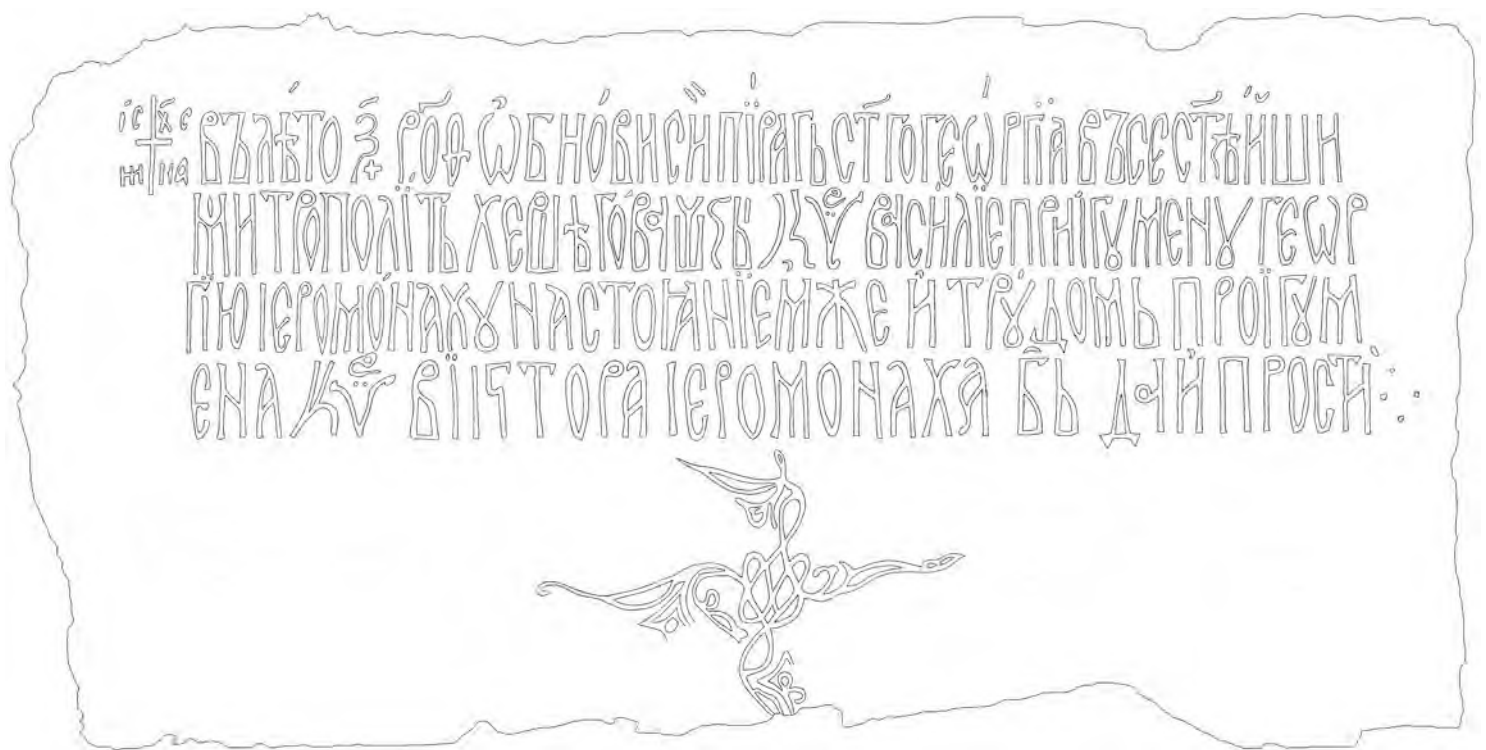
³⁰ Петковић, *Црква свейої Николе*, 152–154.

³¹ За најновије издање ове ерминије в. М. Медић, *Сѣари сликарски ѿручници II*, Београд 2002, 290–393.

³² Никольскій, *Историческій очеркъ*, 81.



СВЕТИ ГЕОРГИЈЕ (1671)



Љ. Крсѣић, 1976;
Н. Дугић, 2004

На источном зиду припрате, изнад улаза у наос параклиса, налази се с леве стране узидана мермерна плоча величине 67 × 31,5 cm. На њој је натпис урезан у четири реда, са словима нешто вишим од три сантиметра.

ИЗД: Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*, 180, бр. 6985; Сава Хиландарац, *Историја*, 117.

ЛИТ: *Первое путешествие II/1*, 8, 29–30; Сава Хиландарац, *Историја и опис*, 49; Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 485; Никольскій, *Историческій очеркъ*, 115; Бошковић, *Светиојорски џабирици*, 73, 84–85; Д. Кашић, *Манастир Хиландар и његов значај у српској историји*, Света Гора и манастир Хиландар, Београд 1961, 29; Djurić, *Fresques médiévales*, 66; Дероко, Ненадовић, *Конаци*, 26; Ненадовић, *Одбрана манастира Хиландара*, 95, 107; Медаковић, *Манастир Хиландар*, 29; Ненадовић, *Архитектура*, 158–159,

194; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 142, 162; Петковић, *Хиландар*, 62, 64; Ненадовић, *Осам векова*, 233, 237; Фотић, *Прилајођавање и ојстѣанак*, 99; Ковачевић, *Бедми и њирѣови*, 136; Ненадовић, *Параклиси*, 165; Ракић, *Зидно сликарство*, 266–267; Фотић, *Света Гора*, 125, 173, 239; Кораћ, Ковачевић, *Манастир Хиландар*, 17, 50; Петковић, *Фреске XVII века*, 47; Ковачевић, *Хиландар*, 300, 308.

† Бъ лѣто љ роѣ ѡбновн сн^а пѣрагъ^б с(в)ет(а)-го^с Георгѣа^д въсес(в)етѣнши^е мнтрополѣтъ^ф херцѣ-говачкы^г кѣр(ь)^h Васнліе прн игѣменѣ^и Георгѣю іеромонахѣ^к настојаніем(ь)^л же н трѣдомъ^м проігѣмена^п кѣр(ь)^о Вікстора^р іеромонаха^а Б(ог)ъ^г да н прости ∷

^аобновн се сѣн (Са – Сава Хиландарац); ^бпѣрагъ (Са); ^ссветаго (С – Стојановић; Са); ^дГеоргѣа (Са); ^евъсесветѣнши (С), въсесветѣншин (Са); ^фмнтрополѣтъ (Са); ^гхерцеговачкѣн



(Са); ^h куръ (Са); ⁱ нгъменъ (Са); ^j Георгію (Са); ^k јеромонахъ, (Са); ^l настоаніемъ (Са); ^m тръдомъ (Са); ⁿ пронгъмена (Са); ^o куръ (Са); ^p Виктора (Са); ^q јеромонаха (С), јеромонаха, (Са); ^r богъ (С), богъ (Са).

† Године 7179. обнови овај ѿирі Свѣтїи Георгїја свесвѣтїејши миѿроїолиї херцеїовачки кир Василије ѿри иѿуману Георгїју јеромонаху, а сїарањем и ѿрудом ѿроїумана кир Викѿора јеромонаха, Бої да им оїросїи

Пирг Светог Георгија, најстарије манастирско здање, потиче вероватно из доба оснивања грчког Хиландара, с краја X столећа.¹ Старицу куле потврђује текст више пута помињане посланице из 1558, упућене кнезу Јурију, млађем брату руског владара Ивана IV Васиљевича. У посланици се за ову сїрелницу каже да је сѣзѿан'нью прѣѣ (с(в)т(а)го монастра, а одмах затим и да пирг об'новн и вкрасн свети Сава.² Последње наведене речи без сумње се односе на обнову параклиса на врху куле и његово украшавање фрескама, па се ова тврдња може искористити за прецизније датовање првог слоја живописа који је данас делимично сачуван на унутрашњим и спољним зидовима малог храма Светог Георгија.³ По својим стилским одликама фреске се могу везати

¹ Ковачевић, *Хиландар*, 298–313.

² В. поглавља *Свѣтїи Димитрије и Трїезарија*; Петковић, *Фреске XVII века*, 42, 44–46.

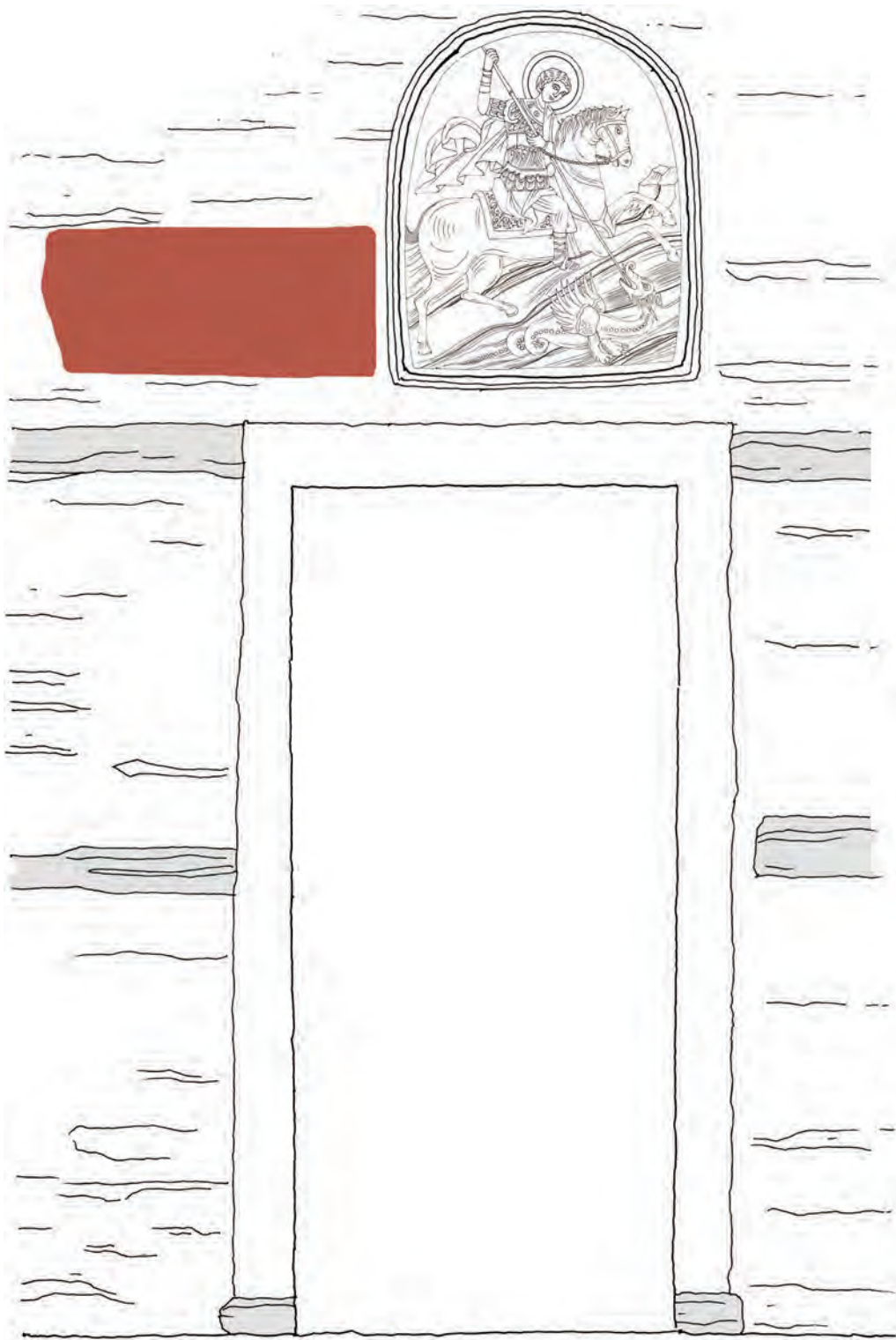
³ У последњој, најисцрпнијој студији сликарство се широко датује у прву половину XIII столећа – Б. Тодић, *Фреске XIII века у параклису на ѿиріу св. Георгїја у Хиландару*, ХЗ 9 (1997) 35–70.

за последњи Савин боравак у манастиру, на повратку с првог пута у Свету земљу, због чега се највероватнијим чини да су настале око године 1230.⁴ Покровитељ друге велике обнове куле, после више од четири столећа, био је такође српски светитељ – свети Василије Острошки.

Веза између области којом је свети Сава као младић управљао само неколико година и његове светогорске задужбине била је и после скоро пола миленија врло жива. Оснивање простране Хумске епископије, са седиштем у Стону на Пељешцу, године 1220. јасно открива Савину намеру да и сународнике у Приморју приведе православљу, па у исто време знатно према западу помера границу између двеју конфесија.⁵ Двојица угледних хиландарских монаха били су пре ступања на архиепископски трон хумски епископи – Савин синовац истог имена између

⁴ злато много које је у јесен 1229, уз друге поклоне, добио за светогорске манастире од никејског цара Јована III Ватаца (уп. Доментијан, *Житїје свѣтїи Саве*, Београд 2001, 306) једним делом је могло бити утрошено и за живописање раније обновљеног параклиса. По архаичности нефигуралног зидног украса на два нижа спрата у пиргу, сачињеног од сликаних крстова и стилизованих биљних мотива, а нарочито оног на другој етажи, може се тврдити да свакако потиче из претходног периода, пре српске обнове; то је најстарији очувани живопис у Хиландару, уп. С. Ђурић, *Фреска раја у ѿиріу св. Борђа у Хиландару*, Књижевност 8–9 (Београд 1989) 1247–1253.

⁵ Б. Миљковић, *Кружни ѿосїриї у ѿравославној цркви (строууѿлї коурѿ, папалїѿра, свеценнѿско гоуѿмѿце)*, ЗРВИ 50/2 (2013) 997.



1254. и 1263. и Данило од 1317. до 1324. године.⁶ Стефан Вукчић Косача се први пут назвао херцегом у првој половини октобра 1448, а већ у пролеће наредне, 1449. године његова титула гласила је *херцеј од светиої Саве*, јер се на крајњем истоку земаља којима је тада владао налазила Милешева, други по угледу српски манастир, где су чуване Савине мошти. Цела област се од краја тог столећа по титули свог бившег господара почела називати Херцеговином,⁷ а ново име се по-

⁶ М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 141–142.

⁷ С. Ђирковић, *Херцеј Стефан Вукчић-Косача и његова доба*, Београд 1964, 106–108, 271; од немачког *Herzog*, са

четком XVI века појавило и у титули архијереја, па је кир Висарион, ктитор Тврдоша, био митрополит земље херцегове.⁸ Неки од њих су помагали обнављање манастира и ван граница епархије. Тако је 12. септембра 1570. у грачаничкој припрати живопис довршен захваљујући старању високо(ве)щен'наго митроп(о)лнта херцегов'скаго Антонија, синовца патријарха Макарија и његовог наследника на челу обновљене Српске цркве, који је за њено седиште у Пећи наручио и израду царских двери. Антоније је имао везе и с Хиландаром, којем је 1574/5, као патријарх, поклонио икону Ваведења Богородичиног (118 × 92 cm).⁹ Већем броју пострижника из Херцеговине који су имали значајно место у животу и обнови Хиландара током целог XVII века,¹⁰ по угледу на свог претходника владику Симеона,¹¹ придружио се пред крај живота и митрополит Василије. Приликом обнове куле Светог Георгија уклоњен је с последњег спрата пирга стари кров и подигнута је купола која је почивала на луковима и пиластрима призиданим уз јужни и северни

значањем *војвода* – cf. *Lexikon des Mittelalters IV*, Stuttgart-Weimar 1999, 2189–2193. В. такође ИСН II, 265.

⁸ Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 143, бр. 453; В. Ј. Ђурић, *Дубровачка сликарска школа*, Београд 1963, 267.

⁹ М. Татић-Ђурић, *Херцејовачки митрополиј и патријарх српски Антоније као књижевни фреска и икона*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 195–203; Б. Тодић, *Грачаница*, Београд–Приштина 1988, 254; Ђурић, Ђирковић, Кораћ, *Пећка патријаршија*, 268; Петковић, *Иконе*, 35; ваља подсетити на то да је њихов сродник Саватије такође био херцеговачки архипастир и да је 1572/3. започео изградњу главне цркве манастира Пиве, пре него што је ступио на пећки трон као четврти патријарх из угледног рода Соколовића – Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 267–268, бр. 949.

¹⁰ В. стр. 56, 63, 72, 80.

¹¹ Симеон је био ктитор иконостаса у католикону – уп. овде поглавља *Улазни јорјик и Свети Никола (Четиридесет мученика)*; треба напоменути да се од устоличења патријарха Јована 1592. срећу двојица херцеговачких митрополита, што сведочи о томе да је дотадашња пространа епархија подељена на два дела – в. Слијепчевић, *Хумско-херцејовачка епархија*, 256–257, 276–281. Будући да је 1622/3, при Симеоновом савременику Лонгину, митрополнтоу петров'скомоу и пол' херцеговскому, преписан један милешевски пентикостар и да се на основу других сведочанстава зна да су у његовој области били Морача и Пљевља, а да је манастир Пива био под Симеоновом јурисдикцијом, може се тврдити да се Лонгиново седиште налазило у древној цркви Апостола Петра на Лиму, при чему је међа двеју епархија ишла дуж Дурмитора ка изворишту Зете – уп. Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 286, 288, 303, 306, 318, 325–326, 337, 339–340, 349, бр. 1030, 1039, 1117, 1132, 1210, 1249, 1312, 1324, 1325, 1374; *IV*, 105, 136, 139, 150, бр. 6538, 6737, 6752, 6811.



зид старог параклиса. Његов дотад јединствени простор подељен је преградним зидом уз западни пар пиластара на наос и припрату.¹² Сводна конструкција над припратом завршена је слепом калотом изнад средишњег травеја, а у исто време је президан и спољни зид последње етаже куле. Као потпора зиду који је простор црквице поделио на два дела изведен је по средини спрата испод ње масиван полукружни лук. Тој обнови се приписује и лук на другој етажи пирга.¹³

Животни пут ктитора највеће реконструкције овог пирга може се на основу најстаријих извора сагледати у главним цртама. У својеручном запису који је 13. фебруара 1639, на празник Светог Симеона Српског, оставио у рукопису са српским преводом Зонаре Василије, чије је породично презиме било Ђоановић,¹⁴ себе назива митрополит захумски,¹⁵ а са истом титулом најчешће

¹² Првобитне унутрашње димензије параклиса из Савиног времена износиле су 6,9 × 3,6 m.

¹³ Петковић, *Фреске XVII века*, 46–47.

¹⁴ У запису из минеја чије је преписивање окончано 23. јуна 1651. у манастиру Свете Тројице код Пљеваља, као и у натпису изведеном фреско-техником 1666/7. изнад врата мале цркве Часног крста у манастиру Острогу – Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 368, бр. 1466; С. Петковић, *Зидне слике у Острогу из 1666/67. године – неизнато дело сликара Рагула*, Зограф 2 (1967) 33.

¹⁵ Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 338, бр. 1321; кодекс је из XVI столећа и данас се чува у Патријаршијској

се среће и касније. Синђелијом коју је патријарх Гаврило издао у Грачаници 27. новембра 1650. године владика захумски Василије на управу је добио и источне области некада јединствене епархије,¹⁶ па је под његовом архијерејском палицом територија поново обједињена у границама из времена обнове Српске цркве.¹⁷ Митрополит Василије није био само духовни вођа своје пастве у време четврт столећа дугог сукоба између Венеције и Турске око Крита. Он је 22. фебруара 1658. у име свештенства и народних главара млетачком провидуру у Котору послао писмо којим је обећавао да ће, ако добије довољно новца и оружја, подићи војску од десет хиља-

библиотеци, под бројем 47 – Богдановић, *Инвентар*, 44, бр. 434. Из једног турског дефтера сазнаје се за покушај узурпације неког Саватија, али се *првобитни берајлија* Василије врло брзо, већ 14. јуна 1642, вратио на владичански трон – Тричковић, *Српска црква*, 122, 147.

¹⁶ Изузев области Пријепоља с Милешевом, која је непосредно пре тога додељена на управу рашком митрополиту Максиму – *истио*, 106, 157; уп. поглавље *Свети Никола*, нап. 8.

¹⁷ Ову исправу је шест и по година касније, јула 1657, потврдио и патријарх Максим – *Острој*, Београд 1997, 192–193; кратко време, најраније од друге половине 1651. до одласка у Москву, где је 1654. умро, требињски митрополит био је Арсеније – уп. Д. М. Калезић, Д. П. Берић, *Свети Василије Острошки (Јовановић) у своме времену*, Београд 1987, 115–117; на истоку ове области, у Пријепољу и Пљевљима, од 29. октобра 1661. столовао је Авакум, уп. Шулетић, *Подаци о берајлима*, 186.

да људи.¹⁸ Као прави архипастир, имао је разумевања и за верске потребе својих сународника католичке вероисповести, па им је почетком лета 1668. вратио цркву Светог Илије у Ораховцу.¹⁹ У два наврата обраћао се посланицама главарима Римске цркве за помоћ требињском манастиру Успења Богородичиног, у којем је столовао²⁰ – први пут је у зиму 1660/1. писао папи Александру VII, а други пут деценију касније, 3. јануара 1671, обратио се папи Клименту X; добијени дарови били су крајње симболични – крст и путир.²¹ У првој половини седме деценије Василије је неко време провео у манастиру Ваведења Богородичиног подигнутом уз окомиту литицу Острошке греде.²² Акт из 1665/6. који се у њему чува сведочи о томе да је митрополит захумски и херцеговачки био покровитељ манастира и да га је тада обдарио земљишним поседом.²³ Из текста

¹⁸ ИСН III/1, 389.

¹⁹ Храм се налази на пола пута између Котора и Рисна; у исто време представља драгоцену сведочанство о томе да је јурисдикција владике херцеговачког сезала до крајње североисточне тачке Бококоторског залива.

²⁰ Манастир Тврдош је од краја XVI столећа до разарања 1694. био седиште захумских митрополита – уп. В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 23 (Sarajevo 1911) 512; Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка епархија*, 264–265.

²¹ Жива преписка и размена посланстава између Српске и Римске цркве може се пратити од почетка XVII века, али су сви снови са источне јадранске обале о ослобађању од јарма турског ропства врло брзо бледели пред основним захтевом Рима – као и више пута од раскола из 1054, кључно је било прихватање папског примата. Василије, митрополит *Херцеговини и Захумљу*, у својој другој посланици само је тражио помоћ за тешко пострадали народ током дугог Кандијског рата и за обнову његовог духовног средишта, јер је у разорном земљотресу 1667. и требињски манастир претрпео велика оштећења. За прво писмо упућено Александру VII, које није сачувано, сазнаје се из две посланице овог понтифекса од 25. априла 1661; првој је адресат био *venerabili fratri Basilio, archiepiscopo Hercegovinae*, а другој кнез и Општина дубровачка, којима се митрополит и његов манастир срдечно препоручују. За текст тих писама в. Никодим (Милаш), *Св. Василије Острошки*, Дубровник 1913, 79–84; уп. Радонић, *Римска курија*, 350–353.

²² О најстаријој историји манастира говори ктиторски натпис у малој цркви Часног крста – в. нап. 14; у обитељи се њен оснивач Исаија из села Попа надомак Оногоста поштовао као свети, а будући да је у поменику, такође исписаном фреско-техником у олтару, име патријарха Пајсеја наведено на првом месту, може се узети да је манастир основан у његово време, најраније средином друге деценије XVII века.

²³ Учињени поклон је, на Василијеву молбу, 5. октобра 1666. потврдио патријарх Максим – в. *Острој*, Београд 1997, 194–196.

се може наслутити да је највероватније помогао подизање келија за смештај монаха. Василије је за тај манастир био нарочито везан и изабрао је да ту, у његовом подножју, буде сахрањен. Запис с годином смрти 1670/1. говори да се упокојио као владика *захумски и скендерски*.²⁴ Ако се има у виду то да је стари Острог – са изузетком малих цркава Ваведења Богородичиног и Часног крста – више пута страдао у пожару,²⁵ може се тврдити да је обновљена кула Светог Георгија у Хиландару Василијево једино сачувано ктиторско дело.

О култу владике Василија, развијеном већ почетком XVIII века, сведоче два дуборезна проскинитара из манастира Мораче. На доњем делу старијег, из 1713, који чини оквир иконе Успења Богородичиног, празника главне манастирске цркве, у пет медаљона, између два реда опширног ктиторског натписа, насликани су свети Никола, Сава и Симеон Српски, Кирил Филозоф и *с(в)еты Басилије новопрос(в)ецкини* – *нже ка Остроге*. Годињу дана млађи проскинитар, начињен за Претечину икону из 1714, смештен је уз северни зид западног травеја католикона, наспрам иконе светих Саве и Симеона Српског из 1644/5, која се такође налази у раскошно изрезбареном и позлаћеном оквиру. Једини фигурални украс ова два проскинитара чини медаљон по средини доњег дела, изнад ктиторског натписа. Ту је на старијем проскинитару насликано Опело Стефана, ктитора Мораче, сина великог кнеза Вукана и Немањиног унука, а као пандан на млађем је приказана Смрт светог Василија Острошког.²⁶ Запис из 1732. у минеју за девети месец који је некада припадао малом храму Ваведења Богородичиног сведочи о томе да су се Василијеве нетљене мошти од објављивања чувале у најстаријој острошкој црквици.²⁷ Ипак, судећи по књизи у коју су бележени прилози за манастир Острог у годинама од 1730. до 1789,²⁸ култ све-

²⁴ Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 407, бр. 1668; реч је о најстаријем помену скадарске области у титули једног православног српског архијереја, а будући да је Скадар био у саставу Зетске епархије од њеног оснивања, намеће се закључак да је Василију пред саму смрт поверена на управу и Црногорско-приморска епархија.

²⁵ *Острој*, Београд 1997, 27, 238.

²⁶ Обе иконе с дуборезним оквирима из друге деценије XVIII века дело су зографа Димитрија даскала из Рисна и његових синова – Петковић, *Морача*, 112–114; З. Ракић, *Бококоторски сликар Димитрије и манастир Морача*, Манастир Морача, Београд 2006, 214–225, 237–238; Тодић, *Српски сликари*, 186, 189.

²⁷ Стојановић, *Зайиси и најйиси II*, 89, бр. 2593.

²⁸ Д. Д. Вуксан, *Манастир Острој*, Записи 14/1 (Цетиње 1935) 1–9.

тог Василија није прелазило локалне оквире, тачније није се ширио ван граница епархија којима је он за живота управљао.²⁹ Ширење култа острошког светитеља ван тих матичних области припада наредном периоду и потврђено је 1861. у београдском *Србљаку*, на чијем се крају налази *Служба светом Василију* за 29. април. Посебно је занимљиво то што се у овом тексту на више места истиче Василијев боравак на Атонској Гори.³⁰ Нешто раније забележено усмено предање одређује и време ове посете.³¹ То је било пре него што је хиротонисан за митрополита, када је као тврдошки архимандрит посетио Свету Гору, а затим и Русију, где је скупљао помоћ за свој манастир у Требињу, дакле у другој половини тридесетих година XVII столећа.³²

Јеромонах Георгије је у време обнове пирга с параклисом посвећеним његовом светом имењаку четврти пут био манастирски старешина.³³ У међувремену је стекао титулу архимандрита, с којом се први пут помиње у посланици хиландарског игумана јеромонаха Стефана и братства упућеној Јоасафу II, патријарху Москве и све Русије, почетком 1669. У њој се поглавар Руске цркве моли да посланство које је предводио архимандрит Георгије и које су чинили јеромонах *келар* Јеротеј, јеромонах Арсеније и јерођакон Григорије препоручи цару Алексеју Михаиловичу како би он помогао Хиландару јер је манастир много трпео од последица дуготрајног млетачко-турског сукоба око Крита.³⁴ Делегација се на граници, у Путивљу, појавила 18. мар-

²⁹ Уп. Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 161–167; за новообјављеног светитеља у Хиландару се, наравно, знало – његово попрсје је насликано у спољној припрати католикона, изнад северних врата, на слоју живописа довршеног августа 1803, а означен је као *святый* *Василий* *Острожкы* *нже* *прн* *Цернон* *Горы*.

³⁰ Овај *Србљак* међу десет нових служби у односу на *Римнички* (1761) и *Московски србљак* (1765), по жељи београдског архиепископа и митрополита српског Михаила, састављача, садржи и ову, посвећену тада најмлађем српском светитељу. За помен Свете Горе в. *Србљакъ*, Београдъ 1861, 1876, 190а, 191а.

³¹ По казивању острошког архимандрита Никодима Раичевића – уп. В. Стефановић Караџић, *Примјери српско-славенскога језика*, Беч 1857, 74.

³² На ово путовање га је вероватно подстакао херцеговачки владика и хаџија Симеон, који је и сам непосредно пре њега посетио и даривао Хиландар.

³³ В. поглавља *Светии Никола* (*Четирдесет мученика*) и *Светии Никола*.

³⁴ П. Срећковић, *Неколико српских споменика*, Споменник СКА 15 (1892) 37–38.

та 1669, али јој није дозвољено да уђе у Русију³⁵ због тога што није било прошло седам предвиђених година од претходног боравка хиландарских монаха на руском двору.³⁶ Посланица је ипак стигла до руског патријарха,³⁷ а посланство се, изгледа, надало позитивном одговору из Москве: архимандрит Георгије био је и после готово пола године надамак границе. У Кијеву је 10. августа добио књигу *црѣкъ съ Б(о)гомъ ч(е)ловѣкъ* с посветом од писца Инокентија Гизјеља, архимандрита Кијевопечерске лавре.³⁸ Као манастирски старешина, Георгије је средином наредне, 1670. године дао разрешење јерођакону Јоасафу да оде у Москву ради учења језика *книжног словенског*,³⁹ а по једном турском документу, јеромонах Георгије се 18. новембра налазио на хиландарском метоху Папастати, на Касандри, али само као један од манастирских опуномоћеника с каламаријског метоха.⁴⁰

Непосредно пре почетка обнове пирга Светог Георгија архимандрит Виктор се пети пут повукао са чела хиландарског братства. Као игуман је 19. августа 1670. био сведок приликом примопредаје Светосавске испоснице у Кареји, а већ почетком децембра исте године у једној

³⁵ Димитријевић, *Грађа*, 127.

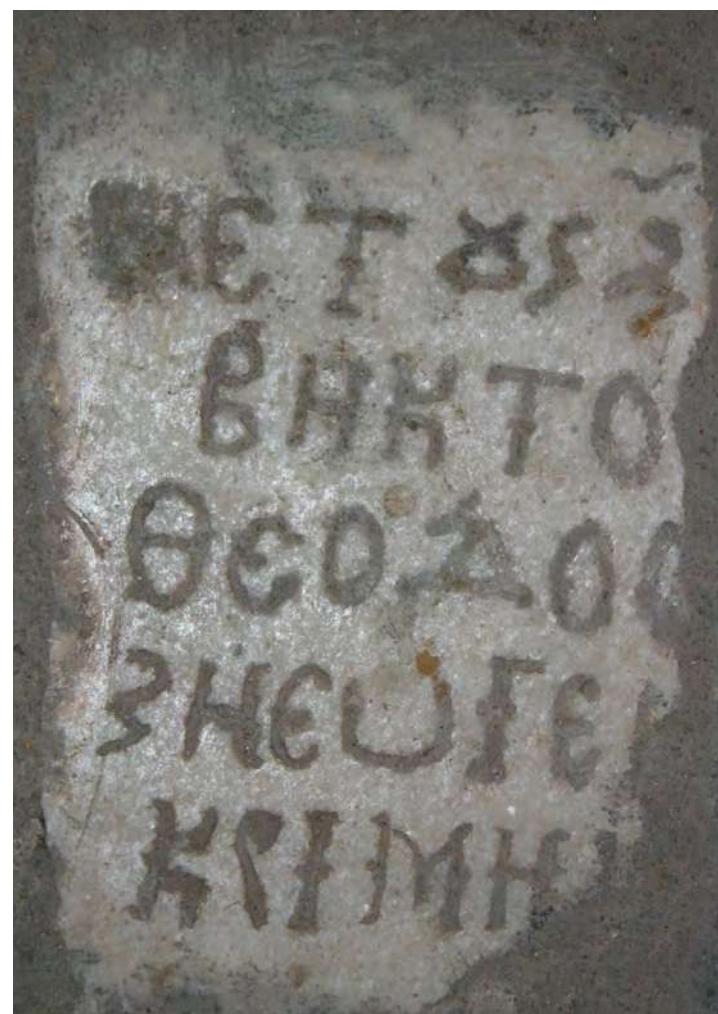
³⁶ В. поглавље *Светии Никола* (*Четирдесет мученика*), нап. 14; Фотић, *Светиа Гора*, 215.

³⁷ Грамата се чува у Синодалној библиотеци Московске патријаршије.

³⁸ Стојановић, *Зайиси и наџийиси IV*, 178, бр. 6974; аутор је познати духовник, писац и ректор Кијевске духовне академије; рођен је у протестантској породици у Пруској, али је у Кијеву примио православље и од 1656. био је старешина Печерске лавре; поменута књига о суштини покајања управо је на почетку 1669. године одштампана у манастирској штампарији – уп. Ј. Радовановић, *Руске и румунске шџамџане књије XVII века у Библиотеци манастира Хиландара*, АП 2 (1980) 282–283, бр. 57; посланство је у Хиландар донело и јеванђеље штампано у Лавову 1644, поклон пуковника Иродиона Раича, царског војног заповедника заповорско-перејаславске области, и његове супруге Татјане – уп. Стојановић, *Зайиси и наџийиси IV*, 177, бр. 6970; Радовановић, *нав. дело*, 256–257, бр. 29.

³⁹ Димитријевић, *Грађа*, 127; реч је о монаху из Влашке, кога је тамо за ђакона рукоположио Стефан, владика *муџљанские* земљи, вероватно за време свог другог боравка на трону Влашке митрополије, између 1662. и 1668; осим разрешнице игумана Георгија, Јоасаф је носио и препоруке васељенског патријарха Методија и новог митрополита Влашке Теодосија, али своју намеру није остварио; у Москву је стигао 5. јула, а за нешто више од месец дана, 18. августа, морао је напустити Русију – уп. Фотић, *Светиа Гора*, 217–218.

⁴⁰ *Исџо*, 430–431.



С. Пејућ, 1987;
Н. Дугић, 2004

турској исправи помиње се као проигуман.⁴¹ Будући да је приликом радова на кули морао бити уклоњен стари кровни покривач, време обнове може се сасвим поуздано одредити. Радови су окончани крајем зиме или почетком пролећа 1671, вероватно пре празника Светог Георгија 23. априла. Последњи, шести пут јеромонах Виктор се прихватио манастирског старешинства најкасније у јесен исте године.⁴² На челу манастира остао је наредних шест и по година, до 8. јануара 1678, када се упокојио.⁴³

⁴¹ Синдик, *Карејска њроскомидија*, 284; Фотић, *Свети Гора*, 431.

⁴² При игуману Виктору, 23. септембра 1671, *расодер и њоклоник њроба Госњодња* Евгеније, јеромонах из требињског манастира, повезао је у Хиландару једну Библију за три стотине аспри, а исте, 1671/2. године за овог старешину је другу Библију за један златник повезао духовник јеромонах Никанор – уп. Стојановић, *Зайиси и најѡиси IV*, 94, 180, бр. 6487, 6986.

⁴³ У осми час ноћи између суботе и недеље, како је записано у *Шестјодневнику* Јована Златоустог из 1446/7. године – Богдановић, *Кайалої*, 157–158, бр. 403; за помене игумана Виктора у годинама 1672–1674. в. стр. 72, 127.

У поду параклиса Светог Георгија, осим три парапетне плоче што су вероватно чиниле његову олтарску преграду из времена Савине обнове око 1200,⁴⁴ налази се део још једне мермерне плоче, димензија 28,5 × 18 cm, с натписом урезаним у пет редова, који се не може до краја прочитати – [†]”Еτους ζ[... ...] Βήκτο[ρ ...] Θεοδός[ιος ...]ζη ευχε[...]κоти μη[...]. Крст на почетку натписа је израдиран да се по њему не би могло ходати. Почетна словна ознака за хиљаде јасно открива да натпис није старији од краја XV века. По облику слова,⁴⁵ а пре свега по именима манастирских достојанственика, време његовог настанка може се сместити у средину XVII столећа – за старешинства свог наследника Виктора Теодосије је обновио конак намењен игуману.⁴⁶ Не може се поуздано утврдити којем је хиландарском здању плоча првобитно била намењена.

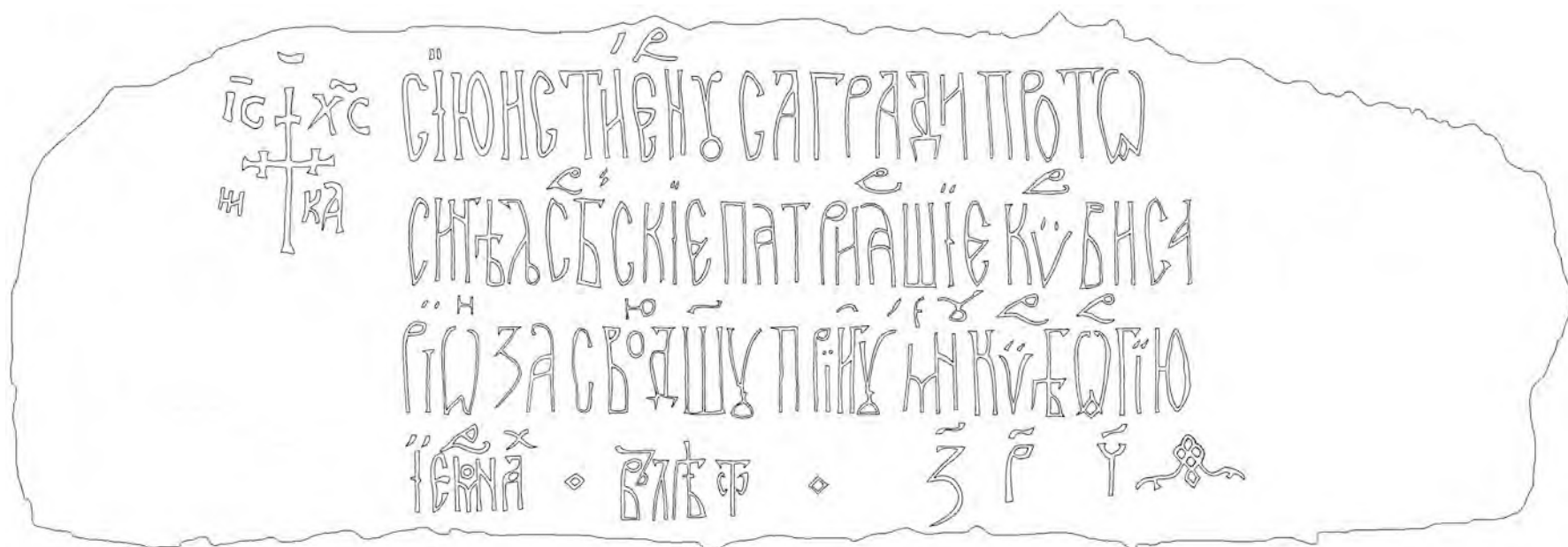
⁴⁴ Ненадовић, *Архитектура*, 159; Миљковић, *Жиѡија*, 90.

⁴⁵ Висина урезаних слова износи око три сантиметра.

⁴⁶ В. поглавље *Иѡуменарија*.



ЦИСТЕРНА (1681)



На каменој плочи димензија 85 × 29 cm, узиданој у тимпанон западне бифоре трема над цистерном, изнад пролаза, десно од крста изведеног опеком, налази се у четири реда урезан натпис, са словима просечне висине око четири и по сантиметра. Сама цистерна је издубљена у стени, изнутра омалтерисана и засведена полуобличастим сводом на чијој је средини, у подутрема, отвор за уливање воде. Може да прими безмало 200 тона воде.¹ Трем је сазидан на готово квадратној основи. Калоту покривену каменним плочама носе четири масивна ступца с луковима великог распона, изграђеним од опеке; унутар лукова су, на стубовима неједнаке висине, изведене бифоре.

¹ Целину са цистерном чини акведукт који воду доводи до јужног зида манастира – до подрумских просторија у источном делу *Јужне мале*.

ИЗД: Нићифор Дучић, *Разни зайиси*, 131; Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 428, бр. 1792; *истио*, IV, 195, бр. 7079; Сава Хиландарац, *Историја*, 68–69.

ЛИТ: *Первое путешествие II/1*, 31; Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 492; Бошковић, *Свештојорски њабирци*, 73; Дероко, Ненадовић, *Конаци*, 30; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 144; С. Ненадовић, *Чесме и цистерне манастира Хиландара*, ХЗ 4 (1978) 145–146; Петковић, *Хиландар*, 72; Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних њојмова*, Београд 1990², 184; Ненадовић, *Осам векова*, 359, 361–363; Фотић, *Прилајођавање и ојстџанак*, 99; *исти*, *Свешта Гора*, 124–125, 146–147, 239; Кораћ, Ковачевић, *Манастир Хиландар*, 25–26; Ковачевић, *Хиландар*, 188–189.

† Сію нстнернѣ^а саградн^б протосннѣль^с ср(ь)в'скіе^д патрнаршіе^е кѣр(ь)^ф внсаріон(ь)^г за



скою д(ѣ)шѣ^h прїи нгѣменѣ^j кѣр(ь)^k Гѣѡргїю^l їер(о)~
монах(ѣ)^m · въⁿ лѣтѡ^o · ѡрѣⁱ.

^a нстернѣ (Н – Ниѣифор Дучиѣ; С1 – Стојановиѣ, Зайиси и наййиси I; Са – Сава Хиландарац); ^b соградн (Н); ^c протосингелѣ (Н, С1), протосингелѣ (С2 – Стојановиѣ, Зайиси и наййиси IV), протосингелѣ (Са); ^d сръбскїѣ (Н, С1), сръбскїѣ (С2), сръбскїѣ (Са); ^e патрїаршїѣ (Н), патрїаршїѣ (С1), патрїаршїѣ (Са); ^f кврѣ (Н), кврѣ (Са); ^g висарїонѣ (Н), Висарїонѣ (С1, Са); ^h двшѣ (Н, С1, Са), доушѣ (С2); ⁱ прн (Н, С1, Са); ^j нгѣменѣ (Н, С1), нгѣмѣнѣ (С2); ^k кврѣ (Н), кврѣ (Са); ^l Гѣѡргїю (Н, С1), Георгїю (Са); ^m еромонахѣ (Н, С1), їермонах(ѣ) (С2), еромонаха (Са); ⁿ въ (Н, С1); ^o лѣтѡ (Н, С1, С2, Са).

† Ову цистерну саїради їроїѡсинѣл сръске їайїријаршије кир Висарион за своју душу, їри їгуману кир Георїју їеромонаху, їодине 7190.

О овом ктиторском подухвату обавештења пружа и нешто млађи запис на крају рукописа који је настао почетком последње четвртине XIV века и који садржи *Пандекїѣ* Никона са Црне горе. У запису из 1690/1. на последњем листу бивши игуман Хиландара Симеон укратко описује своју ктиторску делатност и ону свог брата духовника Никанора, претходног власника тог рукописа.² Између осталог, он пише да Никанор испосн ·8· гроша ѡт великога Висариона протосингела патрнарха сръбскога Мазнѣ. Појава Максимовог имена у запису упућује на закључак да је протосинѣл Висарион манастир посетио за патријарховог живота, дакле пре 29. октобра 1680, а да је новац вероватно накнадно послао.³ Радови на

² Богдановиѣ, *Кайалої*, 156, бр. 398.

³ На основу расположиве грађе изгледа да Никанор од свог доласка 14. септембра 1662. у Спасову келију манастира Светог Павла подно Атона и потом на Спасову

цистерни свакако су довршени до краја 1681, јер се већ 25. јануара 1682. као игуман манастира наводи јеромонах Гаврило.⁴

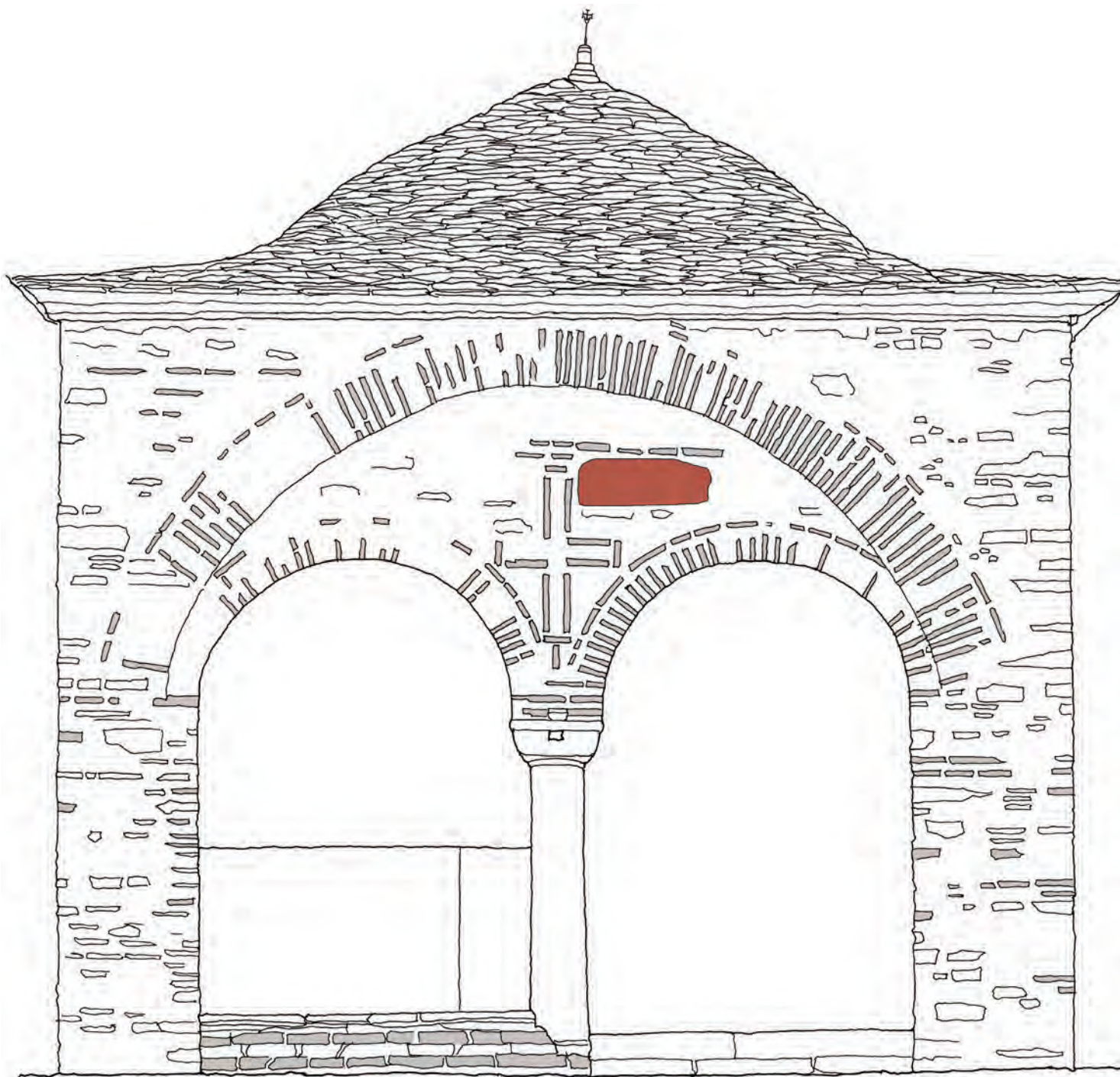
Најстарији помен Висариона као јеромонаха налази се на једној пећкој икони око чије се израде старао. Реч је о икони светих Козме и Дамјана са сценама из њиховог живота; она је великих димензија (98,5 × 85,5 cm), с дуборезним оквиром, а насликао ју је 1673/4, по жељи оболелог патријарха и хаѣије Максима, познати сликар Радул. Из натписа који је златним словима на тамнозеленој позадини исписан поред ногу светих бесребреника сазнаје се да је Висарион био сестриѣ патријарха Максима.⁵ Убрзо по завршетку иконе, а пре него што се повукао с престола, патријарх је Висариона именовао за свог протосинѣла.⁶ Судећи по једном летопису

воду 21. априла 1671. није напуштао Свету Гору до смрти 17. августа 1685. године – Синдик, *Завешїѣње духовника Никанора*, 207–222; Томиѣ, *Хиландарски скиїи Свеїѣ Троїице*, 183–193; Фоѣиѣ, *Свеїѣ Гора*, 146–147. Патријарх Максим је преминуо у ноћи између 29. и 30. октобра (Стојановиѣ, *Зайиси и наййиси I*, 424–425, бр. 1769–1771), а Никанор се упознао с њим 1670. године, приликом друге патријархове посете Светој Гори – в. поглавље *Свеїѣ Никола*.

⁴ В. поглавље *Свеїѣ Јован Преїѣча*.

⁵ З. Ракиѣ, *Жиїиїјна икона св. Кузмана и Дамјана сликара Радула из 1673/74. їодине*, Саопштења 26 (1994) 53–61.

⁶ Титула велики їроїѡсинѣл, односно мѣγας πρωτοσύγκελλος, први се пут јавља у доба Палеолога – в. детаљно Ἀθηναγόρα Μητροπολίτου Ὁ θεσμός τῶν συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ (I), ΕΕΒΣ 4 (1927) 3–38; (II), 5 (1928) 169–193; (III), 6 (1929) 103–143; (IV), 9 (1932) 241–288; исти, Ὁ θεσμός τῶν συγκέλλων ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ΕΕΒΣ 7 (1930) 308–326.



из 1721, то звање он је задржао и под Арсенијем III Црнојевићем, наследником свог ујака на челу Српске цркве. Познији летописац једино Висариона *шићо се звао велики* поименце наводи међу монасима из патријархове свите који су страдали бежећи од турско-татарских чета из Пећке патријаршије 6. јануара 1690.⁷

⁷ Д. Руварац, *Летопис сѣнарца игумана хойовској Бирила*, Српски Сион 16/14 (Ср. Карловци 1906) 403. За егзарха га је именовао Арсеније III и с том титулом он се појављује међу патријарховим сапутницима на ходочашћу у Свету земљу почетком септембра 1682, уп. А. Младеновић, *Дневник патријарха Арсенија III Црнојевића о његовом путовању у Јерусалим*, Сентандрејски зборник 3 (Београд 1997) 211; био је и игуман пећког манастира. Нешто више од два месеца пре погибије, непосредно по освајању и спаљивању Скопља због куге, Висарион је 28.

У време радова на цистерни Георгије је пети пут био старешина Хиландара;⁸ на том месту наследио је упокојеног Виктора. Као игуман

октобра 1689. из Пећи послао писмо патријарху Арсенију III, који се од Турака склонио на Цетиње; у писму га моли да се одмах врати у Патријаршију и преноси ултиматум генерала Пиколоминија да то учини у наредних седам дана јер ће, у противном, нови господари поставити неког другог на пећки трон – уп. Г. Станојевић, *Србија у време Бечкој раиша*, Београд 1976, 134. Још једном се за живота помиње – као *abbate Vissarion* – у извештају који је млетачки генерални провидур у Далмацији Алесандро Молин упутио Сенату 4. децембра 1689. из Сплита и у којем описује своје односе с пећким патријархом и његово држање према Сињорији – *Дубровачка акција и њој* IV/1, изд. Ј. Радонић, Београд 1941, 675–677, бр. 330.

⁸ В. претходно поглавље.

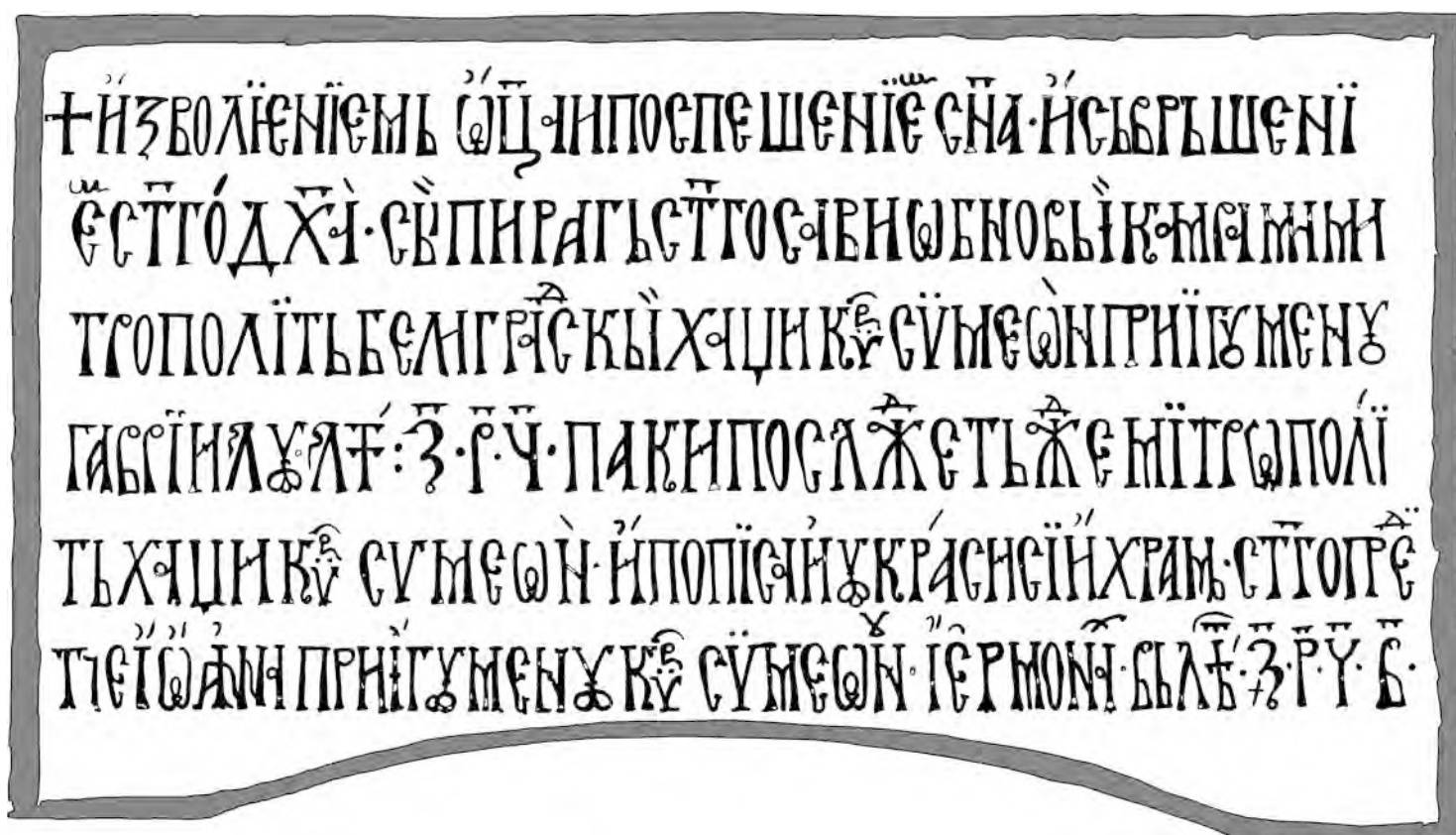
се помиње 6. фебруара 1680. у једној турској исправи за метох Комитису.⁹ Последње навођење његовог имена у изворима – а тада је шести пут био игуман – среће се када испред братства потписује посланицу којом дародавцима препоручује хиландарског јеромонаха Јова и његову пратњу. Претходно по Србији скупљену мило-

⁹ Фотић, *Светиша Гора*, 432.

стињу Јову су одузели Турци и њега су с пратњом заробили, да би их после девет месеци откупили неки грчки трговци. Јов је у Београду сачекао нову посланицу хиландарског игумана Георгија и с њом се, преко Будима, Мађарске, Аустрије и Пољске, запутио ка Москви, где је стигао 3. јула 1693.¹⁰

¹⁰ Димитријевић, *Грађа*, 129–130.

СВЕТИ ЈОВАН ПРЕТЕЧА (1682, 1683/4)

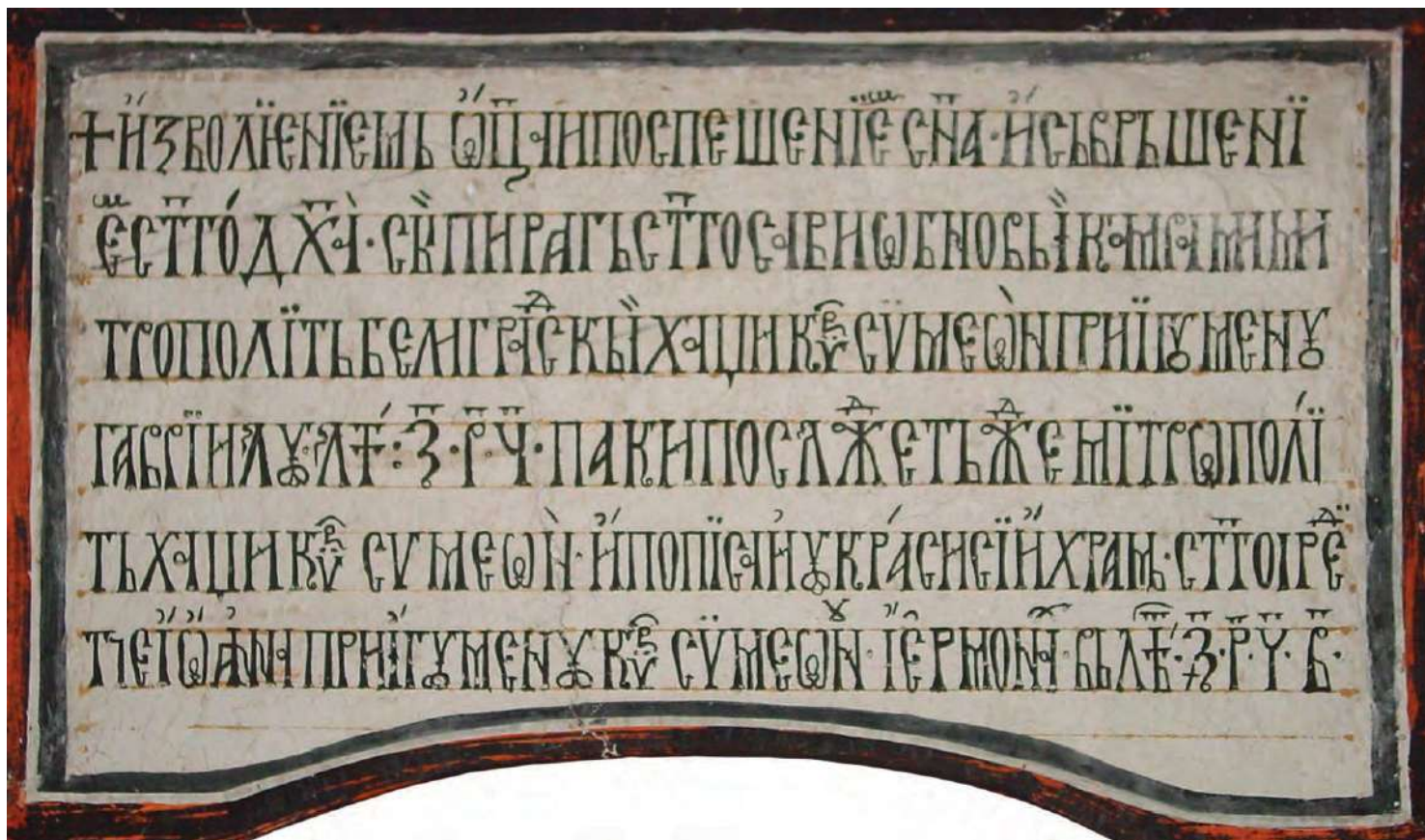


На западном зиду параклиса Рођења светог Јована Претече (унутрашњих димензија 3,1 × 4,8 m, надвишеног слепом куполом) на врху пирга Светог Саве исписан је изнад врата, црним словима у шест редова, на белом пољу димензија 70 × 40 cm, натпис о обнови куле и параклиса на последњем спрату. Слова су просечне висине око три сантиметра.

ИЗД: Нићифор Дучић, *Разни зајиси*, 132; Стојановић, *Зајиси и најйиси I*, 305, бр. 1125, 1126; IV, 195–196, бр. 7080, 7081; Сава Хиландарац, *Историја*, 119; Τουτός, Φουστέρης, *Εύρετήριον*, 212, бр. 5.9.

ЛИТ: *Первое путешествие II/1*, 8, 30; Сава Хиландарац, *Историја и ойис*, 48; Σμυρνάκης, *Τὸ Ἄγιον*

Ὅρος, 485, 492; Никольскій, *Историческій очеркъ*, 69–72; Бошковић, *Свейнојорски ѱабирици*, 73, 84, 99–100; Радојчић, *Умεινнички сѱоменици*, 182; Д. Кашић, *Манасѱир Хиландар и њеѱов значај у срѱској истѱорији*, Света Гора и манастир Хиландар, Београд 1961, 29; Дероко, Ненадовић, *Конаци*, 26; Ненадовић, *Одбрана манасѱира Хиландара*, 95, 101; Медаковић, *Манасѱир Хиландар*, 29; Ненадовић, *Архиѱекѱура*, 161, 194; Богдановић, Ђурић, Медаковић, *Хиландар*, 144, 164; Петковић, *Хиландар*, 25, 54–56; Сава Хиландарац, *Истѱорија*, 62; Theocharidis, *The Byzantine Fortified Enclosure*, 60–61; Ненадовић, *Осам векова*, 22, 229; Томић, *Беоѱрадски миѱројолий Симеон*, 158–160, 164–165; Фотић, *Прилаѱођавање и ойсиѱанак*, 99; Ковачевић, *Бегеми и ѱирѱови*, 139–140; Ненадовић, *Параклиси*, 168; Војводић, *Кѱиѱѱорски ѱорѱреѱи*, 259; Ракић, *Зигно сликарсѱиво*, 267–269; Фотић, *Све-*



ѡа Гора, 118–119, 173, 239–240; Θεοχαρίδης, *Ο πύργος του Αγίου Σάββα*, 317–323; исти, I. Πατάγγελος, *Ο πύργος του Αγίου Σάββα της Ιεράς Μονής Χελανδαρίου*, Οι πύργοι του Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2002, 64; Кораћ, Ковачевић, *Манастѣир Хиландар*, 18, 61; Миљковић, *Жиѡиѡја*, 93–94; Петковић, *Фреске XVII века*, 42; P. Androudis, *Three early shallow-butressed towers of the monastery of Chilandar, on Mount Athos*, Ниш и Византија X, Ниш 2012, 292; Ковачевић, *Хиландар*, 140, 397, 401–404, 408–415; Π. Ανδρούδης, *Ο πύργος του Αγίου Σάββα στη Μονή Χελανδαρίου Αγίου Όρους*, Περίβολος I, Βеоград 2015, 151, 159–160.

† Изволенієм^a ѡ(ть)ца^b и поспешенієм^c с(ы)на^d · и свръшенієм^e с(вє)т(а)го д(х)ха^e · сы прагъ^f с(вє)т(а)го^g савн^h ѡбновыⁱ кам(а)рамн^j мнтрополіть^k белградскы^l хацн кѣр(ь) сѡмєон(ь)^m при ѡгменъⁿ Гаврїнаъ лѣт(а) : ѡ·ѣ·ѣ^o пакн послѣжде тѣжде^p мїтрополіть^q хацн кѣр(ь) сѡмєон(ь)^r · и попїса^s и украсн сїн^t храмь^u · с(вє)т(а)го Пред(ь)т(є)чє^v Іоанна^w при игменъ^x кѣр(ь) сѡмєонъ^y · ієр(о)монах(ъ) · въ^z лѣт(о)^a ѡ·ѣ·ѣ^β

^a изволеніємъ (Н – Нићифор Дучић; С1 – Стојановић, *Зайиси и найїиси I*; Са – Сава Хиландарац); ^b отца (Н, С1, Са), ѡца (С2 – Стојановић, *Зайиси и найїиси IV*), ѡ(т)ца (Т–Ф – Τουτός, Φουστέρης); ^c поспѣшеніємъ (Н, С1, Са), поспешеніємъ (Т–Ф); ^d сына (Н, С1, С2), сина (Са); ^e совршеніємъ святаго дѡха (Н, С1), свръшеніємъ святаго доуха (С2), сввршеніємъ святаго дѡха (Са); ^f сынї прагъ (Н, С1), сын прагъ (Са); ^g святаго (Н, С1), святаго (С2), св. (Са); ^h саввы (Н, С1, Са); ⁱ обновн (Н, С1, Са); ^j камларамн (С2); ^k мн-

трополнтъ (Н, С1, Са), мнтрополіть (С2); ^l белградскн (Н, С1, Са); ^m квръ хацн сѡмєонъ (Н, С1), хацн квръ сѡмєонъ (Са); ⁿ игменъ (Н, С1), нгъменъ (Са); ^o лѣто ѡ·ѣ·ѣ (Н, С1), Гаврїнаъ лѣто ѡ·ѣ·ѣ (Са); ^p послѣжде тогожде (Н, С1), послєжде тѣжде (С2), послєжде тожде (Са); ^q мнтрополіть (Н, С1), мнтрополнтъ (Са), мїтрополіть (Т–Ф); ^r квръ сѡмєонъ (Н, С1, Са); ^s пнсѣ се (Н, С1), попнсѣ (Са); ^t сєн (Н), сєн (С1), украсїа (С2), оукраси сїн (Са); ^u храмь (Н, С1, Са); ^v святаго предтєчє (Н, С1), свєтаго преднтєчє (С2), свєтаго претєчє (Са); ^w іоанна (Н), їоанна (С1), їоанна (С2, Т–Ф), Иоанна (Са); ^x игъменъ (Н, С1), їгъменъ (С2), нгъменъ (Са); ^y сѡмєонъ (Н, С1), квръ сѡмєонъ (Са); ^z єромонахъ въ (Н, С1), ієрмонах(ъ) въ (С2), єромонахъ в (Са); ^a лѣто (Н, С1, Са, Т–Ф); ^β ѡ·ѣ·ѣ (Н, С1).

† Вољом Оца и ѡсїешењем Сина и довршењем Свейїої Духа, овај ѡирї Свейїої Саве луковима обнови миѡроїолий беоїрадски хацн кир Симєон ѡри иїуману Гаврїлу, іодине 7190. Поїѡм је ѡај миѡроїолий хацн кир Симєон исликао и украсио овај храм свєїїої ѡрєїшєчє Јована ѡри иїуману кир Симєону јєромонаху, іодине 7192¹

Натпис, уз већ поменути запис проигумана Симєона,² прецизно одређује обим изведених радова на обнови куле, као и суму новца која је

¹ Годину завршетка радова на пиргу први је тачно прочитао заслужни архимандрит Порфирије Успенски крајем прве половине XIX века.

² В. претходно поглавље.





тада утрошена. Бивши манастирски игуман је посведочио да је његов брат духовник Никанор измолио 600 (·X·) гроша од београдског владике Симеона и да су потом браћа тим новцем украсила пиргаг светаго Прѣднече камарамн и тавани и писаниємъ. Као најобимнији градитељски посао на првом се месту истичу лукови, тачније зидање масивног ступца по средини простора у унутрашњости куле; на свакој етажи, изузев оне

највише, с параклисом, он носи по два велика потпорна лука од опеке, распона већег од четири метра. На другом месту наводе се дрвене међуспратне конструкције. Овом обновом 1682. године донекле је измењен и спољни изглед пирга. Може се тврдити да је тек тада над круништем куле изведена дрвена кровна конструкција, покривена каменим плочама. О томе да је круниште раније било отворено сведоче два слоја црвенкастог водоотпорног малтера којим су прекривене талпе изнад сводова Претечиного параклиса, као и бројни отвори у висини пода круништа, кроз које је отицала кишница.³

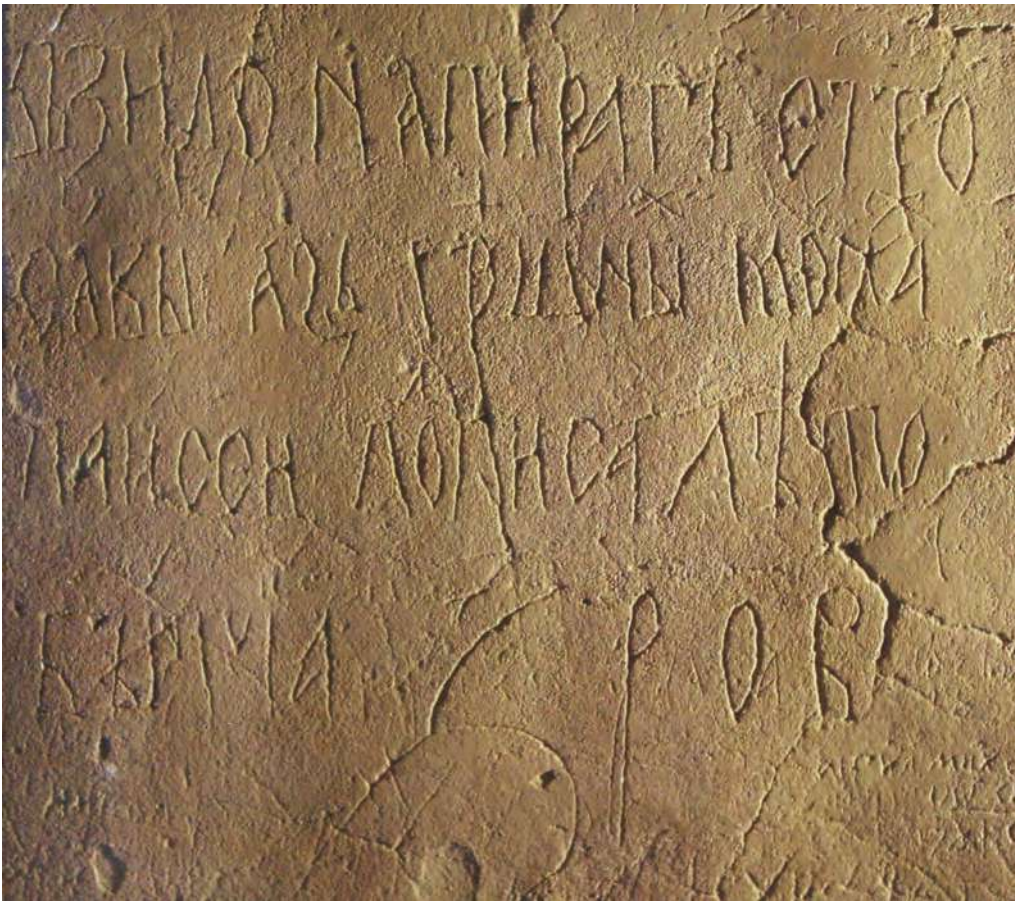
Симеон није био први београдски архипастир који се појављује као манастирски приложник; две деценије раније то је био и митрополит Иларион, такође хаџија, који је платио израду окова за корице једног старијег четворојеванђеља.⁴ У међувремену, од 1672/3. године, на челу Београдске митрополије био је и један угледан Хиландарац – хаџи Елефтерије, јеромонах који је током претходне три године два пута био типикар у испосници Светог Саве, где се, уз сабраћу, и сам бавио преповезивањем старих богослужбених књига.⁵ Према сопственим речима забележеним у хиландарском псалтиру, нерадо се примио архијерејског достојанства и убрзо повукао.⁶ Већ 29. септембра 1678. Симеонов

³ Тада нису извођени значајнији радови на самом параклису; о томе јасно говоре записи с горњег слоја поманутог малтерног лепа, од којих су најстарији урезани током шесте и седме деценије XVII столећа, уп. Θεοχαρίδης, *Ο πύργος του Αγίου Σάββα*, 321; Ковачевић, *Хиландар*, 397, 409.

⁴ Уп. поглавље *Свети Никола*, нап. 2.

⁵ В. поглавља *Свети Никола (Четрдесет мученика)* и *Свети Никола*, стр. 79, 87; Богдановић, *Кашалој*, 81–82, 89, 284, бр. 101, 123, 45; Фотић, *Свети Гора*, 148, 269. Патријарх Максим је овог хаџију упознао током свог другог боравка на Светој Гори 1670, на повратку с ходочашћа у Палестину.

⁶ Елефтеријев животни пут је познат захваљујући једном рукописном *јрошоколу* манастира Шишатовца, насталом после 1725. Родом је из села Лежимира поред тог манастира, у којем је био пострижник. На повратку с ходочашћа у Јерусалим придружио се хиландарском братству и подвизавао се у Кареји. У Москви се први пут обрео већ као београдски архипастир, под крај владе Алексеја Михаиловича (1645–1676). Августа 1682. је преко Свете Горе поново отишао у Русију, у черниговску област, одакле је годину и по дана касније стигао на руски двор. Године 1684, 5. јуна, био је гост код Алексејеве деце – царева Ивана и Петра и њихове сестре Софије. Након повратка у Београд, у Симеоново време, вероватно је боравио на митрополитском двору, а неколико дана пред упокојење 5. фебруара 1688. повукао се у Шишатовца,



претходник Пајсеј, митрополитъ Белградѣ и Сремѣ, рукоположио је у ђаконски и свештенички чин по тројицу монаха манастира Сланци и устоличио њиховог новог игумана.⁷

Београдски митрополит Симеон је био последњи међу бројним Херцеговцима који су током XVII века оставили видљивог трага у животу Хиландара.⁸ На престолу јединствене Захумске епархије наследио је Авакума,⁹ а примером његовог претходника Василија највероватније се руководио када је одлучио да издвоји средства за обнову другог по старини пирга у манастиру. Хиландар је први пут посетио на повратку из

где је сахрањен у спољној припрати старог католикона, уп. Д. Руварац, *Зайиси о смрти неких српских архијереја*, Српски Сион 16/13 (Ср. Карловци 1906) 363; за други Елефтеријев боравак у Русији в. Димитријевић, *Грађа*, 47–48.

⁷ Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 421, бр. 1748.

⁸ В. поглавља *Улазни њорѣик*, стр. 63, *Игуменарија*, нап. 4, *Свѣи Никола (Чѣйрдесѣи мученика)*, стр. 80, *Свѣи Георѣје*, стр. 93.

⁹ Симеонова архијерејска хиротонија је могла уследити само после 31. марта 1675, када је, по једном турском дефтеру, на челу јединствене Херцеговачке митрополије још био Авакум, уп. Шулетић, *Подаци о бераѣима*, 184; за Авакума, који се не среће у другим изворима, в. такође поглавље *Свѣи Георѣје (I)*, нап. 17. Од последње деценије века у изворима се поново јављају двојица захумских митрополита, уп. Слијепчевић, *Хумско-херцѣовачка еѣарија*, 258–260, 285, 289–291.

Свете земље 1680/1, када се с духовником Никанором договорио о обнови куле Светог Саве и у знак захвалности на дар добио икону. Исте године се као владика захумски последњи пут помиње у запису из *Архијерејској служабника (хѣртвѣа)* чији је власник био.¹⁰ Може се закључити да је по повратку с ходочашћа, после неколико година проведених на челу Херцеговачке епархије, хаѣи Симеон прешао на трон Београдске митрополије¹¹ и одмах послао обећани новац у Хиландар. Судаћи по наглашеним портретским одликама Симеонове ктиторске слике испред улаза у параклис Рођења светог Јована Претече, може се претпоставити да је тај архипастир још једном посетио манастир у време довршавања фресака на врху Савиног пирга.¹² У Београду је угостио велики црквено-народни сабор на чијем је челу био патријарх Арсеније III, који је избегао из Пећи; 18. јуна 1690. иза свог поглавара потписао је, као Симеон Ливнебратни митрополит Белеград...,¹³

¹⁰ Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 426–427, бр. 1776, 1784; Д. Медаковић, *Манасѣир Савина*, Београд 1978, 91, бр. 6; из исте године потичу и два недатована записа у књигама које су такође биле његово власништво, а сведоче о Симеоновом родном месту (триод и јеванђеље су припадали хаѣи-Судѣонѣ Трѣбницѣ), уп. Стојановић, *Зайиси и најйиси II*, 452, бр. 4497, 4498.

¹¹ Београдски митрополит Пајсеј, његов претходник, последњи се пут помиње у запису у једном рукопису из манастира Гргетега 26. фебруара 1680, уп. *истио*, I, 424, бр. 1765.

¹² Томић, *Београдски митрополиѣи Симеон*, 160, 167; уз лик ктитора са идеализованом представом параклиса исписан је натпис на грчком језику: Πατερώτατος ἀρχιεπισκόπου πάσης μητροπόλεως Πελαγονίας - κυρ(ός) Συμεών.

¹³ Властеоски род Љубибратића среће се у изворима од XIV столећа, уп. М. Динић, *Хумско-ѣребињска властѣла*, Београд 1967, 16–24, 77, 99–100. У доба турске власти изнедрио је више истакнутих црквених посленика. До Симеоновог времена свакако је најпознатији био пећки јеромонах Дамјан. Као човек од највећег поверења и посланик патријарха Јована, он је током петнаест година, између 1597. и 1612, у више наврата боравио на европским дворовима, од Мадрида на западу, преко Напуља, Рима, Фиренце, Торина и Мантове на Апенинском полуострву, до Граца и Војне крајине. Имао је прилике да упозна папе Климента VIII и Павла V, надвојводу Фердинанда, потоњег цара Светог римског царства, шпанског краља Филипа III, Козима II Медичија, савојског војводу Карла Емануела I, Винћенца I Гонзагу. У крви угушен велики Банатски устанак 1594. и по размерама далеко мања буна никшићког војводе Грдана 1597. показали су да ослобођење од турске власти није могуће без стране помоћи. Духовни и световни главари, с патријархом и поменутиим војводом из Оногшта на челу, сматрали су да се тај циљ може остварити само у садејству хришћанских војски и општег устанка српског народа против Турака. То је био и основни предмет патријархових посланица и

документ у којем се моли за *милосѣи* цар Светог римског царства Леополд I, кога је овај сабор прогласио за српског краља.¹⁴ Ипак, хаџи Симеон није отишао с патријархом на север, преко Саве и Дунава, већ се вратио у своју постојбину и склонио на територију Млетачке републике, у Нови. После смрти цетињског митрополита Висариона почетком лета 1692, Monsignor Vescovo di Belgrado био је виђен као најозбиљнији кандидат за упражњени владичански трон.¹⁵ У исто

порука које је током својих бројних поверљивих мисија европским владарима преносио јеромонах Дамјан. Он је испрва био задужен за везу с Папском куријом, а такви су преговори нужно морали довести до питања уније – с пролећа 1601, у име патријарха Јована, Дамјан је пред Климентом VIII признао папски примат и молитвено јединство двеју цркава. То је било формално признање – за Дамјана, наравно, неопходно да би имао изгледа за договор с католичким владарима – које никада није спроведено у дело. Прави патријархов став о том питању сазнаје се из писма што га је крајем 1608. упутио савојском војводи, с којим су преговори најдаље били одмакли и који је признат за српског краља, уз јасан исказ да у *наше стѣране* никако нећемо ни *језуитѣа*, ни *никоѣа другоѣа*, који би *ѣук хришћански обраћао на закон римски*, уп. Ј. Н. Томић, *Пећки патријарх Јован и ѣокреѣи хришћана на Балканском Полуострву (1592–1614)*, Земун 1903, 117–118. За разлику од Дамјана, Петроније, млађи савременик и сродник хаџи Симеонов, унију је прихватио зарад стицања архијерејског достојанства. Указом цара Леополда I од 31. марта 1694. године – cf. J. Fiedler, *Beitrag zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien*, Archiv für österreichische Geschichte 37 (Wien 1867) 123–124 – мимо воље патријарха Арсенија III, дотадашњи игуман манастира Новог Хопова и архијерејски намесник Београдско-сремске митрополије био је именован за унијатског владуку у Срему. Уследила је патријархова енергична реакција, због чега се Петроније није могао одржати на Фрушкој гори, па је преко Осјека отишао у Пакрац, где је уз помоћ војних власти постао утемељивач нове епархије, уп. Димитријевић, *Прилози*, 77; пред смрт, чији је датум (20. новембра 1703) забележен у натпису на надгробној плочи у пакрачкој гробљанској цркви, Петроније се покајао и одрекао уније, уп. D. Vitković, *Patrijarh Arsenije III. Crnojević u Pakracu*, Starine 36 (Zagreb 1918) 167–175, 182–195; P. M. Грујић, *Пакрачка епархија*, Нови Сад 1931, 122–128; в. такође ИСН III/1, 323–331, 333–334; Радонић, *Римска курија*, 9–12, 412–413, 441, 451–453, 456.

¹⁴ У друге две исправе, које је потписао само патријарх, тражи се слобода за Српску цркву и изражава нада да ће цар победити Турке, што би, после више од три стотине година, коначно донело слободу целокупном српском народу – К. Суботић, *Уговори између Леополда I и српског народа*, Летопис Матице српске 184/4 (1895) 1–12.

¹⁵ Из преписке вођене између 5. јула и 6. августа 1692. види се да је за млетачку власт, чија се посада налазила на Цетињу, било неприхватљиво да у време рата владуку постави нови пећки патријарх Калиник I, поданик Порте. Требало је на то место изабрати неког од *vescovi greci* који

време, 6. јула 1692, новоизабрани патријарх Калиник I пише из Сарајева хаџи Симеону у Нови и позива га да се врати са осталим избеглим српским архијерејима. Патријарх му гарантује безбедност и, у настојању да обнови живот цркве под Турцима, као место састанка предлаже манастир Пиву, где би повратници сами одлучили о томе да ли ће задржати своје епархије или ће се повући у манастир који изабере.¹⁶ Хаџи Симеон се одазвао патријарховој молби и већ наредне године појавио се у султановом табору под Београдом као бератом именовани митрополит, али не као београдски, већ поново као херцеговачки владика. Судећи по областима на које се том приликом издати султанов ферман односио, Симеон се прихватио управе у западном делу своје некадашње епархије, са седиштем у манастиру Тврдошу, а поменута исправа му је давала право да у својој области дажбине убира и од католика.¹⁷ У сваком случају, није дуго управљао том епархијом.¹⁸ Услед ратних операција требињски манастир, у којем се замонашио, крајем лета 1693. запустео је,¹⁹ а наредне године

су прибежиште нашли у Новом, а међу њима је највећи углед уживао хаџи Симеон, и затим га послати Арсенију III у Коморан на конфирмацију. Генерални провидур Данијел Долфин је сматрао да за новог владуку треба поставити архијерејског намесника и цетињског игумана Саву, провереног пријатеља Серенисима – *Il Montenegro da relazioni dei Provveditori Veneti (1687–1735)*, ed. F. Ongania, Roma 1896, 88–89.

¹⁶ Ј. Н. Томић, *Десет година из историје српског народа и цркве ѣод Турцима (1683–1693)*, Београд 1902, 208.

¹⁷ *Три ѣурске листине манастира Дужа*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 20 (1908) 115. По хаџи Симеоновом одласку за Београд у том делу дотад целовите Херцеговачке епархије столовао је Саватије *Требињац*, ѣтаством ѣ Пивѣ, подрѣкљом Рѣкињ, који се као митрополит захумски први пут помиње 1682/3. године – Стојановић, *Зайиси и најѣисис I*, 472, бр. 2043; он се у рату с Турцима на страни Млетака активно ангажовао још од освајања Новог 1687, а у њему се и трајно населио четири године касније – уп. С. Мијушковић, *Један докуменат ѣ учесѣвовању митрополиѣа Саватије Љубибратиѣа у биѣкама Морејској рати*, Историски записи 9/1 (Цетиње 1953) 267.

¹⁸ Синђелијом коју је 5. октобра 1693. у Пећи издао патријарх Калиник за новог владуку јединствене Херцеговачке епархије постављен је Нектарије, в. Димитријевић, *Прилози*, 83–84, бр. 24а.

¹⁹ Монаси Тврдоша, њих тридесет пет, са игуманом Теофилом Радуловићем на челу, склонили су се на поседе Сињорије; у околину Новог стигли су нешто пре 1. септембра 1693. године – уп. П. Д. Шеровић, *Одлука ѣенералноѣ провидура Долфина о издавању двоѣка калуђерима манастира Требиња (Тврдоша) ѣребејѣлим на млеѣачку ѣеритѣорију*, Историски записи 15/2 (Титоград 1959) 576–577.

миниран је и дигнут у ваздух. Крајем исте године, 27. новембра 1694, хаџи Симеон се поново обрео у Новом. По заповести патријарха Арсенија, бивши београдски митрополит, уз саслуживање захумских архијереја Саватија и Герасима, за владику је хиротонисао дотадашњег игумана Цетињског манастира Саву.²⁰ Према запису у једном четворојеванђељу, београдски владика Симеон се упокојио 1696/7,²¹ а будући да је његова заоставштина, уз драгоцености тврдошке ризнице, похрањена у Савини, може се тврдити да је пред крај живота, с требињским монасима, прибежиште нашао у том манастиру надомак Херцег Новог.²²

Грађевински радови на Савином пиргу извођени су у време игумана Гаврила. Он је оставио својеручне записе чак у седам хиландарских богослужбених књига. Најпре се 1672/3. у једном минеју за новембар потписао само као јеромонах, да би у години у којој је започета обнова пирга, 1682, своје записе као игуман оставио у шест књига што су припадале игуменарији.²³ На почетку године, 25. јануара, као манастирски игуман дао је јеромонасима Григорију и Пајсеју у закуп келију Светог Николе у Милејама²⁴ уз надокнаду од 132 гроша и обавезну *сидоксију* од четири стотине аспри.²⁵ С титулом архимандрита се затим појавио на челу хиландарског посланства које је 9. јула 1683. стигло у Москву.²⁶ Уз посланицу којом се моли за уобичајену помоћ и коју је са

собом донео из манастира, Гаврило је у Москви саставио и посланицу која је говорила о свим поклонима руских царева Хиландару од времена Ивана IV Васиљевича (1533–1584). Њена сврха је била да се у руској престоници добије ново манастирско подворје или новчана надокнада за одузети стари метох.²⁷ Иако се у другој посланици тврди да је подворје од закупнине доносило манастиру сто рубаља годишње, Хиландар није добио нов метох у Москви, а требало је да од марта 1684, на име некадашњег метоха, сваке седме године добија самуровину у вредности од тридесет рубаља.²⁸ На основу једног турског документа зна се да је Гаврило поново био хиландарски игуман 1688, а последњи пут се помиње у ферману који је, захваљујући њему, издат 23. фебруара 1692.²⁹

Обнова Савиног пирга довршена је изградом зидних слика у параклису Рођења светог Јована Претече на његовом врху у време игумана Симеона. Он се у изворима први пут среће у Дубровнику пре но што је постао манастирски старешина. У град под Срђем Симеон и сабрат Исаија дошли су по стонски доходак, који је Хиландар делио с манастиром Светог Павла.³⁰ Као игуман јеромонах Симеон је наручио преповезивање једног старијег псалтира с последовањем и рукопис је поклонио хиландарском метоху, тачније цркви Светог Николе на месту доволо

²⁰ Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 463, бр. 1985.

²¹ Рукопис је настао 1557/8. и данас се чува на Цетињу (бр. 9) – уп. Д. Вуксан, *Рукойиси Цейињскоја манастира*, Зборник за историју јужне Србије и суседних области 1 (Скопље 1936) 195–196.

²² Још једном се помиње 1702/3, шест година после смрти, у натпису са царских двери на иконостасу мале цркве Успења Богородичиног у манастиру Савини као *свейойочивши мийройолий београдски кир хаџи Симеон Љубибрайић*. Израду двери је наручио јеромонах Георгије, бивши игуман требињског манастира, који је пре замонашења био свештеник у Симеоновој служби. Наручилац у натпису изражава и жељу да двери буду пренете у нов манастирски католикон уколико се Тврдош обнови – уп. Стојановић, *Зайиси и најйиси II*, 5–6, бр. 2114.

²³ Богдановић, *Кайалој*, 60, 74, 87–88, 114–115, 163, 284, бр. 21, 79, 119, 231, 237, 422, 46. Његов потпис се налази и у једном рукопису који је некада припадао Хиландару – Стојановић, *Зайиси и најйиси I*, 430, бр. 1806.

²⁴ За ову келију в. Фотић, *Свешта Гора*, 250; Миљковић, *Жийија*, 96–97, 101.

²⁵ Димитријевић, *Документи хиландарске архиве*, 29–30, бр. 12; за поменути намет в. Фотић, *Свешта Гора*, 73–78.

²⁶ Делегацију су још чинили келар Јона монах, јеромонах Антоније и јерођакон Јефрем.

²⁷ Манастирска посланица је упућена само цару Ивану Алексејевичу, док се Гаврило у новој молби обраћа Ивану и Петру, обојици царске браће – Димитријевић, *Грађа*, 127–129. Подворје у Москви – које се налазило *в новомъ городе Китае*, с десне стране Богојављенског манастира, близу *Устюжского двора* – Хиландару је марта 1556. даровао Иван IV, а потврђивали су га затим сви руски владари, закључно са 1652. и царем Алексејем I Михаиловичем, cf. Kämpfer, *Die russischen Urkunden*, 280–282, 284–292, n^{os} 2, 5–8; метох се последњи пут као хиландарски помиње 29. октобра 1660. у жалби грчких трговаца из Цариграда који су у њему одседали – Димитријевић, *Грађа*, 127.

²⁸ За временски размак између посета в. *Свешти Никола (Четрдесет мученика)*, нап. 14; уз до тада уобичајених седамдесет рубаља помоћи, Хиландарцима су припадала самурова крзна у укупној вредности од стотину рубаља – Kämpfer, *op. cit.*, 292–293; Фотић, *Свешта Гора*, 209–216. Као и раније, у пртљагу хиландарског посланства које се у пролеће 1684. вратило у манастир нашло се једно штампано дело сувремене руске богословске мисли – књига *Въра Православныя церкви*, објављена у Москви 1648, заветни дар престоничког монаха и штампара Јосифа Белоја Дјадкина, уп. Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*, 198, бр. 7096.

²⁹ Фотић, *Свешта Гора*, 67, 433.

³⁰ Живојиновић, *Свештојорци и стонски доходак*, 190.

коуметниц³¹ убрзо по смрти свог брата духовника Никанора крајем августа 1685.³² По сопственим речима, на челу манастира је сигурно био до 1685/6. и, други пут, 1690/1, укупно пет година.³³ Из последње године је и опширан, већ помињани запис који је саставио као проигуман и у којем је укратко описао ктиторске подухвате што их је предузео с братом Никанором – обнову пирга светаго Прѣднѣтея, градњу цистерне, као и цркве на

³¹ За порушену цркву мирликијског архијереја на северозападним обронцима Велике Вигле в. Миљковић, *Житија*, 105; Ковачевић, *Хиландар*, 598; за хиландарски метох Комитису в. *Најйиси манастѣира Хиландара II*.

³² Вероватно Симеонов старији брат, ктитор параклиса Свете Тројице на Спасовој води, који се упокојио 17. августа 1685, в. Синдик, *Завештање духовника Никанора*, 207–222; о овом параклису, чији су се градња и живописање одвијали готово истовремено са обновом Савине куле у манастиру, в. Томић, *Хиландарски скии Свете Тројице*, 173–275.

³³ Богдановић, *Кашалої*, 136, 140, бр. 328, 346; Стојановић, *Зайиси и најйиси IV*, 214, бр. 7191.

Спасовој води, за чије је подизање и украшавање утрошено 1.500 гроша.³⁴ Навео је и да је сам, вероватно после братовљеве смрти, *исѣросио од владике ѿемишварскої кир Михаила* иконостас седеван, који је у параклису Свете Тројице заменио првобитну Никанорову олтарску преграду и чија је израда коштала пет стотина аспри, односно педесет гроша.³⁵ Од овог архијереја је замолио и далеко већу суму, од хиљаду гроша, која је утрошена за обнову карејске келије Светог Николе на Хухли.³⁶ Наведени Симеонов својеручни запис уједно је и његов последњи помен.

³⁴ Богдановић, *Кашалої*, 156, бр. 398.

³⁵ Овај иконостас данас не постоји, али се приближна представа о његовом украсу, изведеном у техници интарзије са седефним плочицама, у духу левантинског барока, може стећи на основу савремених дела која су сачувана у манастирском католикону. Реч је о проскинитару и аналогiju чију је израду наручио Василије, Михаилов наследник на трону темишварских митрополита.

³⁶ В. поглавље *Свети Никола Барбера*.



СВЕТИ ГЕОРГИЈЕ (1684)



С. Пејић, 1987;
Н. Дугић, 2004

У параклису Светог Георгија на врху истоименог пирга, у лунети на источном зиду нартекса, изнад пролаза у наос, на слици светог Георгија који копљем убија аждају, налази се натпис дужине шеснаест и ширине осам сантиметара. Исписан је у три реда, белим словима висине два сантиметра, на зеленкастој позадини коју чини крајње стилизован пејзаж.

ИЗД: Τούτος, Φουστέρης, *Εύρετήριο*, 199, бр. 5.5.

ЛИТ: Петковић, *Хиландар*, 64; исти, *Црква свейої Николе*, 157; Б. Тодић, *Сликарство XIII века*, Манастир Хиландар, Београд 1998, 215; Ракић, *Зидно сликарство*, 267, 269; Петковић, *Фреске XVII века*, 54; Ковачевић, *Хиландар*, 310.

Δέοιςις τοῦ δούλου τοῦ Θε(εο)ῦ Ἀναστασίου μοναχοῦ · ἔτος αχлδ¹

¹ Мало слово δ на крају ознака за годину неки истраживачи препознали су као ς, па се у једном броју радова појављује година 1686. Истоветна молитва среће се и на делима других сликара тог доба, на пример на икони све-

Молба раба Божијеј Анастѣасија монаха. Година 1684

Монах Анастасије, трећи по имену познати сликар који је радио у Хиландару, заостајао је по умећу за својим сарадником непознатог имена, такође грчким зографом, с којим је осликао невелики параклис.² Не може се одгонетнути због чега тада није украшена и припрата која је настала његовом преградњом.³

тог Николе *иконоірафа* Јована Таласина из храма у Парпорти на Андру (друга половина XVII века) или на икони зографа Николе из 1707. у манастиру Богородице Ксеније у Магнисији, недалеко од Алмире – Χατζηδάκης, *Ελληνες ζωγράφοι I*, 301; исти, Ε. Драκοπούλου, *Ελληνες ζωγράφοι II*, 239.

² На основу неуобичајено истакнуте представе светог Виктора на северном зиду, уз олтарску преграду, изражено је мишљење да су зидне слике читаву деценију старије и да се о њиховој изради постарао игуман Виктор – Петковић, *Фреске XVII века*, 41–55.

³ Смрт херцеговачког митрополита Василија, који је тринаест година раније био ктитор обнове пирга, свакако је имала утицаја на довршетак послова око украшавања параклиса фрескама.



СВЕТИ НИКОЛА БАРБЕРА (око 1690)

У нишу проскомидије мале цркве Светог Николе код Кареје узидана је невелика камена плоча с натписом урезаним у седам редова. Слова прва три реда двоструко су већа од оних у следећа четири, очигледно због недостатка простора за текст који је проширен у току самог урезивања.

† Зде ктїторн · храма с(вє)т(а)го Николе : архїнереа Ђъснаїа : Савоу ер(о)монах(а) : Захарїю ер(о)монаха Мнханла · ер(о)л(о)н(а)ха Даннла Боука Мнханла · Косоу Рокoандоу Иованoу · Анѳоу : Тома

† Овде кїиїѳори храма Свеїѳої Николе: архијереја Василија, Саву јеромонаха, Захарију, јеромонаха Михаила, јеромонаха Данила, Вука, Михаила, Косу, Роксанду, Јовану, Анђу, Тома

Келија Светог Николе, удаљена непун километар према северозападу од Кареје, наспрам Светоандрејског скита, налази се на месту старог грчког манастира који се у изворима најчешће помиње као *μονή* (*μονύδριον*) тоу Ко(ω)χλιαρᾶ или Хουλιαρᾶ.¹ Први пут се среће у два акта прота Нићифора, издата 19. априла 1015, у којима је и најстарији помен грчког Хиландара.² На основу потписа игумана и манастирских представника на исправама Протата живот невеликог братства може се пратити дуже од пола

¹ Уп. *Τὸ εἰς ἀπόστασιν 15' ἀπὸ τῶν Καρυῶν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅπερ νῦν μὲν καλεῖται Μπερμπεράδικον, πάλαι δὲ Χουχλίον*, Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 498; *Actes de Docheiariou*, 249; свој назив мали манастир, али и његова околина – в. прилог *Ἰσїосница Свеїѳої Саве (I)*, стр. 121–122 – дугује врелу, снажном извору на његовом земљишту (од грчког *κοχλάζω* – *вреїи*, *кључаїи*).

² *Actes d'Iviron I*, 214–215, 221, n^{os} 20.65, 72, 21.45, 52.

миленијума.³ Као манастир се последњи пут среће на почетку лета 1533. у запису на једном старијем рукопису манастира Есфигмена.⁴ У потоњим годинама манастир је запустео и доспео под власт Протата, који га је као келију,⁵ попут других сличних у Кареји, уз накнаду, уступао манастирима за смештај њихових представника током боравка у средишту Свете Горе или пак појединцима који су се определили за *скиїи*ски начин живота, ван великих *киновија*.

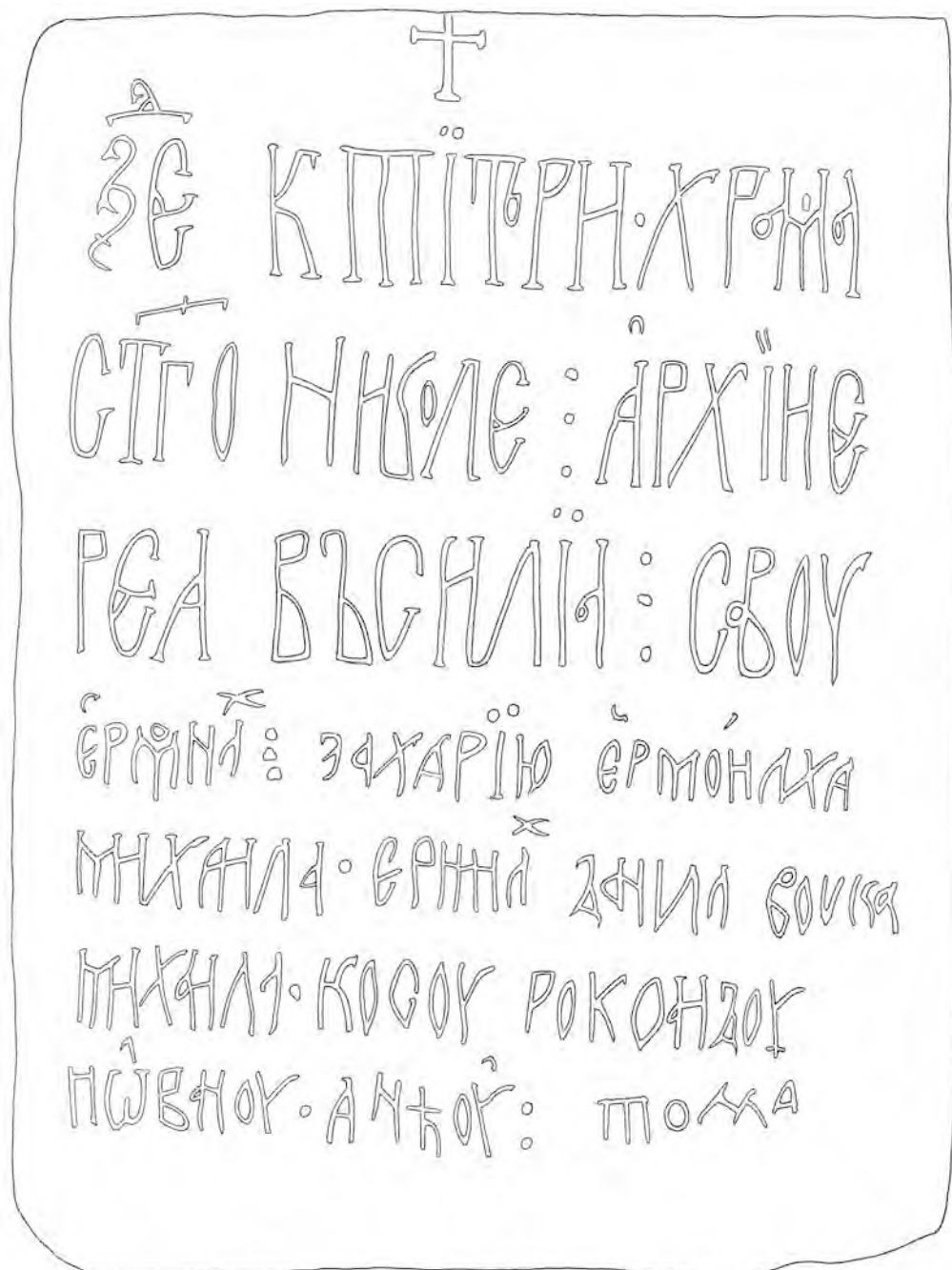
Први помен Светог Николе као келије (*κελλίον* тоу Ἁγίου Νικολάου тоу Κοχλιαρᾶ) на грчком налази се у протатском акту од 1. јуна 1643, којим ју је карејски сабор, са орашјем, виноградом и млином што су му припадали, уступио манастиру Дохијару за становање његових заступника у Протату.⁶ Монаси Дохијара, међутим, нису дуго били држаоци келије тоу *потѐ* Коχλιαρᾶ. Непуних шеснаест година касније, 1. маја 1659, као нов закупац појављује се јеромо-

³ *Chilandar*, 99, 103, 157, n^{os} 2.33, 3.27, 14.43; *Actes de Lavra II*, 50, n^o 79.40; *Actes de Kastamonitou*, éd. N. Oikonomidès, Paris 1978, 33, 35, n^o 2.13–14, 62–63; *Actes de Docheiariou*, 122, n^o 12.3–4, 6; *Actes de Vatopédi*, 264, n^o 45.55; *Actes de Saint-Pantéléèmon*, éd. P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, 145; Pavlikianov, *The Mediaeval Greek and Bulgarian Documents*, 237, n^o 20.161; *Actes d'Esphigmenou*, éd. J. Lefort, Paris 1973, 94, n^o 12.158; *Actes de Xénophon*, 155, n^o 18.55; *Actes de Kutlumus*, 66, 173, 177, n^{os} 12.34, 53.43, 56.52; *Actes de Dionysiou*, 76, 160, n^{os} 8.31, 29.13–14; *Actes d'Iviron IV*, 180, 193, n^o 102.20, App. IV.13; Πάρδος, *Ἀρχεїѳο τῆς I. Μ. Παντοκράτορος*, 104.

⁴ Σ. Π. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταїς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐλληνικῶν κωδίκων I*, Cambridge 1895, 172, бр. 2027.11.

⁵ Као келија се најпре јавља у турским документима од 1559, уп. Фотић, *Свеїѳа Гора*, 268, 274.

⁶ Ν. Οϊκονομїδη, *Ἱερά Μονή Δοχειαρίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχεїѳου*, Σύμμεικτα 3 (1979) 231, бр. 91.



нах папа-Митрофан.⁷ Омолоџија пружа податке и о здањима у оквиру келије; наиме, поред воденице, која је обновљена из темеља, једна познија забелешка на српском помиње и пирг, вероватно остатак одбрамбеног система старог манастира. Будући да се та исправа чува у архиву Хиландара, логично је закључити да је он постао наредни власник келије, и то највероватније 1661, приликом велике продаје протатских келија.⁸

Наведену тврдњу поткрепљује и реликвија похрањена у олтару мале цркве Светог Николе. У посебном ковчежићу чува се лобања коју натпис на хартији означава као главу блажене паметн Мнханла митрополнта сервскѣн землѣ кратовскаго;

⁷ Αναστασιάδης, *Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Χιλανδαρίου*, 41–42, бр. 17; уп. поглавље *Свѣтѣи Никола (Чейргесей мученика)*, стр. 81.

⁸ Фотић, *Свѣта Гора*, 91–92.

у натпису се наводи година 7177. од постанка света.⁹ Реч је о архијереју из средине XVII столећа, чији је занимљив животни пут добро познат.¹⁰ У представци коју је по приспећу у Москву, 21. новембра 1651, упутио цару Алексеју Михаиловичу стоји да су му преци кнежевског рода, од срѣске земље, из *ѣрада Крайѣова*, и да га је отац Никола, син Томов, иначе јереј, дао у службу *архиејискоју* српском Пајсеју.¹¹ Током последњих једанаест година живота времешног патријарха Михаило је у Пећи најпре три године, од 1636, обављао дужност пареклисијарха, потом пет година дужност управника патријарховог двора, а на крају је именован за еклесијарха Велике цркве у чину архиѣакона.¹² По Пајсејевој смрти 3. октобра 1647. новоизабрани патријарх Гаврило рукоположио га је за митрополита бањског,¹³ кратовског и штипског,¹⁴ али је на тој дужности био свега годину и по дана. Већ 25/6. маја 1649. Михаило је своју епархију морао да напусти јер је, највероватније због неисплаћених новчаних давања, у сукоб дошао прво са самим патријархом Гаврилом,¹⁵ а затим и с турским властима.¹⁶

⁹ Стојановић, *Зайиси и најѣисѣи IV*, 177, бр. 6972.

¹⁰ Димитријевић, *Одношаји*, 233–235, 247, 254–262; Д. Кашић, *Михајло, мѣтрополиѣи крайѣовски (1648–1660)*, *Богословље* 6 (1962) 17–27; Ангелов, *Руско-јужнославјански книжовни врѣзки*, 5–83.

¹¹ Димитријевић, *Грађа*, 280–282.

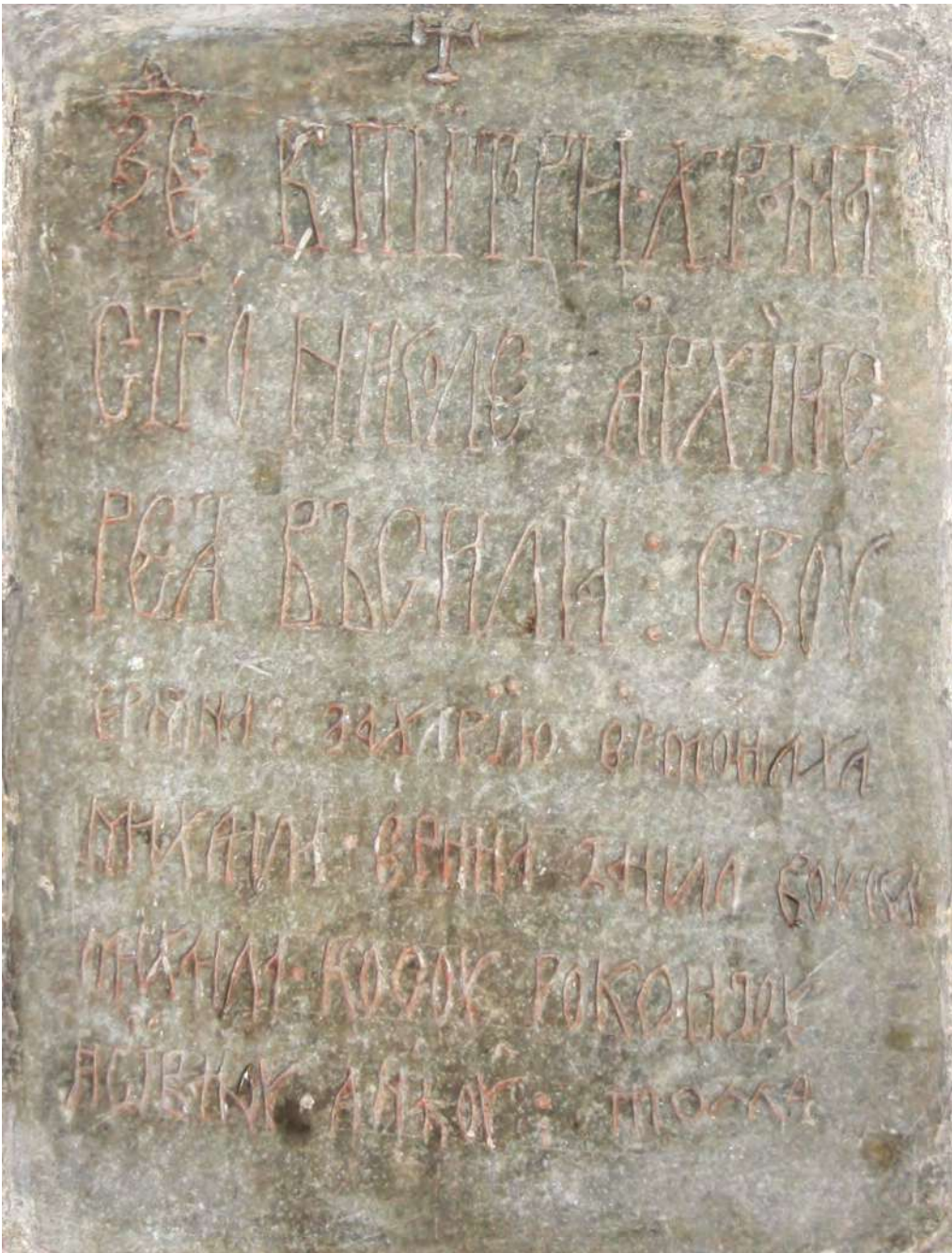
¹² У обраћању цару Михаило бележи да је уз старог патријарха провео петнаест година, док у две и по године старијем опширном запису који је оставио у једном октоиху прецизније наводи да је у Пећи био тачно једанаест година – Стојановић, *Зайиси и најѣисѣи IV*, 158, бр. 6853.

¹³ Бања или Ђустендил, *Константиновова бања*, стари Велбужд, била је позната са својих лековитих извора – Н. С. Шулетић, *Коласијска еѣархија и њене сѣтарешине у ѣурским ѣореским књѣама (1662–1766)*, *Српске студије* 3 (Београд 2012) 154–155.

¹⁴ На основу два познија записа зна се да је у саставу новообразоване епархије била и Радомирска област, североисточно од Ђустендила – Стојановић, *Зайиси и најѣисѣи I*, 371, 383–384, бр. 1487, 1547. Из нешто старијег турског дефтера пак сазнаје се да су под јурисдикцијом новостављеног архијереја обједињене територије чак три старе митрополије – Штипско-кратовске, Бањске и Радомирске – в. Тричковић, *Срѣска црква*, 93–94, 145, 152–153.

¹⁵ Иако је патријарху исплатио деветнаест хиљада аспри, ова сума није била довољна да задржи новообразовану епархију – и бѣх се венчалъ на земљу на Баню и на Кратовъ и на Шип, ... зацо мѣ ѣ землѣ истѣра, уп. Стојановић, *Зайиси и најѣисѣи IV*, 158, бр. 6852, 6854–6855.

¹⁶ Занимљиво је што у поменутој представци руском цару Михаило не помиње свој сукоб с патријархом, већ се само жали на неиздрживе глобе које је морао исплатити софијском паши, најпре 500 златника, а потом хиљаду талира, за откуп свог брата Венијамина.



Митрополит Михаило се привремено повукао на Свету Гору¹⁷ – 1. августа 1649. био је на крајњем југу полуострва, где је лето провео подно Атона, у келији Ваведења на Керасији.¹⁸ Његов први боравак на Светој Гори трајао је свакако дуже од годину дана. На полуострву је још био 16. августа 1650, када се први пут уз њега помиње и синовац, потоњи верни сапутник, хиландарски пострижник ђакон Дамаскин.¹⁹ У јесен наредне

¹⁷ повѣжалъ отъ ннхъ нечестивыхъ (Турака – прим. аутора) къ Святой Горѣ афонской.

¹⁸ Према својеручној белешци у *Триоду* позајмљеном из манастира Светог Павла, данас у хиландарској збирци, митрополит је келију закупио за педесет гроша, а није знао колико ће дуго у њој боравити – уп. Богдановић, *Калилој*, 122, бр. 267.

¹⁹ Леонидъ, архимандритъ, *Описаніе славяно-рускихъ рукописей книгохранилища ставропигіального Воскресенскаго, Новій Іерусалимъ именуемаго, монастыра*, Москва 1871, 71.

године митрополит је с пратњом био на граници руских земаља – 29. октобра 1651. стигао је у Путиваљ с намером да заувек остане у Русији.²⁰ Познато је да се као архијереј бавио и преписивањем књига.²¹ С јеромонахом Дамаскином и ђаконом Никодимом кренуо је 20. марта 1654. у Јерусалим, на поклоњење Христовом гробу, а Русију је напустио 1. априла. Због млетачко-турских сукоба на мору у Кандијском рату, Михаило је с пратиоцима провео две године на Светој Гори и тек октобра 1656. испловио ка Египту, где се задржао месец дана; затим је копном, на ка-

²⁰ Пре но што је кренуо на север, Михаило је сигурно прошао кроз родно Кратово, одакле је повео свог брата Венијамина, и неко време боравио је у манастиру Светог Николе у *Коласији* (још један од назива Ђустендила), седишту своје некадашње епархије, одакле је с њим пошао архимандрит Дионисије. У митрополитовој пратњи била су још двојица монаха јерођакон – синовац Дамаскин и Никодим – који се уз Михаила срећу скоро читаве наредне деценије. О сиромаштву овог архијереја без епархије уочи доласка у Москву најречитије сведочи царев одговор на Михаилову молбу од 3. јануара 1652, којим се српском митрополиту даје архијерејска одежда како би могао служити. На пролеће исте године, 20. априла, цар удовољава сличној Михаиловој молби и дарује његовог синовца Дамаскина ђаконском одеждом – уп. Ангелов, *нав. дело*, 22. Михаило, међутим, врло брзо стиче своје место у самом врху Руске цркве. Током 1652. у два наврата је, с руским митрополитима, био међу званицама на ручку код цара, први пут на Ускрс, 18. априла, и затим 17. јула – А. Х. Востоковъ, *Филологическія наблюденія*, Санктпетербургъ 1865, 184. Примао је издржавање из царске благајне и поклоне од самог владара; поред одежде, ту су биле и богослужбене књиге, попут штампаног руског *Проѡіа* за месеце од септембра до марта (уп. Стојановић, *Зайиси и најйисии I*, 371, бр. 1487). Крајем зиме 1654. као један од петорице митрополита узео је учешћа у раду првог сабора сазваног ради исправљања богослужбених текстова и обреда у Руској цркви, под руководством цара Алексеја и патријарха Никона. На том сабору, одржаном у царској палати, био је једини странац међу тридесет шест учесника (учествовали су још четири архијереја, један епископ, једанаест архимандрита и игумана, као и тринаест протојереја) – уп. Макариј, митрополитъ, *Исторія руской церкви XII*, С. Петербургъ 1883, 139. За све време свог боравака у Русији Михаило је живео у *Троицком ѡдворју* – Богојављенском манастиру унутар зидина московског Кремља, уз северну капију тврђаве до које води *Камени мост* преко Неглине реке, у самом суседству царског и патријаршијског двора. То је био метох Троице-Сергијеве лавре, удаљене седамдесет километара од Москве ка североистоку. Зна се да је у самој лаври Михаило у два маха био на поклоњењу, први пут убрзо по приспећу у Русију, при крају зиме 1652, а други пут 1658, када је у њој провео Божић – в. Димитријевић, *Грађа*, 281; Ангелов, *нав. дело*, 45–51.

²¹ Стојановић, *Зайиси и најйисии IV*, 157, 163, бр. 6849, 6880.

милама, кренуо пут Јерусалима,²² у којем је 1657. прославио Ускрс и остао до 2. априла.²³ Већ 15. јуна био је у Цариграду и до краја месеца трећи пут се обрео на Атону. Након тога с њим и његовим пратиоцима пут Русије је кренуло и четворочлано посланство из Хиландара, са игуманом Виктором на челу. У Путивљу, где је стигао при крају лета, митрополит је с пратњом чекао безмало два месеца, до 10. новембра, при чему су Хиландарци и даље задржани на граници.²⁴ Крајем лета 1658, 1. септембра, преминуо је митрополитов синовац јеромонах Дамаскин.²⁵ Две године касније, 29. септембра 1660, Михаило је од цара Алексеја затражио дозволу да трајно напусти Русију и повуче се у лесновски манастир. Царски отпуст за одлазак из Москве митрополит је добио 8. јануара 1661, после Богојављења.²⁶

²² На одредиште је стигао током прве недеље Великог поста и до краја фебруара обишао је света места Палестине – Витлејем, Витанију, Јордан, Елеонску гору, Гетсиманију и Лавру Светог Саве.

²³ *Исѣо*, I, 383–384, бр. 1547.

²⁴ Уп. поглавље *Свети Никола (Четрдесети мученика)*, стр. 78–79. Митрополит Михаило је стигао у Москву тридесет дана касније, 10. децембра, и сутрадан, 11. децембра 1657, дошао је у Посољски приказ с поклонима за царску породицу и извештајем о својим путовањима током претходне три и по године – Ангелов, *нав. дело*, 33–43. У московском саборном храму, посвећеном Успењу Богородице, 10. јула 1658. са два руска архијереја саслуживао је патријарху Никону, који се након тога повукао с престола Руске цркве – уп. Макариј, митрополитъ, *нав. дело*, 315.

²⁵ Према запису његовог стрица, Дамаскин је сахрањен на десној страни цркве *Троицкој ѿдворја* (католиконе Богојављенског манастира) у Кремљу. Гроб му је покривен плочом с натписом чији је аутор сигурно био сам Михаило: В лѣт(о) 7168. мѣсеца сѣк ѿ оу срѣдѣ ѣ. часа днѣ прѣставн сѧ јермоуах Дамаскунъ, пострнженіе его ва свѣтѣу Горѣ адонскѣу въ монастирѣ Хиландар. бываль и ва свѣтн град Јерусалим. поклонн с(е) свѣтоу гробѣу Господню и всѣм свѣтым мѣстам, нѣдѣже самъ Христос Богъ плотію шѣствоваль – Стојановић, *Зайиси и најѣиси I*, 386–387, бр. 1562, 1563.

²⁶ Ангелов, *нав. дело*, 53. Михаило се, у складу са својим скромним могућностима, појављује и као приложник појединих манастира. Јеромонах Дамаскин са Спасове воде у писму од 4. септембра 1653. срдечно захваљује овом всѣ(вѣ)тѣишеѣу митрополитѣу бывшаго кратовскоу за помоћ која је Михаиловим заузимањем келији упућена из Русије – Димитријевић, *Прилози*, 62–63, бр. 5. Септембра 1653. Михаило је Пећкој патријаршији из Русије послао један псалтир, док је *Четворојеванђеље и Дела айосѣолска*, две руске штампане богослужбене књиге, 7. јула 1660. поклонили атонском манастиру Ксенофонту – уп. Стојановић, *Зайиси и најѣиси I*, 374, бр. 1500; Ангелов, *нав. дело*, 48–51. Нарочит однос је гајио према Леснову, најпознатијем манастиру у околини родног Кратова, чији је патрон био Михаилов небески епоним – још као млад архијереј, 1649, Михаило је том братству поклањао руко-

Чини се да руском цару Алексеју Михаиловичу, своме покровитељу, праве намере Михаило није открио. У Леснову је, наиме, сигурно био,²⁷ али се након тога повукао на Атон, у келију Светог Николе близу Кареје, где се 1668/9. и упокојио. Књиге које је донео из Москве чувају се данас у збирци манастира Хиландара.²⁸

Још један српски архијереј истог имена из XVII stoleћа провео је своје последње дане у овој келији. Реч је о Михаилу, митрополиту Темишвара, Бечкерека и Чанада,²⁹ који се први пут помиње у једном турском дефтеру 29. јуна 1679.³⁰ Био је приложник Крушедола, а име му се налази у најстаријем *Поменику* тог манастира, написано 1681/2. на последњем месту на првој страни листа (fol. 7r) намењеног именима архијереја нарочито заслужних за то братство. Нешто даље (fol. 12r) уписани су сљодници вл(а)д(ы)ке Мнхал(а) тамшварскога, њих тридесет двоје, међу којима су десет жена и деветорица јеромонаха.³¹ Његова дарезљивост је попримала и неуобичајене облике. Од крушедолског проигумана Исака на повратку из Москве, 25. фебруара и 3. марта 1686, откупио је један ирмологиј и *ѿолусѣав*, поклон манастиру од руских царева Ивана и Петра Алексијевича, исплативши ценоу сребра за своју д(8)шѣ и его родителен, да би откупљене књиге поклонили Крушедолу.³² То су вероватно били последњи

писе – један минеј и осмогласник (Стојановић, *Зайиси и најѣиси IV*, 157, бр. 6848, 6849). Од цара је 31. октобра 1660. добио *жаловану грамоту* с којом су представници Леснова сваке шесте године од цара могли тражити милостињу (Димитријевић, *Прилози*, 64–66, бр. 9, 10), при чему је Михаило у својој молби домишљато тврдио да је преподобни Гаврило Лесновски, оснивач манастира, био Рус. Последњи Михаилов помен за живота изведен је 13. јуна 1661. на епитрахилу који је на повратку из Русије поклонили манастиру Козији – уп. Ангелов, *нав. дело*, 48.

²⁷ Манастирски архимандрит Прохор и сабраћа носе цареву исправу са собом пет година касније, када у јесен 1666. долазе у Москву, на двор – Димитријевић, *Прилози*, 66–67, бр. 11.

²⁸ *Архијерејски служабник*, руски штампани *Триод и Зборник с Номоканонем* – Богдановић, *Кашалој*, 130, 137, бр. 302, 333; Стојановић, *Зайиси и најѣиси IV*, 168, бр. 6921.

²⁹ У овом обиму епархија је оформљена још у време патријарха Пајсеја, пре 1640, уп. Тричковић, *Срѣиска црква*, 128–130, 155.

³⁰ Шулетић, *Подаци о берѣиима*, 185.

³¹ *Поменик манастира Крушедола*, 12; ово може указивати и на порекло владике Михаила Темишварског; не треба искључити могућност да је родом био из непосредне околине ове задужбине последњих Бранковића, можда из самог села по којем манастир носи име.

³² Реч је о богослужбеним књигама штампаним 1682.

Михаилови дарови овом највећем српском светишту северно од Саве и Дунава јер се он исте године, напустивши своју епархију, повукао на Свету Гору.³³ Позната су три његова ктиторска подухвата и сви су везани за Атон. Одмах по доласку наручио је у манастиру Светог Павла сликање простране припрате католикона,³⁴ које је довршено већ 1686/7.³⁵ Данас су од тог зидног

и 1683. у Кијевопечерској лаври и Москви, од којих је прва и данас у манастиру, док се друга чува у сурчинској цркви, уп. Стојановић, *Зайиси и најийиси I*, 443, бр. 1875; П. Момировић, *Стари српски зайиси и најийиси из Војводине I*, Нови Сад 1993, 12–13, бр. 49, 50; захваљујући прецизним белешкама начињеним у Посољском приказу, познато је да су посредни само две од укупно двадесет две књиге, колико су манастирски представници на основу царских указа од 14. августа и 21. септембра 1684. добили на московском двору. За најраскошније украшено *напRESTOHO* јеванђеље ваљало је издвојити чак десет рубаља (*Москва – Србија, Београд – Русија*, Београд–Москва 2009, 330–331, 467).

³³ Разлози његовог повлачења могу се тражити и у ратним дејствима која су постепено захватала области Темишварског ејалета; немачка војска, којој су масовно приступали српски устаници, 20. октобра 1686. заузела је Сегедин, уп. ИСН III/1, 500.

³⁴ Двоспратна грађевина, у чијем се приземљу с јужне стране налазио манастирски улаз, док је црква Светог Георгија била на другој етажи, сазирана је средствима српског деспота Ђурђа 1446/7, али је порушена на почетку градње данашњег католикона 1839. О историји тог манастира cf. S. Binon, *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Louvain 1942, 183–205; Суботић, *Обнова*, 207–254; исти, *Манастир Светиої Павла*, 114–142; П. Θεοχαρίδης, *Ἡ ἀναγέννησις τοῦ κτιριακοῦ δυναμικοῦ (Οἰκοδομὲς τῶν Ἀγιορειτῶν στὸν 15°–16° αἰῶνα)*, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος στὸν 15° καὶ 16° αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2011, 108; Ε. Τσιγαρίδας, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου*, *Ἅγιον Ὄρος* 2014, 13–63. Спољни изглед овог здања с југа сачуван је на цртежу Василија Григоровича Барског из јула 1744, као и на акварелу архитекте Николаја Ефимовича Ефимова из 1835, док стари описи кажују да је храм подигнут на основи развијеног уписа-ног крста, са четири зидана ступца, три следе куполе и две припрате, да је имао мермерни под украшен мозаиком и да је изнутра био сав живописан, укључујући и ступце, а посебно се помињу портрети ктитора и двојице његових синова, уп. Ἰωάννης ὁ Κομνηνός, *Προσκυνητάριον*, 92, 94; Omont, *Missions archéologiques*, 1000–1001; *Второе посещение*, 388–399; A.-N. Didron, *Le mont Athos*, *Annales archéologiques* 23 (Paris 1863) 257; темељи ове давно порушене грађевине у северозападном углу данашњег манастирског дворишта недавно су откопавани, cf. D. Liakos, *Recent information about the building history in the St Paul's Monastery, Mt Athos*, Ниш и Византија XIII, Ниш 2015, 271–285.

³⁵ Натпис Изволеніємъ ѿ(тъ)ца и спешеніємъ с(ы)на и съ-вршеніємъ с(ве)т(а)го Д(с)ха пнса се сы акафистъ прѣс(ве)тые Б(огороди)це и ѿкръвеніе Іоанна Б(о)гослова въ лѣто ̅᠖̅ᠮ̅ᠠ̅ᠰ̅ᠰ̅ᠠ̅ при

украса у северозападном углу манастира, на другом спрату конака, сачуване само три почетне сцене Акатиста, различите верзије Благовести,³⁶

нгоуменъ Лоуки ктиторъ же седмоу вьсть вл(а)д(ы)ка бѣткеречкы квр Михаиъ настонтель же вьсть д(оу)ховникъ Баснлѣе · Б(ог)ъ да прости ктиторе и братію кон ѿ седмь подвижаше се био је саставни део ктиторске композиције, насликане око јужног улаза у наос. Изнад врата су се налазили натпис и представа Христа који благосиља обема рукама патрона храма светог Георгија, на северном делу зида до врата, и *владуку Михаила Бечкеречкої*, ктитора живописа, на југу. Иако је само зидним сликама украсио унутрашњу припрату, Михаило је, као и митрополит хаџи Симеон три године раније на врху пирга Светог Саве у Хиландару, насликан с моделом цркве у руци. Михаило је, за разлику од београдског архијереја, био приказан у ванбогослужбеној архијерејској одежди, заогрнут мантијом пурпурне боје. Захваљујући чињеници да су биле саставни део околних конака, припрате су *надживеле* наос католикона, па су потпуно очуван живопис из времена бечкеречког митрополита могли да виде први модерни истраживачи Свете Горе, најпре архимандрит Порфирије Успенски 1845, а потом и остали – уп. *Первое путешествие I/2*, 6, 66–67; Порфириј Успенскій, *Исторія Аѿона III/2*, Санктпетербургъ 1892, 410; Д. Авраамовић, *Описаніе древностій сръбски у Свѣтѣой (Аѿонској) Гори*, Београдъ 1847, 73; исти, *Свѣтѣа Гора са стѣране вере, художествѣа и ѿвѣстѣицие*, 1848, 112; К. П. Дмитріевъ-Петковичъ, *Обзоръ Аѿонскихъ древностей*, Санктпетербургъ 1865, 29–30; Антонинъ, архимандритъ, *Замѣтки поклоника св. Горы*, Труды Кіевской духовной академіи 1 (Кіевъ 1863) 33 (= *Заметки поклонника Святой Горы*, пр. А. А. Турилов, Москва 2013, 207); Кондаковъ, *Памятники*, 88. Највећи део тог живописа, с ктиторском композицијом и натписом, уништен је током последње велике преградње западног манастирског крила у првој половини последње деценије XIX столећа, да би премалтерисани остаци поново били откривени стотину година касније, у време конзерваторских радова пре четврт века.

³⁶ Циклус је започет на северном делу некадашњег источног зида припрате, а будући да архимандрит Порфирије Успенски доноси натписе који су прагматски двадесет прву и претпоследњу сцену, може се тврдити да је у нартексу био представљен целокупан циклус Богородичиног акатиста. На суседним зидовима тог простора био је насликан најстарији код Срба познати циклус с визијамa светог Јована Богослова из његове књиге *Откривења* – Петковић, *Сръска уметност*, 229. Митрополит је тај циклус, настао несумњиво под утицајем дрвореза немачких уметника из претходног периода, попут Албрехта Дирера и његових следбеника, могао видети на зидовима трема испред трпезарије у суседном Дионисијевом манастиру, на фрескама које се датују око 1600. године, или у предворју које повезује стари католикон и трпезарију Ксенофонта, на зидним сликама чији је ктитор био влашки војвода Јован Матеј Басараб (1632–1645), уп. Кондаковъ, *Памятники*, 86–91; L. H. Heydenreich, *Der Apokalypsen-Zyklus im Athosgebiet und seine beziehungen zur deutschen Bibelillustration der Reformation*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 8/1–2 (Berlin 1939) 1–40; J. Renaud, *Le*

као и, лево од њих, сцена с преносом неког богато украшеног ковчега, затим лунета с попрсјем светог Николе, коме Христос и Богородица враћају знаке архијерејског достојанства,³⁷ и по-

cycle de l'Apocalypse de Dionysiou, Paris 1943; такође уп. А. Чилингиров, *Влияние Дюрера и современной ему немецкой графики на иконографию поствизантийского искусства*, Древнерусское искусство, Москва 1975, 325–342; М. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450–1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989, 355–356. Овај живопис припада корпусу српске уметности пре свега по ктитору и натписима на фрескама, као и због чињенице да су од обнове манастирског живота 1383/4. српски монаси у овом братству чинили већину. Њихов последњи сигуран помен у Светом Павлу је из 1736. године – Стојановић, *Зайиси и наййиси II*, 106, бр. 2691. Приликом другог боравка Барског на Светој Гори, 1744, братство су већ чинили само грчки монаси. Сликар пак који је 1686/7. године за бечкеречког владику осликао припрату био је Грк – по израженом цртежу, сигурном моделовању и живом колориту припадао је водећим уметницима који су крајем столећа радили на полуострву. С неким од њих, попут оног који је десетак година касније, око 1696, у Великој лаври фрескама украсио гроб цариградског патријарха Дионисија IV, био је претеча последње велике обнове поствизантијског сликарства, која је уследила у првој половини XVIII столећа и која је била заснована на древним узорима још из доба Палеолога.

³⁷ Зазидани пролаз испод светитељевог попрсја водио је у параклис који је био посвећен мирликијском архијереју и који се налазио уз католикон Светог Георгија са северне стране, уп. Τσιγαρίδας, *нав. дело*, 67. Параклис Светог Николе као једну од четири црквице унутар манастира помињу у својим описима Барски и Дидрон – уп. *Второе посещение*, 391–392; Didron, *op. cit.*, 259. Ту су још параклиси посвећени светом Георгију и Константину и Јелени, који постоје и данас, као и параклис Сретења, приписиван оснивачу манастира светом Павлу; он се вероватно налазио у склопу храма деспота Ђурђа, *са леве стране великој олшара*. По овој последњој црквици данашњи католикон носи исту посвету, а остаје непознато где се налазио стари Богородичин храм јер је манастир од оснивања и после српске обнове 1383/4, све до времена деспота Ђурђа, био посвећен Богородици, cf. *Actes de Lavra I*, 299, n° 57.50; К. Χρυσοχοῦδης, Ἱερά Μονή Ἁγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχιεῖου, Σύμμεκτα 4 (1981) 276, бр. 27; Vinon, *op. cit.*, 185. У оштећеном натпису из 1446/7, који више не постоји, после помена Свете Тројице моли се за посредовање најпре Богородица, а потом свети Георгије – ... прѣс(в)е)таа Тронце и прѣв(о)ж(ь)ствнаа храмъ твон сынъ стврѣдн м(о)лнтвамн прѣчнстїе вл(а)д(ь)ч(н)це наш(е) Б(огородн)це и с(в)ет(а)го и славнаго велнком(о)ч(енн)ка Георгїа · лѣт(о) з ѧ и ε · ннд(нкьтъ) і · кроуг(ь) сл(ь)н(ь)цв ал · лънн а, уп. Антонинъ, архимандритъ, *нав. дело*, 33. Вероватно се стари католикон, који је могао потицати и из времена оснивања братства крајем X века, налазио на месту потоњег двоспратног здања деспота Ђурђа, на чијој је последњој етажи био освећен нов саборни храм у славу светог ктиторовог имењака. После рушења католикона Светог Георгија

знати уломак фреске с главом светог Атанасија Атонског.³⁸ Темишварски митрополит није био дарезљив само према обитељи Светог Павла.³⁹ У два наврата је знатне суме новца исплаћивао и хиландарском проигуману Симеону – први пут је за израду иконостаса украшеног седефом и намењеног параклису Свете Тројице на Спасовој води дао педесет гроша, а други пут чак хиљаду гроша за обнову келије Светог Николе на хѡхлн,⁴⁰

1839. предање је за параклис са истом посветом на северном манастирском зиду почело везивати првобитни саборни храм посвећен Вавдењу Богородице, уп. Βλάχος, *Η χερσόνησος*, 279; Σμυρνάκης, *Τὸ Ἁγιὸν Ὅρος*, 603–604.

³⁸ Τσιγαρίδας, *нав. место*; за тај фрагмент се у науци дуго веровало да је једини остатак фреско-декорације порушеног католикона деспота Ђурђа, уп. *Θησαυροί*, 43, бр. 1.4.

³⁹ Може се претпоставити да је поштовање гајено према *сремским* Бранковићима, чије су мошти чуване у Крушедолу, код владике Михаила под крај живота било усмерено према њиховој породичној задужбини на Светој Гори, чији су приложници и сами били – *Monumenta serbica*, 539–541, n° 462. Уосталом, земни остаци Вука Бранковића, њиховог деде односно прадеде, почивали су у Светом Павлу – уп. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и лешојиси*, Ср. Карловци 1927, 200, 220; Суботић, *Обнова*, 224; исти, *Манастир Светиој Павла*, 123.

⁴⁰ Поређења ради, занимљиви су подаци о раније утрошеним средствима за обнову келије на Спасовој води које пружају помињани запис и *ојорука* Симеоновог брата Никанора. Укупни трошкови на обнови и опремању ове келије износили су 1.500 гроша – сазирана је *сваромъ* од темеља келија с подрумом и параклисом на спрату (површина етаже је двадесет пет квадратних метара), подигнуте су чесма и цистерна прислоњена уз стену, један виноград је купљен, а други засађен; сама црква Свете Тројице је живописана, израђен је иконостас с дверима и крстом (олтарска преграда је убрзо замењена темплом митрополита Михаила, украшеним седефом); храм је, даље, снабдевен богослужбеним одежама и иконама (седам престоних икона у два параклиса), неопходним сасудима за богослужење, антиминосима за све три црквице у саставу келије, прекривачима за часну трпезу и свиленим завесама за двери на олтарским преградама, а уз то и са девет бронзаних свећњака, четрнаест кандила и три кадионице, парапетазмама и везеним тканинама које су постављане испод престоних икона и преко њих, тетраподом, као и са четрдесет осам богослужбених књига. Келија је опремљена пољопривредним и тесарским алатом, израђено је седам бачви укупне запремине од преко 2.700 литара, купљени су ракијски казан с поклопцем и лулом, кухињско посуђе и велики катао, начињени амбар за жито и нов кров, постављена прозорска окна, док је испред цркве *јорње келије* направљен трем. Посебно су наведене цене појединих предмета – путир, дискос, кашичица и звездица од позлаћеног сребра коштали су 122 гроша, цена часовника с њим износила је педесет три гроша, а бронзаног авана са железним тучком 160 аспри. Није извесно да ли је у поменутој збирну суму ушао и тро-

у којој је Симеон бившег архијереја постригао у велику схиму, а по упокојењу и сахранио.⁴¹ По Симеоновом запису из 1690/1, у којем се наводе ови издаци, српски патријарх Арсеније III полагао је право на иметак темишварског владике Михаила.⁴² Спор око повраћаја датог новца свакако је избио пре судбоносних догађаја с јесени 1689, који су окончани патријарховим бекством из Пећи на север почетком наредне, 1690. године,⁴³ а судећи по Симеоновим речима и много ми бысть нстезаниѣ отъ патриарха срѣбскаго кнрѣ Арсеніа именованна его ради, морао је трајати неко дуже време. Исход спора није познат, као ни то шта је у келији тада урађено, јер су све њене данашње грађевине млађег датума.

Митрополит Михаило није кренуо сам пут Свете Горе. С њим су пошли његови рођаци – јеромонаси Сава, Михаило и Данило.⁴⁴ Прва двојица су на челу јеромонаха уписаних у најстарији *Крушедолски йоменик*, док је Данилово име претпоследње. Имена све тројице урезана су и на камену плочу у ниши протесиса невелике цркве Светог Николе, чији су највероватније и служитељи били, пошто су у келији становали као пратиоци почившег митрополита. Као ктитори цркве убележени су и митрополитови сродници чија се имена налазе на почетку листе мирјана у поменику најугледнијег фрушкогорског манастира. Требало је да крушедолски монаси у молитвама, поред осталих, помињу и Бѣчка, Роџанѣдѣ, Анѣлію и Мнѣханла.⁴⁵ На челу групе од дванаест ктитора који су дали прилоге за градњу малог спратног храма Светог Николе код Кареје⁴⁶ налазио се Василије, Михаилов наследник на темишварском архијерејском трону. Тај митрополит је био и приложник Хиландара. Наручио је израду раскошно украшеног проскинитара и

шак од стотину гроша за *венце* на нимбовима највеће хиландарске светиње – иконе Богородице Тројеручице – уп. Синдик, *Завештање духовника Никанора*, 212–222.

⁴¹ прѣстрнгохъ и погрѣбохъ.

⁴² Богдановић, *Кашалої*, 156, бр. 398; такође в. поглавље *Свети Јован Преѣеча*, стр. 110.

⁴³ В. поглавље *Цистерна*, стр. 101.

⁴⁴ Да ли је Михаило исти онај Мнѣханла ерѣдвнх Флендарецъ који се 1694/5. поклонио моштима светог Уроша у Јаску или Михаило Крушедолац који је 1696/7. повезао један старији хиландарски псалтир – може се само нагађати. Исто се може рећи и за помен старца Данила у Кареји 1696. године – уп. Стојановић, *Зайиси и најѣиси I*, 466, 468, 471, бр. 2000, 2019, 2039; Богдановић, *Кашалої*, 80, бр. 97.

⁴⁵ Вук, Михаило, Роксанда и Анђа у проскомидији црквице Светог Николе, в. нап. 31. у овом поглављу.

⁴⁶ Црква је скромних димензија (7,9 × 6,3 m), надвишена слепом куполом, са зидним сликарством новијег датума.

аналогија, који су довршени 8. августа 1688, уочи празника Успења Богородичиног, и намењени манастирском католикону. О његовим даровима и мајстору Јовану сведочи опширан натпис на ченој страни проскинитара: ΕΙΔΟΙ ΤΡΕΦΕΙ ΣΕ ΓΑΒΡΙΝΑ ΝΑΟΥ ΚΟΡΗ ΝΞΕΙ ΔΕ ΜΙΚΡΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΧΑΙΡΕ ΣΟΙ ΛΕΓΩΙ · ΔΙΑ ΕΞΘΘΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΟΤΑΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΟΣ ΤΗΜΗΣΦΑΡΙΟΥ ΚΟΚΟΒΑΣΙΛΙΟΥ ΠΙΝΜΑ ΙΟΥΝΟΥ ΛΠΟΥΣΕΤΕΥΤΗΝ ΕΤΟΥΣ 1688 ΕΝ ΜΗΝΙ 8 ΑΓΟΥΣΤΟΥ.⁴⁷ Изградња црквице је окончана пре 1691/2, када је на владичанском трону у Темишвару већ био митрополит Јосиф.⁴⁸

У потоњим временима келија Светог Николе среће се и под другим називима. Можда се с њом може поистоветити св(ε)ты Никола Њорнна,⁴⁹ убележен у хиландарски *ѣефѣер ѣрихода* за годину 1724. као први у низу од седам келија северозападно од Кареје заложених због манастирског дуга – следиле су келије Преображења и Светог Димитрија,⁵⁰ затим, на падинама изнад њих, *Свети Боїослов*, *Оловна црква*, близу ње келија Рођења Богородичиног и Свети Тома изнад испоснице Светог Саве.⁵¹ Само под називом Свети Никола, без друге одреднице, келија се крајем истог столећа помиње у две *омолоїје*, 1. марта 1781. и 1. октобра 1800, у опису међа суседне келије Преображења.⁵² Од краја XIX века келија Светог Николе позната је под називом *Млармѣраѣико* или *Барбера*, са грчким келиотима као закупцима. Њена воденица, у којој се млело брашно за Кареју и друге манастире, била је за келију главни извор прихода.⁵³

⁴⁷ Хан, *Инијарзија*, 105–107; уп. овде и поглавље *Свети Јован Преѣеча*, стр. 110.

⁴⁸ Стојановић, *Зайиси и најѣиси IV*, 215, бр. 7200; о овом митрополиту и његовим везама с манастиром Светог Николе близу Прибоја в. М. Шаkota, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1981, 35–38, 116–118; С. Пејић, *Манастир Свети Никола Дабарски*, Београд 2009, 190–192.

⁴⁹ Нов назив је највероватније изведен од грчког *μορέα*, односно добијен је по неком дуду који се уздизао у близини келије.

⁵⁰ Све три се налазе испод старог пута који води ка Ставреникити, Пантократору и Ватопеду.

⁵¹ Рајков, *Хиландарска кондика*, 361.

⁵² Αναστασιάδης, *Αρχεῖο τῆς Ι. Μ. Χιλανδαρίου*, 156–157, 369–370, бр. 145, 382.

⁵³ Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, 498; Методије С. Миловановић, *Живои у српској царској лаври Хиландару III*, Београд 1909, 10.



Прилој 1

ИСПОСНИЦА СВЕТОГ САВЕ (1664/5)

Заслужни Слободан Ненадовић је 1984. у дворишту *Тийикарнице* пронашао и натпис урезан у квадер од белог мермера, дужине педесет шест и ширине четрнаест и по сантиметара. Текст је већим делом истрвен; делимично је читљива само његова десна половина, па се садржина не може у целости реконструисати. Састоји се од пет редова, које чине слова различите величине, због чега се стиче утисак да су најпре урезана само три реда са словима висине око сантиметар и по, а да је потом између завршних делова првог и другог реда и испод трећег реда знатно мањим словима, тек нешто вишим од пола сантиметра, урезан и додатни текст. Мермерни квадер с натписом највероватније је, судећи по димензијама, био узидан поред улаза у храм.

ЛИТ: С. М. Ненадовић, *Прилој за историју сихастиирије свейої Саве у Кареји*, ХЗ 7 (1989) 84; исти, *Осам векова*, 127; Фотић, *Свейша Гора*, 148, 269, 270.

[... бл(а)говолѣнїемъ ѿ(тъ)]ца и поспѣше-
нїемъ с(ы)на и свѣршенїемъ [(с)в]ет(а)го Д(оу)-
ха ...] зем(а)ю ваздвнже хажїн Аѳанасїе. за ер[о-
монаха ...]оенїе в[... ..] љ љ љ љ ...

... блаївољењем Оца и ѿосїешењем Си-
на и довршењем Свейої Духа ... земљу, ѿоди-
же хаџи Аїанасије. За јеромонаха ... 7173 ...

Историја градње и обнова овог невеликог комплекса може се поуздано пратити на основу писаних извора. По најстаријем од њих, *Карејском тїиїику* из 1199, закључује се да је монах Сава, његов аутор и оснивач испоснице, подигао цркву Светог Саве Освећеног и келије

за заједнички живот двојице или тројице монаха.¹ Помен вина и воћа упућује на закључак да су око тих грађевина били засађени виноград и воћњак.² Будући да је међу исправама Сави-

¹ Тај број се није касније мењао. За издржавање испосника Савине келије краљ Милутин је 1317/8. од манастира Хиландара откупио два аделфата, а петнаестак година касније, 16. јуна 1332, за трећи аделфат новац је дао краљ Душан – Мошин, *Акѿи*, 180–184, 187–189, бр. 1, 3; Д. Живојиновић, *Повеља браїтскої сабора манастїира Хиландара о аделфатїима за Карејску келију Свейої Саве Јерусалимскої*, ССА 2 (2003) 41–54; М. Живојиновић, *Акѿи о аделфатїима. Прилој византїијско-срїској дїїломаїици*, ЗРВИ 50/2 (2013) 674–679.

² Свети Сава, *Сабрана дела*, 3–10. Сава је током другог боравка на Атону, пре 1219, од прота Теоктиста и десетак година касније, на повратку с првог пута по Светој земљи, 1229, од прота Евсевија купио запарложено и дрвећем обрасло земљиште надомак Кареје, на брду изнад манастира тоѿ Кохларѿ, да би на њему засадио још два винограда, један поред другог. Млађа крчевина је пре тога очигледно била власништво запустелог манастира Светог Димитрија, с обзиром на то да је 300 νομίσματα ѱлέρтура исплатио Протату, а добио је и дозволу да сазида μοвоκελλїον за виноградара. Овај најмлађи виноград Сава је задржао за своје доживотно уживање, с тим да после његове смрти једна половина припадне испосници, а друга протатској цркви – *Chilandar*, 117–122, n° 6; у питању је био велики комад земљишта, ако се има у виду то да је просечна цена винограда до пред крај XIII столећа износила шест номизми за један модїј, уп. G. Ostrogorsky, *Löhne und Preise in Byzanz*, BZ 32 (1932) 315–316. За поменути новац српски архиепископ је могао, према данашњим мерама, купити чак четири хектара под виноградом, а наравно далеко више нераскрченог, запушеног терена. За тај пространи виноград над Квлинѿ испосница је до краја XIII века добила и хрѿсковољ цар. Загонетна књига за вагрѿ, која следи као последња исправа у добро познатом списку грчких докумената у Хиландару, састављеном на самом крају истог столећа, највероватније је била протатска дозвола за градњу подрума, бачваре, неопходне за

На полеђини грчког акта о даривању ове келије испосници касније су две руке оставиле записе на српскословенском који откривају положај и посвету келије – за келню надъ нашомъ келнею и Тронца.⁹ Обнова испоснице је предузета у другој половини исте деценије захваљујући средствима која су хиландарски игуман Никодим и ч(ь)ст(ь)ни стар'ць ѿт келне јеромонах Теодул добили од краља Милутина на вѣздвиженне и на обновленне келне.¹⁰ Српски владар је том приликом испосницу даривао иконама, као и књигама, од којих једна и данас постоји.¹¹ Поред тога што је обновио испосницу, јеромонах Теодул ὁ Ἀγιοσαβαΐτης дао је и значајан допринос у обнови протатског пирга, те је за ове своје заслуге од прота Исака средином двадесетих година добио на коришћење и једну келију у кули уз карејски саборни храм.¹²

Средином XIV столећа, непун век и по од оснивања, други ктитор испоснице постала је

Сабрана дела, б. Реч је била о угледним духовницима који су узимали учешћа у доношењу најважнијих одлука за манастир и после повлачења у карејску испосницу. Судећи по млађим документима, из XIV и XV века, за њих је међу потписницима ових исправа било резервисано место одмах иза игумана и најугледнијих отаца манастирских, а пре великог иконома или еклесијарха – уп. Мошин, *Акџи*, 182–183, 186, 194, 196–200, бр. 1.112–121, 2.39–46, 5.42–54, 6.42–49, 7.23–29, 8.20–28; о правном статусу и најранијој историји испоснице в. детаљну расправу М. Живојиновић, *Свештојорске келије и ѿрџови у средњем веку*, Београд 1972, 91–102. Због слобода и права које је уживала, испосница је у Протату почетком XIV века сматрана манастиром, односно манастирићем, којем су, као и другим атонским братствима, на коришћење уступане запуштене карејске келије.

⁹ *Chilandar*, 201–203, н° 28.

¹⁰ *Зборник*, Мошин, Ђирковић, Синдик, 483–488, бр. 131.

¹¹ Реч је о познатом *Чешворојеванђељу* из 1315/6, које је преписао дијак Георгије Радослав, а које се данас чува у хиландарској ризници, в. Богдановић, *Кашалој*, 53–54, бр. 1.

¹² *Actes de Chilandar I*, 173–174, н° 80, за датовање документа в. Мошин, Пурковић, *Хиландарски игумани*, 78–79; на основу једног познијег српскословенског записа на полеђини акта може се закључити да је попъ Феодѡлѡ своје право уступио Хиландарцима. То је уједно и најстарији помен протатског пирга у светогорским исправама. Следећи пут он се помиње на крају истог столећа у опису међа двеју келија које је новембра 1394. прот Јеремија уступио последњем изданку лозе Немањића, цару Јовану Урошу као монаху Јоасафу, и његовим пратиоцима Серапиону и Филотеју, cf. *Actes de Dionysiou*, 68–73, н° 7; данашња грађевина је подигнута на темељима старије крајем XVII века, после априла 1694. године – уп. *Ἀρχεῖο Πρωτάτου* (ΑΣ 2), пр. Χ. Γάσπαρης, Ἀθήνα 1991, 12–14; *The Towers of Mount Athos*, Thessaloniki 2002, 150–155.

српска царица Јелена. Пошто се *авџуста* уверила у ницетоу и велне недостаткѡе келѣ, по повратку у Хиландар, уз сагласност игумана и старца, за старешину испоснице изабрала је проигумана јеромонаха Теодула,¹³ а затим је од супруга Стефана Душана за келију измолила село Косориће у Хвосну, као и потврду дотадашњих давања Хиландара и Српске патријаршије. У складу са одредбама трију хрисовуља које је цар 1348. издао на Чахри код Скопља и у Прилепу, у келију су с двора сваке године стизали 100 млетачких дуката, топла одећа и сир, а из Приморја со.¹⁴ Још за свог боравка у Кареји, децембра 1347, вероватно по наговору супруге, цар је за испосницу од светогорске управе успео да добије келију тоу Плакѡ.¹⁵ Због честих упада τῶν ἀθέων Ἀγερηνῶν средином XIV века,¹⁶ неопходно је било боље

¹³ По писаним изворима, то је *ѡѡу* Теодулу било четврто постављање на место настојника келије – први пут је ову дужност обављао на почетку друге деценије столећа, по Даниловом одласку у Србију, док је године 1316/7. келију држао бивши хиландарски игуман и потоњи српски архиепископ Никодим, в. овде нап. 19; између 1322. и 1324. *сѡарац Свештој Саве* био је јеромонах Теофил – cf. *Actes de Vatopédi*, 318, н° 58.26; Богдановић, *Кашалој*, 174, бр. 453 – а као хиландарски игуман Теодул се помиње 18. јануара 1347, уп. Мошин, Пурковић, *нав. дело*, 77–81.

¹⁴ С. Новаковић, *Законски сѡоменици срѡских држава средњега века*, Београд 1912, 469–474; *Actes de Chilandar II*, 498–501, н° 39; Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Сѡефана Душана Карејској келији Свештој Саве Јерусалимској*, ССА 1 (2002) 69–78; Р. М. Грујић, *Царица Јелена и хелија Св. Саве у Кареји*, ГСНД 14 (1935) 43–57. Ваља подсетити на то да је царска породица на Атону провела зиму 1347/8 – cf. М. Живојиновић, *De nouveau sur le séjour de l'empereur Dušan à l'Athos*, ЗРВИ 21 (1982) 119–126 – а зима на полуострву због изложености ветровима са севера и истока може бити веома хладна, те не чуди што је с двора сваке године у келију доношено по десет гуњева, кожуха и клашњѡ, као и намирнице које се на Светој Гори нису могле лако набавити.

¹⁵ Атонски старци су вешто избегли царско настојање да откупи келију од Протата тако што су је дали у закуп српским монасима, јер би у противном она за Протат била трајно изгубљена – *Actes de Chilandar I*, 282–284, н° 135; за ову карејску обитељ, чији се чланови јављају као потписници различитих светогорских исправа од средине XI до друге половине XIV столећа, в. М. Живојиновић, *Манасѡир Плака у Кареји*, ЗРВИ 44/1 (2007) 173–187; келије добијене од Протата издаване су хиландарским монасима и с временом су прешле у руке манастира, за шта је најбољи пример управо Плака – прот Герасим се четврт века касније, пре јануара 1375, око те келије спорио с Хиландарцима, а не са испосницом – *Actes de Chilandar I*, 329–330, н° 156.

¹⁶ М. Живојиновић, *О нападима Турака на Свету Гору на основу византијских извора*, Југословенски историјски часопис 1–2 (Београд 1979) 5–18.

обезбедити испосницу, у чему је покровитељство с највишег места морало имати значајну улогу. Око 1350. обновљен је пирг и подигнута је палисадна ограда која је обухватала цркву и келије за становање испосника, а испред куле је изграђен утврђени улаз, *πρότυρον*. С друге стране, из протатског акта издатог јуна 1353. види се да суседна келија Свете Тројице изнад испоснице није била саставни део тог комплекса: њу су претходно, приликом напада на *υψέρου* Светог Саве, користили *безбожни Αἰαρεни*, због чега су српски монаси од атонске управе добили дозволу да њене остатке поруше.¹⁷

Растакање Српског царства после Душанове смрти и потом турска освајања нашли су одраза и у животу испоснице Светог Саве у Кареји. Најпре је, око 1360, само хиландарско братство јасно означило право другог ктитора *μυαλλνιце* као јединствено позивајући се на типик њеног оснивача, а за себе је по *ωшьствн кь Г(оспод)оу* монахиње Јелисавете, бивше царице, задржало право на избор сваког њеног потоњег настојника.¹⁸ Патријаршија из Пећи је већ тада испосници престала да шаље годишњу помоћ,¹⁹

¹⁷ V. Mošin, A. Sovre, *Dodatki h grškim listinam Hilandarja*, Ljubljana 1948, 27–31, n° 7.

¹⁸ Д. Живојиновић, *Акѿ хиландарској браѿској сабора о давању келије Свейој Саве Јерусалимској у Кареји царици Јелени*, ССА 3 (2004) 89–105; поред *йоѿа* Теодула, именом је познат још један *сѿарац ѿрѿа карејскоѿа* кога је изабрала прва српска царица: био је то јеромонах Онуфрије, чије се име среће у три наврата – јуна 1353. године (*Νουφριος*), 2. маја (*Ϝноφριε*) и 17. маја 1355. године (*Ϝноφριε*), cf. Mošin, *Sovre, nav. delo*, 30, n° 7.34–35; *Actes de Chilandar II*, 516, n° 46.13; С. Мишић, *Хрисовуље цара Сѿефана Душана о Свейом Пеѿру Коришком са сабора у Круѿишѿима*, ССА 11 (2012) 64, 71, бр. 2.4, 3.3.

¹⁹ *ερε ωд сѿмрѿтн г(осподн)на ц(а)ра Сѿефана не давана тѿзн днѿконнна ωт патрѿархнѿ Хллан(ь)дарѿ* – уп. Синдик, *Повеље*, 116, 4.20–21; поглавари Српске цркве били су у обавези да сваке године испосници шаљу четрдесет перпера и мазгу, како је то одредио још њен оснивач свети Сава, према речима архиепископа Никодима у његовој повељи издатај у јесен 1321, у којој се напомиње да ову обавезу нису у прошлости испуњавали баш сви српски архиепископи. Из редоследа излагања у том документу може се закључити да је Никодим пре ступања на престо Српске цркве 12. маја 1317, на Спасовдан, неко време такође био у Савиној карејској келији. Поменуто давање је потврдио и краљ Милутин својом хрисовуљом, данас изгубљеном, по којој се, уз новац и теглећу животињу, дају и два кожуха, како то стоји у акту цара Душана састављеном 2. маја 1355. на Овчем пољу – уп. Д. Живојиновић, *Акѿ архиеѿискоѿа Никодима I за келију Свейој Саве Јерусалимској у Кареји*, ССА 4 (2005) 23–50; *Actes de Chilandar II*, 518, n° 46.70–73.

а њу је један век касније условила доследним поштовањем Савиног *уѿшава*.²⁰ Из писма патријарха Никодима написаног 15. јуна 1450. у Пећи јасно је да се у претходном периоду од близу стотину година није свагда држао типик и правилно црковно оу *πнргоу каренскоу* по оуѿтавоу *сѿетаго Савн*, као и да је испосницу хиландарско братство давало у закуп, иако је то њен оснивач изричито забранио.²¹ Смутна времена су неминовно утицала на попуштање монашке дисциплине, а још један пример непоштовања одредаба Савиног типика среће се и у наредном, XVI веку. Правни положај испоснице најбоље одражава типик који се приписује патријарху Антонију IV, а у ствари је потврђен и озваничен тек 1498. од патријарха Јоакима.²² У том документу се, на списку двадесет пет атонских манастира, о тоу *αγίου Σάββα* налази на претпоследњем месту,²³ при чему је представник испоснице имао своје место и у протатској цркви, односно учествовао је у раду карејског сабора.²⁴ Као накнаду за своје поседе у Кареји, испосница је била обавезна да Протату сваке године испоручи дванаест *мейшара* вина и три *лиѿра* уља.²⁵

²⁰ Препис *Карејској ѿиѿѿика* начињен је по жељи архиепископа Никодима и био је похрањен у ризници Архиепископије – *Зборник*, Мошин, Ђирковић, Синдик, 530, бр. 146.131–136.

²¹ Синдик, *Повеље*, 110–116.

²² К. Χρυσοχοΐδης, *Παραδόσεις καὶ πραγματικότητες στὸ Ἅγιον Ὅρος στὰ τέλη τοῦ ΙΕ' καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα*, Ὁ Ἄθως στοὺς 140–160 αἰῶνες (ΑΣ 4), Αθήνα 1997, 99–108.

²³ Наведени су следећим редом: Лавра, Ватопед, Ивиرون, Хиландар, Ксиропотам, Каракал, о *Ἀλυτίου*, Ксенофонт, Есфигмен, Зограф, Дохијар, Василијев манастир, Филотеј, Пантократор, манастир Руса, Константинов манастир, о тоу *Χαρίτωνος*, Светог Павла, тоу *Διονυσίου*, Равдуху, о *Σαραβαρίου*, о тоу *αγίου Γρηγορίου*, Симонопетра, Свети Сава и о тоу *Μακρή*.

²⁴ Најстарији познати потпис неког подвижника из Савине келије на једној протатској одлуци био је онај јеромонаха Теодула – на српском се потписао као једанаести од двадесет једног сведока на акту прота Исака око 1322. године – *Actes de Xénophon*, 154, n° 18.47.

²⁵ Изражено у данашњим мерама, то је нешто више од осамдесет литара вина и непун литар (0,85 l) маслиновог уља – Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, 195–203, n° 11. Оваква давања сведоче о томе да је испосница три века после оснивања и даље располагала великим виноградом, али не и маслињаком. По количини уља коју је давала била је међу последњима, али је зато испоручивала више вина од Ивирона или самог Хиландара, два пута више од Зографа или три пута више од количина које су давали манастири попут Филотеја, Есфигмена, Дохијара или Василијевог манастира, што посредно може говорити и о величини поседа у Кареји добијених од Протата. Испосница је била

на Светој Гори, као и по српским и бугарским земљама, епископ-архиепископ јеромонах Григорије пронашао је књигу у Русији и као великосхимник Василије у августу 1585, такође у пиргу Светог Саве у Кареји, довршио је њено превођење на српски језик.³⁴ Током читаве треће и почетком четврте

³⁴ Реч је о још једном угледном Хиландарцу, а његово име у изворима се среће током двадесетак година у другој половини XVI века. О његовим боравцима на хиландарским метосима ван Свете Горе и управљању њима сведоче турски документи, према којима је маја 1567. био економ Мунухова у долини Струме, када је путовао и у Цариград, а десетак година касније, октобра 1578, среће се на манастирском имању код Бечкереча, уп. Фотић, *Света Гора*, 418–419. На основу једног грчког акта из Хиландара зна се да је с проигуманом Пајсејем марта 1581. учествовао у раду Свештене општине у Кареји, cf. *Actes de Chilandar I*, 350, n° 164.19–20. Предводио је и последње манастирско посланство које је упућено на двор Ивана IV Васиљевича и које су чинили још јеромонаси Венијамин и Серапион, ђакон Јоаникије и старац Јеремија; уз *ѳрамаѳиу* архимандрита Макарија и целокупног братства – Димитријевић, *Документи*, 34–35, бр. 26 – са собом су носили и уобичајене дарове: сребром оковану мозаичну икону арханђела Михаила и мошти светог Антима Исповедника у сребрном ковчежићу с позлаћеним оковом за цара, а икону Богородице $\eta \epsilon \lambda \lambda \iota \varsigma \tau \acute{\omega} \nu \acute{\alpha} \lambda \epsilon \lambda \tau \rho \acute{\iota} \mu \epsilon \nu \omega \nu$ са оковом од позлаћеног сребра за царевића Феодора. На руску границу, у Чернигов, стигли су из Кијева септембра 1582; у аудијенцији код цара били су на Никољдан, а он их је отпустио 1. септембра наредне, 1583. године. С посланством су из Москве отпутовали и витлејемски митрополит Јоаким и трговац Марко Самсонов, уп. *Сношења*, 128–135; Леонидъ, *Архимандритъ, Историческое описаніе Сербской Царской Лавры Хиланадаря и ея отношенія къ Царствамъ Сербскому и Русскому*, Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ 4 (Москва 1867) 102–103; ако је судити по концептима писама сачуваним у манастиру, епископ-архиепископ Григорије је по приспећу у престоницу молио бољара Андреја Јаковљевича за помоћ око пријема на двор, а пред одлазак се обратио бољару Никити Романовичу, сину родоначелника потоње династије Романова, молећи за једног коња и икону; изгледа да је у међувремену, свакако пре маја 1583, посланство било и на двору Стефана Баторија, где је тражило дозволу за сакупљање милостиње у Пољском краљевству, а посетило је и ковељског кнеза Андреја Курбског, уп. Димитријевић, *Документи хиландарске архиве*, 22, 24–25, бр. 2/4, 5, 9, 10. Григорије је стекао углед на московском двору – наследник трона цар Феодор Иванович крајем лета или у јесен 1584. управо је од њега тражио да се богослужбене одежде које је његов отац наменио руској атоноској обитељи за помен свог старијег сина Ивана († 19. новембар 1581), ако је манастир Светог Пантелејмона уистину запуство, дају Ватопеду за спас душе њиховог почившег оца Ивана IV († 18. март 1584), уп. *Сношења*, 146; Фотић, *Света Гора*, 211–212. Василије се, вероватно као великосхимник, упокојио у тишини Светосавске келије у Кареји. Сачинио

деценије наредног, XVII столећа у испосници је живео и на преписивању књига радио монах Аверкије *от земли херцѣга*, који је, према сопственом сведочењу, на *Карѣах* 8 *пирѣгъ* хиландарьскы до 1631/2. преписао 535 тетрада, односно 4.280 листова.³⁵ У самој су испосници изнова повезивани и старији рукописи, о чему прва сведочанства потичу из XV века.³⁶

Записи у рукописима пружају и штуре податке о грађевинама и њиховом месту у оквиру комплекса испоснице. Тако белешка настала 1622/3. из једног триода цветног сведочи о томе да се пирг налазио изнад цркве Светог Саве, с њене западне стране,³⁷ док се из белешке настале почетком друге половине истог века, 1656/7, сазнаје да је старија црква такође имала припрату.³⁸ Сама испосница је била ограђена, а њен улаз

је једини познати српскословенски превод Јосифа Флавија, а у хиландарској збирци рукописа чува се и руски предложак с којег је преведен, као и један познији црквенословенски препис из 1826, уп. Богдановић, *Кашалої*, 124–125, бр. 280–282.

³⁵ *Исїю*, 160, 167–172, бр. 410, 436–444; десет његових обимних рукописа до тада насталих, готово истих димензија, око 305 × 205 mm, и данас се чувају у хиландарској збирци – *Пролої сїиховни* летњи и два пролога за зимске месеце из 1621, затим *Панаїирик* у осам томова (од којих је два последња, за месеце од маја до августа, преписао његов непознати помоћник), довршен 1625/6. за потребе Хиландара, по жељи двојице игумана по имену Иларион (в. овде *Трїезарија*, нап. 3, и *Иїуменарија*, нап. 4), као и *Злаїюусїи ѱосни*, преписан у време игумана Филипа (уп. поглавља *Трїезарија*, стр. 55, и *Улазни ѱорїиик*, стр. 65–66). Аверкије није радио само за Хиландарце – по наруџби Антонија јеромонаха, који се определио за отшелнички живот на Светој Гори, довршио је 25. августа 1626. у испосници преписивање *Злаїюусїи* за манастир Гомионицу, чији је сабрат наручилац некада био. У дугом запису на крају тог обимног рукописа, димензија сличних претходно поменутих, Антоније је преписивача окарактерисао као *днгогнзѣснаго* *къ* *писани* – Д. Богдановић, *Срїски рукописи у Библиоїтеци еїархије арагске*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 23/1 (Нови Сад 1975) 22–26, бр. 9. *Роман о Варлааму и Јоасафу*, последњи познати Аверкијев препис, настао је 1632/3, такође на *стїлѣ* *карѣнскоѣ*, и послат је десетак година касније у преписивачев завичај – у манастир Житомислић код Мостара (в. овде *Иїуменарија*, стр. 72). О овом марљивом и нарасве савесном писару, који је понекад свој текст сравњивао и са седам или осам старијих предложака, као и о почецима његове преписивачке делатности пре доласка у Кареју, где се највероватније и упокојио, в. Н. Р. Синдик, *Хиландарски ѱисар Аверкије*, Проучавање, 377–392.

³⁶ Богдановић, *Кашалої*, 62–63, 67, 93–94, 120, 150, бр. 31, 48, 145, 147, 259, 381.

³⁷ *от* *свѣтаго* *сѣве* *поснїце* *испод* *пирѣга*, *исїю*, 122, бр. 268.

³⁸ *Исїю*, 141, бр. 348. Записи дају драгоцене податке и

о другим хиландарским келијама у Кареји и њеној околини. У једном од њих, насталом 3. маја 1619, налази се први помен келије Светог Јована Златоустог. Забележено је да је њен настојник духовник Макарије добио два *ѿролоѿа сѿишовна* за целу годину. Уз њега се у запису помињу још игуман Филип и типикар, бивши игуман Лонгин, чије се име среће и у једном запису од 12. августа исте године (*исѿио*, 150, 164, бр. 381, 427). Боље је позната новија историја поменуте келије. Млађа црква, крајње сведених димензија, која није могла примити више од петнаестак особа, сазидаана је 1702; урезана година налазила се на данас изгубљеној мермерној плочи с натписом у којем су се помињали јеромонаси Матеј, Нектарије и Антим и монаси Нићифор и Рафаило. Келија је процват доживела у последњим годинама XIX и почетком XX века, када је имала више монаха него сам Хиландар и по броју била четврто по величини руско братство на Светој Гори. Године 1883. у запустелу келију доселило се тридесетак руских монаха из келије Светог Василија Великог, која је, као и оближњи малоруски скит Пророка Илије, припадала манастиру Пантократору. Током наредне две године братство обновљене хиландарске келије готово се удвостручило, па је, уз дозволу манастира, почело с неопходним проширењима цркве и конака за смештај нараслог броја монаха. У келији је убрзо отпочела с делатношћу касније позната иконописачка радионица, а затим и фотографски атеље, док је главни извор прихода била производња маслиновог уља и мирисних уља од светогорског биља. Камен темељац данашње цркве положен је 27. новембра 1888, у знак сећања на догађај који се збио четрдесет дана раније близу станице Борки, јужно од Харкова – удес царског воза из којег је император Александар III са читавом породицом изашао неповређен (у знак сећања на *чудесно избављење* у Русији је подигнуто неколико велелепних храмова). Велико здање у три нивоа (25,5 метара дуго и 15,5 широко, с теменом куполе на 29 метара од нивоа земље) освећено је шест година касније, 13. новембра 1894, на празник Светог Јована Златоустог, патрона келије. Скучени простор на којем се келија налази и велики број монаха проузроковали су појаву вишеструке намене те грађевине, јединствене на Светој Гори – између костурнице, која је, као и у већини других карејских келија, у сутерену, и цркве с куполом, на спрату, налази се трпезарија у приземљу – уп. *Обитель св. Иоанна Златоуста на Св. Горѿ Аѿонској, С.-Петербургѿ* 1900. Везе које је ова обновљена келија средином девете деценије успоставила са умировљеним митрополитом српским Михаилом (†1898) у време његовог боравака на Светој Гори свакако су утицале на то да владика рашко-призренски Нићифор касније, почетком 1903, управо овом напредном братству и његовом настојнику јеросхимонаху Кирилу повери управу над готово запустелим Дечанима. Та одлука је изазвала жучне расправе у српској јавности и више је пута била предмет *дипломатске ѿрејиске* између Русије и Србије пре Првог балканског рата. Руске монахе су аустроугарске окупационе власти почетком 1916. интернирале у логор, због чега у Дечанима, први и последњи пут у њиховој дугој историји, литургија није служена до ослобођења крајем 1918. године – в. Д. Т. Батаковић, *Дечанско ѿиѿиање*, Београд 1989. Светогорска матица руских мона-

је средином 1662. обновио (поновн *портоу*) држалац испоснице јеромонах Исаија.³⁹

Будући да у натпису на мермерној плочи пронађеној у дворишту испоснице није сачуван део који би говорио о посвети храма, не може се са сигурношћу тврдити да је у питању обнова цркве Светог Саве Освећеног; плоча је могла потицати и из неке од суседних хиландарских келија. У сваком случају, хаѿи Атанасије се среће у још неколико извора. Први пут је на почетку пролећа 1649. једну хиландарску исправу потписао одмах иза игумана Виктора и проигумана Теодосија,⁴⁰ а двадесетак година касније, 1670, уз препоруку српског патријарха Максима, ишао је ради прикупљања милостиње за манастир у *Ровишкѿу* митрополију.⁴¹ Последњи пут је поменут у Светосавској испосници, коју је, у присуству игумана Виктора, преузео 1. септембра 1674, пошто је претходно из темеља саградио келију за боравак подвижника.⁴²

ха, упркос истрајном настојању у претходном периоду, није успела да добије ранг скита, а до средине XX века, као и све друге руске келије на Светој Гори, остала је без житеља. У запустелој и вегетацијом обраслој келији Светог Јована Златоустог, петнаестак минута хода северно од Кареје, испод старог пута за Ватопед, куполни храм данас је пред урушавањем. Престоне иконе Христа Сведржитеља и Богородице Одигитрије с малим Христом из католикона Хиландара, великих димензија, са скупоценом оплатом од позлаћеног сребра, коју красе драго камење и емаљ, поклон су поменутог настојатеља јеросхимонаха Кирила и руске братије из обитељи Светог Јована Златоустог; дароване су манастиру 12. јануара 1907, уочи празника манастирског ктитора светог Саве, уп. Д. Миловановић, *Ризнице манастира Хиландара I*, Београд 2008, 407–408, бр. 288, 289.

³⁹ Он је у два наврата обављао дужност типикара – пре 1654/5, када је у присуству игумана Виктора испосницу предао владици Герасиму, а други пут од 1. јула 1662. до 22. децембра наредне, 1663. године (уп. Синдик, *Карејска ѿроскомидија*, 283–284). За католикон Хиландара је 1656/7. дао да се изради велика икона с фигурама првоапостола Петра и Павла, које Христос, представљен између њих, благосиља, и с натписом *ѿленѿе нсаѿе ѿеромонаха в лѿто жѿ ѿ ѿѿѿ* (Стојановић, *Зайиси и наѿѿѿиси IV*, 166, бр. 6904). Икона се данас чува у новијем дуборезном проскинитару, прислоњеном уз источну страну северозападног стуба у наосу, док је њен скупоцени оков од позлаћеног сребра, украшен емаљем, довршен и дарован уочи манастирске славе, 18. новембра 1906, а био је поклон настојатеља јеромонаха Петра и братства келије Светог Николаја Белозерског испод Кареје, в. *Наѿѿѿиси манастира Хиландара II*.

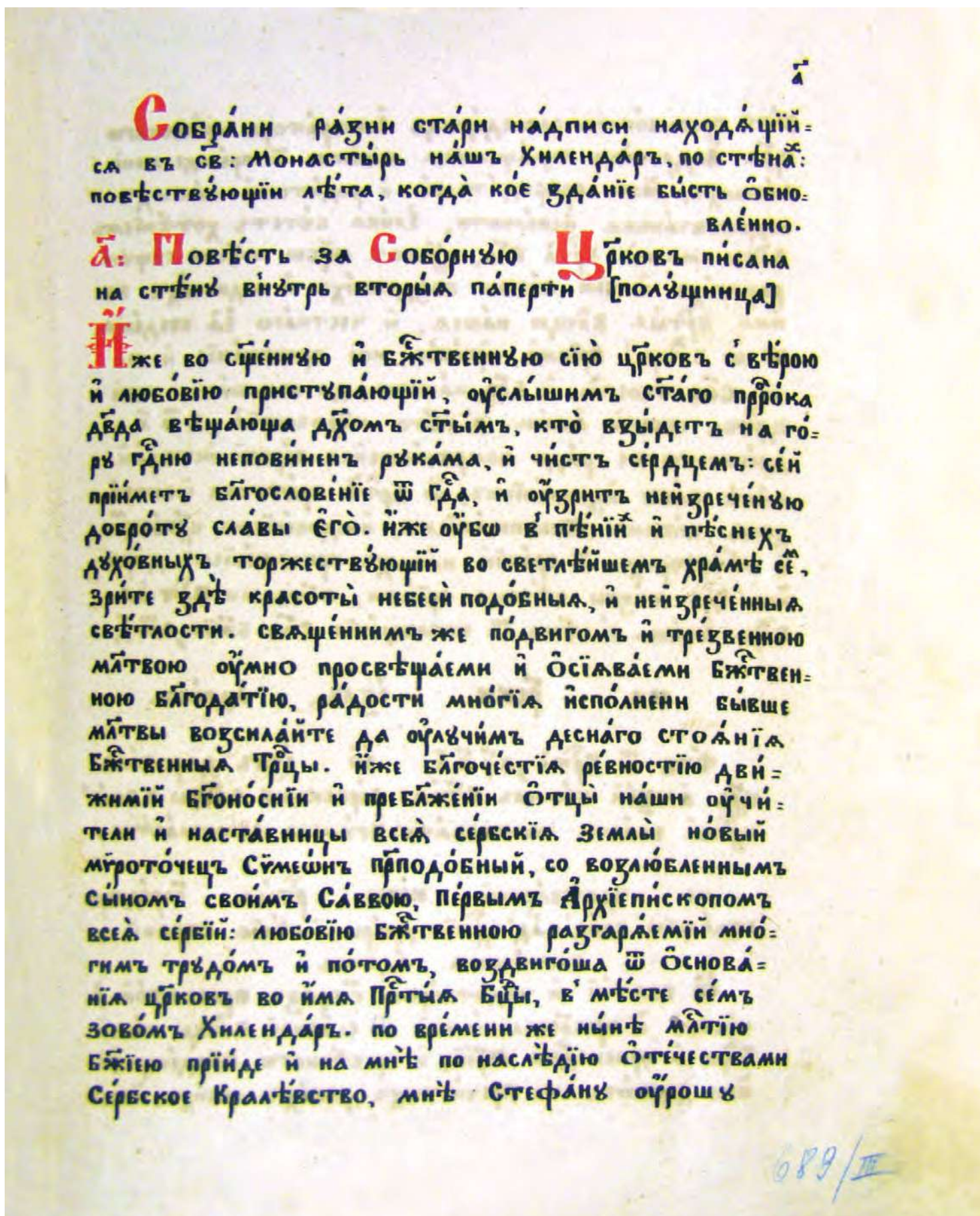
⁴⁰ В. поглавља *Иѿуменарија и Свѿѿи Никола (Чѿѿрге-сеѿѿ мученика)*.

⁴¹ Медаковић, *Манастир Хиландар*, 32.

⁴² Синдик, *Карејска ѿроскомидија*, 284.



ХИЛЕНДАРСКИ НАДПИСИ ЈЕРОМОНАХА ВИКЕНТИЈА (1894)



ЗѢТЪ ПРѢВЫСОКАГО САМОДѢРЖЦА ІМПЕРАТОРА ГРЕЧЕСКАГО
ЦРЬА АНДРОНИКА ТРАЩЕМЪСА МНОЖАЕ Ш ПРѢЖДЕ МЕНЕ
БЫВШУХЪ, ГѢЖЕ ПРАРОДИТЕЛЕЙ И РОДИТЕЛЕЙ НАШУХЪ
НЕДОКОНЧАНАА ИСПОЛНИТИ, ЕЛИКО БУТЕТЪ ХОТѢНІЕМЪ
ВЛКЫ МОЕГО ХРТА БГА, ЦРКОВЪ ОУБШ ПѢСНЬ СЪЩЮ
РАЗОРНУХЪ И СЮ НОВЮ ВОЗДВНГОУХЪ И ПОДПИСАХЪ ВО
ИМА ПРѢТІА ВЛЦЫ НАШЕА, И ЧЕСТНАГО ЕА ВВЕДЕНІА.
НО Ш ВЛЦЕ! ПРИМИ ОУБОГОЕ МОЕ ПРИНОШЕНІЕ, И МО-
ЛИ СНА ТВОЕГО, И БГА НАШЕГО, ДА НЕЛИШНТЪ МЕНЕ
ЦРѢТВА СВОЕГО АМИНЬ. ВЪ ЛѢТО МІРОБИТІА 757 Ш А.
ДРЕВНОСТИ ЖЕ РАДИ ПОМРАЧИВШЕЙСА ПЕРВОЙ ИСТОРИИ
НЫНѢ ПАКИ ИЗВОЛЕНІЕМЪ Ш ХРТЕ БРАТСТВА ОБНОВИ-
ХОМЪ НОВИМЪ ЖИВОПИСАНІЕМЪ, ИЖДНВЕНІЕМЪ ЦРКОВНЫ
И ИѢКОТОРЫХЪ Ш БРАТІИ НАШУХЪ ПРИЛОЖЕНІЕМЪ. ДАРЪИ
ИМЪ ГДИ ЖИЗНЫ ВѢЧНЫА ПРИАТИ, МАТВАМИ ПРѢТІА
БЦЫ АМИНЬ. ВЪ ЛѢТО Ш ВОПЛОЩЕНІА СНА БЖІА 757 Ш Д.

В: НА ЦРСКИ ЖЕЗЛЪ, НАДПИСЪ.

ЛѢТА Ш ХРТА 757 Ш А: СІИ ЖЕЗЛЪ ДАРОВАЛЪ
ЦРЬ АЛЕКСІИ КОМНИЪ СТОМУ. СЕРЕСКОМУ САВВЫ ВЪЗНАКЪ
ЦРКОЙ ВЛАСТИ ПОСТАВЛАТИ ИГЪМЕНА САМОВАЛСТНА.

Г: НА ЧУДОТВОРНОЙ ИКОНЫ: ПРѢТІА БГОРОДИЦЫ
СТОАЩЮ ВЛИЗЪ НАД ЦРКІА ДВЕРЫ, СЪ ЛѢВІА СТРАНЫ
ВОСТОЧНЫА НАДПИСЪ.

СІИ СВАТІИ И ЧУДОТВОРНЫ ОБРАЗЪ ПРЕСВАТОИ И
ЧИСТОИ И ПРЕЛГОСЛОВЕННОИ И СЛАВНОИ ВЛЦЫ НАШЕИ
БЦЫ И ПРИСНОДВЫ МРІИ, И ПРЕВѢЧНАГО МАДЕНЦА ЕА
ИЖЕ ДЕРЖИТЪ НА ПРЕЧИСТУХЪ РЪКАХЪ СВОИХЪ, ИЖЕ

Г
В

33
1898

на херувимѣхъ седѣшагш ѿ пѣваемагш ѿ серафимъ:
 оукраси блговѣрни ѿ Христолюбивый Великий ѿ пре-
 свѣтлн кнѣзъ ѿ Господарь вьсой земли оугро-
 влахнскои ѿ мадеи, басараба воевода, ѿ со съпрѣж-
 ницею своею благоверною господжею іеленою. да
 поманѣтъ ихъ гъ бѣ въ цѣтвїи своемъ небесномъ
 всегда нынѣ ѿ приснѣ, ѿ вѣки вѣкшвѣ аминь.
 с благословенїемъ прешсѣннагш архїепїскопа ѿ ми-
 трополиѣта вьсой земли оугровлахнскои курь деофи-
 ла трѣдомъ ѿ подвизанїемъ мене смѣренагш митрополиѣта
 іоанпокалогнна коренича, семъ же стѣомъ ѿ бжгт-
 венномъ дѣлѣ быше приставницы ѿ правнтелїе =
 жупань строевелики вистнаръ, ѿ жупань оудгнше
 вѣри, логофѣѣ, ѿ жупань шѣбѣ вѣри вистнаръ,
 покровъ ѿ помощница имъ да вѣдетъ престѣла
 бца: свршнсе сїе стѣе дѣло в' лѣт: 3 р ѿ а.
 а ѿ спасителнагш рождества га ба ѿ сѣса
 нашегш іиса хрѣта 3 а х м г: мѣца ав еї кръгъ
 солнцѣ аї а лѣни 3 демелїа к злато числої епак 5.

Д: на **И**коностасъ: **Н**адписъ по гречески.

Сидон трефисе гавріла нах коринзе идемикронке тохере
 си легон дїа ехѣодѣтѣ панїеропатѣ митрополитѣ тис
 аргїотатис митрополеостимисфарїѣ ко ко василїѣ пимма
 іоанѣлитѣ септѣутѣ и етѣс 1688 енминїѣ августѣ

Ѳ: на **ИГЪМЕНСКИ СТОЛЪ** **НАДПИСЪ.**

При **ИГЪМЕНА** **ФИЛМОНА** **ІЕРОМОНАХА**, **СІИ** **СТОЛЪ**
сътвори **МИТРОПОЛИТЪ** **ВОСАНСКИ** **КЪР** **ІСАІА** **ВЪ** **ЛѢТО**

Ѣ: на **ДВѢРЫ** **ТРЕТІА** **ПАПЕРТЫ** **НАДПИСЪ.**

ѡЗРМГ. 1635

ВЪ **ЛѢТО** **ѡЗРМ.** **МЦА** **НОЕМВРІА** **КЪ** **ДЕНЬ:** **ИГЪМЕНЪ** **ФИЛМЪ.** 1632

Ѣ: на **ДВѢРЫ** **ВТОРЫА** **ПАПЕРТЫ** **НАДПИСЪ.**

ВЪ **ЛѢТО** **ѡЗРМА:**

1633

Сіа **вРАТА** **СОГРАДИШЕСЕ** **ПРИ** **ИГЪМЕНЪ** **КЪР** **ДЕО-**
ДѠСІЮ **ІЕРОМОНАХЪ**, **ИЖЕ** **И** **ДИТОРЪ** **ВЫСТЬ.**

И: на **ДВѢРЫ** **ІАЖЕ** **ВЪ** **ТРАПЕЗЫ** **НАДПИСЪ**

Сыградише **вРАТА** **СІА** **ПРИ** **ИГЪМЕНЪ** **ФИЛМОНЪ**
МАХУДОВЪДАНИЕМЪ **ГАВРІИЛА** **ІЕРОМОНАХА** **ВЪ** **ЛѢ** **ѡЗРМ.** 1632

Д: на **СЪЩЫА** **ДВѢРЫ** **ВНУТРЪ** **ТРАПЕЗЫ** **НАПІ.**

Благоволѣніемъ **ОЦА**, и **поспѣшеніемъ** **СНА**, и
свършеніемъ **ПРѢАГШ** **ДѠА**. **О**бнови се и **пописасе** **СІА**
ТРАПЕЗАРІА, **п**овелѣніемъ **ОЦЪ** и **бРАТІЕ** и **в**асегѡ
СЪБОРА **ХИЛЕНДАРСКАГО** **ПРИ** **ОЦЪ** **ИГЪМЕНЪ** **КЪР** **ІЛАРІО-**
НЪ **ІЕРОМОНАХЪ**. **Т**рѣдом же и **накладомъ**, **м**аншаго
и **хѡдагш** **ВА** **ИНОЦЕХЪ**, **о**убогагш **ВА** **ДОБРОДѢТЕЛЕИ**
БОГАТАГШ **ВА** **ГРѢСЕХЪ**, **р**ѣкѡже **ГЕОРГІА** **ЗОГРАФА** **МИ-**
ТРОФА **НОВИЧА**. **Т**рѣдѣвнсе **Ш** **СЕМЪ** **ДЕЛЪ** **ВА** **ЛѢ** **ѡЗРА:** **ЛА:**
и **свършнсе** **МЦА** **НОЕМВРІА** **Ѣ** **ДЕНЬ**. **Т**огда **с**дѣжѣшѡ

1622

прѣстолъ сръбскїи зѣмляъ архїепископъ кѣрь паісею,
грѣчьское же скипртро прѣдржещѣ вѣанкомъ свлтанъ
мвѣтафе: рци ослѣименитѣ, вѣчна памѣтъ смѣре-
номъ старцѣ митрофанѣ прѣставшемъсѣ лѣ: 73. р. к. д.

Г: Прѣдъ соборна Црковь, на Дверы надписъ.

Ѡбнови́са мраморни сїа двѣрь, и ждивѣнїемъ ѣгѣ
пронгѣмена и проинскевофилаза кѣрь данїїла и зѣ
ѣскизагара: лѣто 7 а ѣ о д. іюніа 51.

аї: на Крѣтїлица по Грѣчески: **Є**ктїс, дн
1784. надпї **в**торы: 1846.

вї: на Дохїа надписъ.

73 р 3. **Ѡ**бнови́се и гѣменарїа при и гѣменѣ

гї: на Чѣдотворной **И**кони **п**рѣтыа **в**цѣ
ѣаже в дохїи: надписъ.

сїю чѣдотворную иконѣ во врѣмѣ 1711 года,
скажѣють пѣрвенствѣющїи како имѣло вѣщи
нѣкїа многоцѣнный и ѣднѣ бочка кимїа, вѣ
сосѣдохранїтелициѣ. нѣкако сотворїлосѣ, ѣакоже
и многожди случаетсѣ, и згорѣла махалѣта и ѣни
многоцѣнный вѣщи, ѣаже остана сѣ стїи крїто-
ри нашї сѣмешна и стїи тела сѣввы, и все погорѣ-
ло до и звїтки ѣакоже ѣсть и звѣстно ш старцы
монастырскїа необрѣтесѣ ничтоже здрѣво, кромѣ
сїа икона ѣднѣа бѣсть невредїма посреде огнѣ,
ѣакоже иногда кѣвннѣ неугараше, и три о троци посре-
де пѣщи халдѣйскїа, такш и сїа икона.

ДІ: на **Тѣмплѣ** в' **Сѡборнѣю Црковѣ**, **Надпн.**

Сіѣ **Тѣмплѣ** позлатисѣ и жднвѣніемъ **Гподара**
хаци **цвѣтка** и з' **вѣдина**, **настоаніемъ** **аданасіа**
монаха **сѡборнаго старца**. в **лѣто** **ѡѡѡѡ**.

на **Низѣ** :

хаци **Димитріа** **ѡбаціа**, и **Оцъ** **ѡгѡ** **кѡрь**
ѡнгела и з' **пѡзарцнкъ**.

ЕІ. на **Икона** **С:** **Сѡмѣшна**, на **Грѡбѣ** **Надпнсѣ**.

Изобразисѣ **сіѡ** **икона** **СВ:** **Сѡмѣшна** и жднвѣніемъ
Г. **ѡвднмїа**, и **брѡта** **ѡгѡ** **Г:** хаци **ѡлѣзіа**
кѡнчевѣ, **жителѣи** **ѡсечкн** и з' **цесарїи** : **ѡѡѡѡ**.

на **Низѣ**

Ктѣиторн : **ѡ** **лѡвечѣ**, **кѡрь** **пѣтрѣ**, **ѡ** **пѡзарцнкъ**,
кѡрь **трѣндѡфилѣ**, **спѡсе**, **ѡнгелѣ**, **пѣтрѣ**, **ѡ** **кѡпрнв-**
щнца **чѡрѡаціѣ** : **ѡню**, **їѡѡннѣ**, **ннкѡла**, и **ѡ** **кар-**
новѡтѣ **ѡпнтропѣ** **нѣткѡ**.

ЅІ: на **Пѡрты** **лѣвїа** **странн** в' **Пѣвннца** **Надпнсѣ**.

Сіѡ **брѡта** **почѣше** **прн** **Игѣменѣ** **кѡрь** **мелѣнтїю**
їеромѡнахѣ, и **сѡвршншесѣ** **прн** **прѡнїгѣменѣ** **кѡрь** **фн-**
лнмѡнѣ **їеромѡнахѣ**, в **лѣто** **ѡѡѡѡ**. и **трѡдѡмѣ** и **ѡѡѡѡ**
ѡусѣрдїемѣ **маїсторѣ** **спнрндѡна** на **блгвѣніѣ** **црковѣ**
и **бгѣ** **ктнторн** **да** **прѡстн**.

ЅІ: на **Грѡбѣ** **С:** **Сѡмѣшна** **вѡнѣ** **прн** **Лѡга** **Надпнсѣ**.

Сїѡ **пѡмѡтннкѣ** **СВ:** **прѡпѣнагѡ** **ѡца** **нашегѡ**
сѡмѣшна **нѡваго** **мѡротѡчца**, **ѡновнса** в **лѣто**
ѡ : **рѡждѣствѡ** **крѣтѡво** **ѡѡѡѡ**. **мѣа** **ѡпрїлїа** **д.**

ИИ: при СѢ: Димитріа до Црковъ А
 НАДПИСЪ.

Ктиторъ деодосіе проигъменъ 13 р 3. 1642

ДИ: Внѣтръ Црквы СѢ: Димитріа на двѣры
 НАДПИСЪ.

Блговолѣніемъ Оца, и Сна, и Сѣгаго Дѣа, соудася и оукрасисе сей СѢ: храмъ СѢ: В: мѣника Димитріа, и окрестъ кѣліе. и зданіемъ опшимъ ш село копрившица, и зволѣніемъ кѣрь Попъ Найдена, кѣрь хаціи Вѣка, кѣрь Х: Нейка, кѣрь Х: Стана, и кѣрь пѣтка моровѣника: настоѣніемъ же прои-скевофилаза проигъмена кѣрь Даниїла вѣлѣ: а ѿ О. д. мѣца септѣмвриа 11 дѣнь.

К: прѣдъ Црква СѢ: Димитріа на ѣдинъ Столъ
 НАДПИСЪ.

Сѣи столъ соградисе въ славу Бгѣ и ѣнѣ вѣлѣто 13 р 1: при блженомъ игъменѣ и архимандритѣ кѣрь Григорію іеромонахѣ да мѣе нѣ здравіе и спасѣніе савасемн братіамн аминь.

КА: на Двѣры СѢ: Саввы прѣдъ Црковъ: НАПИСЪ. 24

Сѣи стѣи храмъ стѣителя Саввы, соградиса съ кѣліамн до низѣ, иже прѣжде и згорѣвшіи пакн ѡбновисаса ктиторствомъ Гѣра кѣрь хаціи Дшма, кѣрь деодшра, и кѣрь Х: Николаѣ, сынѣвъ, кѣрь Х: цѣна и зѣ видина, и ш село копрившица, соудаша ктиторн чорбаци кѣрь Геро, и сынѣ ѣгѣ кѣрь Добре, такъ и долѣ Црковъ СѢ: Великомѣника Димитріа, ѡбновиса опшо тогѣ села, настоѣніемъ кѣрь Попъ Найдена, кѣрь Х: Вѣка, кѣрь Стана, и кѣрь пѣтка моровѣника, а ѿ О. д.:

КВ: на д' **Щерна** **Надписъ.**
Сію истернъ саградѣ протосингелъ срѣскіе
патріаршіе кѹрь висаріонъ за свою дѣшъ при
игѹменъ кѹр' георгію іеромона: в' лѣто 3394. 1682

КГ: на д' **Источникъ** [Бѹнаръ] **Надписъ.**
Сей кладенець направилъ кѹрь хаці дѣмш
ш' Ескизагара: по горе 1812.

КД: на **СВ: Георгіи** предъ **Црковъ** **Надписъ.**
ѲХС в' лѣто 3398. ѿбновисе сіи пѣрагъ стѣгш
ни **К**а георгіа възсвѣтѣишіи митрополитъ херце-
говачшски кѹрь василіе при игѹменъ георгію
іеромонахъ, настоѣніемъ же и трѣдомъ проигѹ-
мена кѹрь віктора іеромонаха. Бѣ да и простѣи.

КЕ: на **СВ: Бѣа** предъ **Келію** **Надписъ.**
Сію келію содѣлалъ своимъ иждивеніемъ бла-
городный гдѣрь кѹрь хаці недию, и сынъ егѹ
кѹрь нѣнчо, ш' село кансѣра: ради вѣчное поми-
новеніе, и за дѣшевное спсѣніе. в' лѣто 4911 в.
мѣца декѣмвриа 5.

КС: на **Стѣнь** **СВ: Бѣы**, и при **Болница**: 1784.

КЗ: при **Болница** восточныа страны
в' лѣто 3398: при игѹменъ кѹрь деодѣсію. 1610

КН: на д' **Порта** на **Болница** **Надписъ.**
Соградѣса сіа болница иждивеніемъ почтенѣи
гдѣратъ кѹр' хаці деодѣшром' хаці ваковъ снѣ:

и егѡ зѣтъ кѡрь сьбо, ѡ село копрившица :
за оупокоѣнїе боанѣ, и ради ихъ вѣчное по-
минанїе. в'лѣто 4978. Іануарїа вї :

Кд: внѣтъ **Цркви Покровъ, Прѣтѣи Бѣ:** **Напи.**
Баговоленїемъ оца, и поспѣшенїемъ сна, и саврше-
нїемъ стѣго дѡа, пописасе и ѡновисе сѣи стѣи
храмъ. и кѣлїе, повелѣнїемъ васегѡ братства мона-
стыра хилендара: трѣдомъ и иждивенїемъ кѡрь арх-
мандрїта герасима и сїнова цркви сараевске. при и-
гъменъ кѡрь аданасїю, савршисе сїе бѣгоспѣшное
дѣло ва лѣто ѡ воплощенїе хрѣтово 4978: мѣца окто-
и: днѣ. бѣ да прости ктїторей.

Мѣтва арх: Герасима ко Прѣтѣи Бѣ:
ѡ премѣтнваа мѣти бжїа, прїнми сѣи малн трѣ
ѡ оубогагѡ рава твоегѡ, іакоже прїетъ снѣ твої
и бѣ нашъ вдовицы две цѣте.

Л: вѣ **Црковъ С:** **Іоанна Рилскагѡ** **Написъ.**
Баговоленїемъ оца, и поспѣшенїемъ сна, и саврше-
нїемъ св: дѡа, ѡновисе и иписасе сѣи св: храмъ
вѣ име св: іоанна Рилскагѡ, трѣдомъ и иждиве-
нїемъ кѡрь хъ вачъ ѡ село банско. с кѣлїемъ ѡ по-
крова даже до пирга камбански, и сѣвршисе сїе
поспѣшное дѣло ва лѣто ѡ воплощенїе хрѣтово 4978.
мѣца априліа г: днѣ: бѣ да прости ктїторей.

Ла: на **Нова Махала** **Написъ.**
ѡновиса тѣзи махала с иждивенїето вѣ хрѣтѣ
брата ны высокопрешѣннаго вїктора хилендарскї
родомъ карловець: в'лѣто гднѣ, 4978: априліа а.

ЛВ: на **Пирго** въ **Црковъ** **Надписъ.**
Изволѣніемъ **Оца**, и поспѣшеніемъ **Сна**, и съвршеніемъ **Св: Дха**, съи **пирогъ** **Старш** **Саввы** **Шенови** **камрами** **митрополитъ** **Белградски** **Хаци** **Курь** **Сумешнъ** при **Игъменъ** **Гаврііла**, **Ѹ** **лѣт:** **ѸЗ** **р** **ч:** **1682**
пакн **тожде** **митрополитъ** **Хаци** **Курь** **Сумешнъ** и **пописа** и **оукраси** **сій** **храмъ**, **Старш** **рче** **Іоанна** при **Игъменъ** **Курь** **Сумешнъ** **Іеромонахъ** **в'лѣто**, **ѸЗ** **р** **ч** **в.** **1684**

ЛГ: въ **Црковъ** **Соборъ** **Св: Архаггломъ** **Надпи**
Блговоленіемъ **Оца**, и поспѣшеніемъ **Сна**, и съвршеніемъ **прѣтѣгш** **Дха**, **пописасе** **сій** **храмъ** **Свборъ** **Сты** и **Архистратига** **Михаіла** и **Гаврііла**, **повеленіемъ** **Оцы** и **Братіи** и **в'сегш** **Свбора** **монастыра** **Хленда** **ра**, **трьдомъ** и **трьшкомъ** **Блжени** **Ктигоры** **нашихъ** **рабовъ** **Бжій** **Курь** **Дмитріа** и **Карсла** при **Игъменъ** **Курь** **Макарію** **Іеромонахъ**. **Съвршнсе** **Бгопоспѣшно** **Дѣ** **ло** **в'лѣто** **ѸЗ** **с** **к** **с.** **мца** **маіа** **к** **с:** **конць** **дѣла** **бысть.** **1718**

ЛД: на **Стѣнь** **нижъ** до **Св Архаггліи** **Надписъ.**
В'лѣто **ѸЗ** **р** **с:** **мца** **Іюліа** **Ѹ** **днь.** **1598**

ЛЕ: прѣдъ **Црковъ** **Св: Николаа** **Надписъ**
Сію **Црковъ** **Старш** **Николи** **Сьгради** **проигъменъ** **Вікторъ** **Іеромонахъ** при **Игъменъ** **Георгію** **Іеромона**
лѣто **ѸЗ** **р** **о** **в:** **мца** **ноѣмври:** **Г.** **1664**

ЛЗ: в'нѣтръ **Црковъ** **Св: Николаа** **Надписъ.**
Блговоленіемъ **Оца**, и поспѣшеніемъ **Сна**, и съвршеніемъ **Св: Дха**, **пописасе** **съи** **храмъ** **въ** **име** **Старш**

АРХІЕРА ² ВЕЛІКАГО ЧДОТВОРЦА НИКОЛАЕ ПОВЕЛЕНІЕ
 ОЦЬ И БРАТІИ И ВСЕГШ СЪБОРА МОНАСТЫРА ХИЛЕНДА-
 РА: ТРЪДОМЪ И ПОДВИГОМЪ ОЦА ИГЪМЕНА КҮРЬ ВІК-
 ТОРА ІЕРОМОНАХА ИЖЕМЪ И БЫСТЬ КТІТОРЪ Ш ОНО-
 БАНІЕ ДО СОВРШЕНІЕ. ТОГДА СЪДРЖЕЩЪ ПРѢСТОЛЬ СРБ-
 СКІЕ ЗЕМЛІЕ АРХІЕПІСКОПЪ КҮРЬ МАВІМЪ: РЪКОДЕЛЦЪ
 ЖЕ ПОПЪ ДАНІИЛЪ: СЪВРШИСЕ СІЕ БГОПОСПѢШНОЕ ДѢЛО
 В'ЛѢТО 3 Р О Е. МЦА ІВНІА Г ДЕНЬ
 СМѢРЕНИ ИГЪМЕНЪ ВІКТОРЪ ІЕРОМОНА И АРХИМАНДРІИ:

ЛЗ: по **СТѢНА** НАДПИСИ.
 на **КАМПАСКИ ПІРГЪ** 1796
 на **СВ: АРХАГГЛИ** 1847
 по висше на **МАХАЛА** 1798
 на **МАХАЛА ПОД СВ: САВВА** 1777
 при **АРХОНДАРИЦИ** 1819 --- 1821

ЛН: на **ПОРТА** **МОНАСТЫРСКА** НАДПИСЬ.
 В'ЛѢТО 3 Р М Г. при ИГЪМЕНЪ ФИЛИМОНЪ.
 на **ЧЕШМА** ПРѢДЪ **ПОРТА**.
 СОГРАДИСА СІА ЧЕШМА ИЖДИВЕНІЕМЪ ЕГО КҮРЬ
 ХАЦИ ДУМА ИЪ ВІДИНА 1780.

ЛД: на **ГРОБИЦА** ПРѢДЪ **ЦРКОВЪ** НАДПИСЬ.
 БЛГОВОЛЕНІЕМЪ ОЦА, И ПОСПѢШЕНІЕМЪ СНА, И СОВЕРШЕ-
 НИЕМЪ СВ: ДУХА, СЪБНОВИСА СІА СТАА ЦРКОВЪ ГРО-
 БИЦА ХРАМЪ БЛГОВѢЩЕНІЕ ПРЪТІА БЦЫ: СОБ-
 СТВЕННЫМЪ ИЖДИВЕНІЕМЪ ЧЕСТИВѢЙШАГО ПРО-
 ИГЪМЕНА КҮРЬ ГЕРАСИМА. В'ЛѢТО 4 П 3 В: МА: КГ.

М: надъ **И**коностазъ **СВ:** **Б**цы **Т**роеръчницы: **надпн.**
Сей чѣтныи образъ прѣтѣа бѣы, исцѣлен рѣкъ стѣагш
іоанна дамаскина иже оклеветаніемъ лѣва іконобор-
ца оусѣчена бысть, онъ же припадаа мѣри бжїи
чѣдеснѣ исцѣленса, поисцѣленїи же сребряннѣю рѣкъ
положи на іконѣ на воспоминанїе чѣдесѣ, сего ради
и троеръчница наречѣса. потомъ же пришедъ в лаурѣ
стѣагш саввы ѡсщѣннагш носѣ съ собою и образъ
бгомѣри бысть инокъ бгѣ оугодивъ, престависа. *Славятъ*
по кончинѣ же егш ѡстасѣ образъ бгомѣрин, мно-
гимъ же времени пресѣдшимъ прїиде во стѣхъ савво
архїепкпѣ сербскїи в іерлїмъ поклоненїа ради, дарова
бысть емѣ сей чѣтныи образъ троеръчницы. онъ же в
сербскѣю зѣмлю принесѣ, дарова ю братѣ своемѣ крѣлю
стефанѣ. по разоренїи сербскїа землїи ѡсрацинѣ, ѡпш-
стѣша храмы и мнѣтыри, тогда образъ сей невидимо
принесѣнъ бысть и чѣдеснѣ ѡверѣтѣса прѣдъ ѡбытель
хилендарскїа. тогдашнѣа же оцѣ оужасни бывше,
блгоговѣиш прїаша и положиша внѣтрѣ ѡлтарѣ,
великїа цркви, но ѡтѣдѣ чѣдеснѣ ѡверѣтѣса во игѣ-
менскїи столѣ, оцѣ же второмъ и третїе вложиша
во стѣи ѡлтарѣ, но пакн ѡверѣтоша во игѣменской
столѣ, гависѣ бо воснѣ, мѣри бжїа игѣмену глгола;
не прїидохъ сохранѣна быти ѡ вѣсѣ, но азъ сохрани-
ти вѣсѣ, тогда игѣменскїи столѣ оукрасивше и поло-
жиша ю, поюще параклїсѣ соборно всѣакой свѣшты
даже до сегш днѣ на воспоминанїе чѣдесѣ.
в лѣто ѡ воплощенїа снѣ бжїа, а ѡ д.

Ма: в' **Старин** **Мнѣтырь** **Св:** **Васіліа**, въ 31
Црковъ **Надписъ.**

Стѣи сѣи и чѣный храмъ возносѣніа Хрѣтова, бѣгоубрасіа бѣгоубно, бѣгословеніемъ всегѣ во Хрѣ брѣтства нашегѣ мнѣтырѣ Хилендарѣ на-стоѣніемъ и иждивеніемъ пречѣнѣйшагѣ про-и҃гѣмена кѣрь деофанѣ тоѣже оубытели. тѣа-нѣемъ же и с' приложеніемъ пречѣнѣйшихъ мона-ховъ кѣрь кѣриа и деодѣсіа по плѣти и по дѣхъ сѣще двѣ брѣтѣамъ зѣе пожившихъ. и Хрѣтолю-бѣвагѣ Гѣрѣ Васіліа родомъ ѣ калѣферъ во вѣчное всѣхъ и поминовеніе, и зображеніа оѣкрашеніе храма сѣгѣ. епѣтропствѣющъ же всепречѣ-нѣйшемъ прои҃гѣменѣ кѣрь макарію. в' лѣто ѣ ржѣтво Хрѣтово ꙗ ѣ ѣ. ав: ѣ дѣнь.

Прѣд' двѣры храма и зображеніе икѣни Прѣтѣи бѣи, с' лѣва страна св: крѣль милѣтинъ, ѣ на дѣсна страна св: крѣль стѣфанъ оѣрошъ кѣиторн.

Повелѣніемъ пречѣнѣйшихъ епѣтроповъ стѣи оубытели сѣа, написѣса сѣа филѣда оѣлесненіа ради чѣвѣи. желѣющимъ видѣти когдѣ коѣ зѣаніе бѣсть ѣбновлѣно. в' лѣто Гѣне а ѣ ѣд-мѣа іюнѣа кѣ дѣнь. **Трѣдъ** **Вѣкѣнтѣи** **іеромонаха** тоѣже оубытели.



LES INSCRIPTIONS DU MONASTÈRE DE CHILANDAR
Premier tome
XIV–XVII^{ème} siècle

Parallèlement aux nouveaux regards et aux nouvelles interprétations qui peuvent apparaître comme la marque de l'historiographie moderne, persiste le besoin de vérifier les bases sur lesquelles repose tout travail de recherche, à savoir les sources mêmes. A cette fin, devenus difficilement accessibles, les anciens ouvrages consacrés à leur édition font l'objet d'un travail de réédition régulièrement accompagné de précieux commentaires. S'y ajoute la publication de nouveaux travaux qui proposent un traitement systématique de ce matériel en se concentrant sur des domaines plus étroits compte tenu de son ampleur et de sa diversité. Il serait superflu, cela va de soi, d'évoquer ici les toutes dernières formes d'accès aux sources allant jusqu'à la possibilité pour les chercheurs de les observer à distance grâce aux techniques dérivées de la téléconférence.

L'édition des sources concernant le passé artistique n'en reste pas moins un travail complexe pour l'aborder dans sa totalité. Une grande partie de ce matériel procède en effet, en tout premier lieu, de l'antique coutume de signer immédiatement et solennellement la fin d'un ouvrage dans le souci de préserver de l'oubli ce qui a été réalisé. Il existe toutefois bien d'autres traces écrites qui nous renseignent sur un monument donné ; un défi particulier tenant au traitement des informations relatives aux modifications de dates tardives, qui exigent des approches diverses et un suivi diachronique de l'aspect et du caractère du monument en question.

Le monastère de Chilandar, le plus vaste et remarquable ensemble architectural s'inscrivant dans notre héritage médiéval, conserve un très riche matériel qui nous renseigne sur son existence à compter du XII^{ème} siècle, dont, notamment, bien des traces écrites qui attestent d'une activité de construction continue. Celle-ci, outre l'église principale, a laissé,

tant à l'intérieur qu'à l'extérieur de ses murs, toute une série de chapelles et d'autres édifices divers. Si nous y ajoutons les cellules érigées à Karyès et dans ses environs, sur des possessions que saint Sava lui-même a rattachées au monastère, nous obtenons l'image d'un établissement dont l'existence est jalonnée d'inscriptions de contenu très varié - depuis les plus simples, se limitant souvent à la seule indication d'une année, jusqu'à d'autres, plus amples, s'inscrivant en général dans le cadre d'une décoration peinte. Les toutes dernières, apposées sur des supports de moindre qualité, ont davantage souffert du temps, en perdant, pour le moins, de leur lisibilité, lorsqu'elles n'ont pas partagé le destin des édifices qui les abritaient.

Le sentiment que ces précieuses traces du passé étaient exposées à toutes sortes d'altérations voire au risque d'une disparition brutale a imposé de relever et de documenter, chaque fois que cela était possible, tout ce qui avait valeur de source. Cela s'imposait d'autant plus dans le cas des monuments de la Sainte-Montagne, qui, du fait même qu'il s'agit là d'une communauté spirituelle, n'étaient accessibles qu'à un petit nombre de visiteurs.

Le travail de collecte et de traitement du matériel épigraphique conservé à Chilandar a commencé dès les années soixante-dix du siècle dernier. Entre temps, avec l'avènement des nouvelles conditions qui ont facilité l'accès à ce monastère et permis aux chercheurs d'y prévoir des séjours de travail plus longs, la connaissance de son passé artistique, jusqu'alors encore modeste, s'est nettement étoffée. On a pu aborder l'étude directe de cet ensemble architectural complexe, et en particulier de son église principale et de ses chapelles. Entre autres découvertes, ce travail a mis au jour de nouvelles inscriptions qui, s'ajoutant au matériel déjà connu, élargissent gran-

dement la base sur laquelle les chercheurs peuvent désormais s'appuyer.

Les aléas du destin ont montré combien a été judicieuse la poursuite d'un long effort de collecte du matériel ici présenté, de même que la réalisation, et ce il y a déjà à une vingtaine d'années, d'un travail de documentation sommaire couvrant majeure partie de ce matériel. Car s'est à nouveau répété ce qui a souvent marqué l'histoire de la Sainte-Montagne, et à plusieurs reprises celle de Chilandar même : une nuit de mars 2004, les flammes ont emporté la moitié du complexe monacal, y compris plusieurs chapelles et cellules abritant une décoration murale et un certain nombre d'inscriptions. Face à l'irréparable disparition de monuments épigraphiques on ne peut trouver qu'une maigre consolation – bien que cela mérite d'être noté – dans le fait qu'en faisant tomber les enduits recouvrant certaines surfaces murales endommagées, les restaurateurs ont mis au jour des éléments qui nous apportent quelques autres informations jusqu'alors inconnues.

L'ancien matériel, déjà traité par le passé, et les connaissances de date plus récente constituent un tout dont il est grand temps d'envisager la publication. Le vaste travail d'exploration entrepris sur le complexe après l'incendie de 2004 rend désormais peu probable la mise au jour de nouvelles trouvailles capitales, dont la découverte ne peut être attendue, dans d'autres circonstances, que de recherches archéologiques.

La collection des inscriptions du monastère de Chilandar, ici passées en revue, est accompagnée d'une description de l'œuvre architecturale ou picturale auquel se rapporte chaque inscription, afin de cerner et d'interpréter cette dernière de la façon la plus précise possible. Il s'en suit que l'on y trouvera une documentation qui ne se limite pas au seul aspect descriptif de l'ensemble dans lequel l'inscription trouve place, mais en propose une présentation plus complète. Ce travail a bénéficié de toute l'expérience et des remarquables dessins, au trait graphique si caractéristique, réalisés le plus souvent sur place, de l'architecte Nikola Dudić qui a consacré sa longue existence à la recherche portant sur le passé, et plus particulièrement à l'étude des messages épigraphiques. Malheureusement, il ne lui aura pas été donné de voir la publication de ce recueil.

Toute la signification des monuments épigraphiques, très variables par leur ampleur et leur contenu, ne ressort pas de leur seule observation, y compris lorsqu'ils sont parfaitement documentés.

Elle n'est vraiment complète et totale qu'à travers les explications portant sur l'œuvre à laquelle ils se rapportent directement et les circonstances dans lesquelles ils ont vu le jour. A titre d'exemple, prise isolément, l'indication d'une année apposée sur un édifice de grande taille, sur lequel apparaissent d'autres *estampilles* et qui a changé d'aspect, voire de fonction au cours des siècles, ne nous parle que si l'on connaît les circonstances dans lesquelles le monastère a abordé sa rénovation ou son agrandissement. A cette fin, Bojan Miljković a investi, avec toute le sérieux qui lui est propre, de grands efforts pour établir la place de chaque inscription dans la vie du monastère, en vérifiant directement la documentation existante, qu'il a enrichi d'un certain nombre d'inscriptions provenant des cellules sises aux alentours de Karyès. Ses descriptions, accompagnées de commentaires très détaillés et approfondis, constituent le contenu principal de cet ouvrage qui trouve ainsi tout son sens et son importance.

Le travail d'édition du présent recueil a rencontré le soutien amical du professeur Mirko Kovačević, un des meilleurs connaisseurs du vaste corpus architectural du monastère de Chilandar dont il s'est vu confier les travaux de reconstruction après l'incendie de mars 2004. Outre ses précieuses remarques, il a mis à notre disposition de remarquables clichés qui ont contribué à parfaire l'illustration du matériel présenté. Enfin, comme en d'autres occasions, Dragoslav Boro a conçu une mise en page qui permet au texte d'être toujours accompagné d'illustrations impeccables à caractère documentaire. Nous tenons ici à leur en exprimer toute notre reconnaissance.

Finalement, nous devons signaler une initiative personnelle qui, compte tenu de sa place dans l'historiographie, aurait dû être évoquée en tout premier lieu. Force est de constater que jusqu'à présent passé nul n'a vraiment relevé le fait que, vers la fin du XIX^{ème}, un hiéromoine érudit, archimandrite, puis *gérôn* de la confrérie et métropolitain de Skopje, Vikentije (Krdžić), né à Ušće, a consigné dans un recueil toute une série d'informations sur le passé du monastère de Chilandar. Ce travail montre notamment qu'il a su voir dans les inscriptions qui l'entouraient de précieuses sources, en allant même jusqu'à en reproduire plusieurs d'entre elles sur une dizaine de pages. Vikentije s'est ainsi inscrit dans la poursuite de la pratique séculaire des scribes et moines érudits qui, parfaitement conscients de la valeur des témoignages écrits, veillaient à recopier les documents les plus importants, ce qui a bien souvent permis à leur contenu de parvenir jusqu'à nous sous cette forme.

En signe de respect envers ce petit ouvrage et son auteur qui, une vingtaine d'années plus tard, au début de la Première Guerre mondiale, a connu une fin tragique alors qu'il était archiprêtre de Skopje, nous publions ici, en annexe, le contenu et une reproduction des pages de son recueil d'inscriptions du monastère de Chilandar.

LE CATHOLICON DE LA PRÉSENTATION DE LA VIERGE (vers 1315, 1321)

Une première inscription apparaît sur l'encadrement en marbre de la porte de la façade sud du narthex, alors que celle du fondateur, qui correspond plus précisément à la fin des travaux liées à la décoration peinte de l'église, se trouve à proximité immédiate, sur le mur est du même espace, au-dessus de la porte sud qui donne accès au naos.

† Seigneur, aide les bâtisseurs Michel ... + Barnabé ... serviteur du Christ

... incomplètement rempli, quelle que soit ta volonté, Christ Dieu ... rend grâce à tes ... serbes ... en ... 6830 indiction huit

Par son support et son emplacement, cette inscription gravée est unique dans le monde byzantin. Elle contenait les noms des bâtisseurs et des marbriers qui, à la demande du roi Stefan Uroš II Milutin, ont bâti et décoré le nouveau catholicon du monastère de Chilandar. Il s'agissait de maîtres grecs, alors que le *scribe* Barnabé, qui se trouvait vraisemblablement à la tête d'un atelier, a laissé une trace de lui-même à la fin de son texte. Si l'on a en vu qu'aucun personnage laïc portant ce nom n'est connu pour l'époque des Paléologues, il est permis d'en conclure qu'il s'agissait vraisemblablement d'un moine, et qu'au début de l'inscription il a tout d'abord énuméré ses collaborateurs dont, nonobstant leur grand nombre, seul Michel est aujourd'hui connu par son nom. Leur engagement à Chilandar peut être situé de façon assez précise autour de l'année 1315. On ignore les noms des peintres grecs qui, à la demande du roi Milutin, ont assuré la décoration de l'église principale, et qui, à en juger par les surfaces nettoyées et non recouvertes de peintures postérieures, appartenaient aux courants les plus modernes de la peinture byzantine de l'époque. Ils ont terminé le travail de décoration murale à la fin même de l'été ou au début de l'automne 1321, entre le 1^{er} septembre et la mort du fondateur le 29 octobre. L'inscription qui en atteste a été écrite en serbe, sous les jambes de la figure du roi Milutin entrant dans la composition du fondateur.

LA TOMBE DE REPOŠ (1431)

L'inscription a été ici apposée lors de l'aménagement, ultérieur, d'un arcosolium à la hauteur des dalles de parapet, dans l'embrasure d'une baie géminée du mur nord de l'ancien narthex du catholicon. Elle a été écrite en lettres blanches sur fond vert, sur trois lignes, derrière le Christ enfant que la Vierge tient dans ses bras.

Décédé l'esclave de Dieu Repoš, duc illyrien, année 6939

A en juger par l'ordre dans lequel les fils du donateur sont mentionnés en 1425/6 dans la charte de Jean Castriote, Repoš était le second fils de ce puissant albanais, seigneur de la vallée du Mat, soit d'un territoire situé au nord et à l'est de Kruja, et de la ville voisine de Dibra et ses environs. Il s'agissait du frère aîné du célèbre Skanderbeg, tous deux ayant eu pour mère une serbe, Voisava, fille du seigneur de Polog. Repoš est vraisemblablement arrivé au début de l'année 1431 à la Sainte-Montagne où il est décédé peu de temps après. La date exacte de son décès, le 25 juillet 1431, est connue grâce à une note apposée dans un manuscrit. La confrérie de Chilandar a inhumé ce grand dignitaire laïc, fils d'un éminent donateur de leur monastère, dans le narthex en faisant orner de fresques l'emplacement de sa tombe.

FLASKA (vers 1525)

Bien qu'étant la plus ancienne des nombreuses cellules de Chilandar à Karyès, l'église de la Nativité de la Vierge n'a laissé aucune trace dans les sources écrites. La majorité des informations à son sujet est fournie par son édifice même et les peintures murales de l'autel où a récemment été mise au jour, dans sa totalité, une précieuse inscription en forme de *Pomenik* (liste des donateurs) apposée sur l'étroite surface du mur qui sépare la niche de la proscomidie de l'abside centrale.

Les fondateurs de cette sainte église : Seigneur, mentionne, les âmes de tes serviteurs, Nikola, Irina, Dmitar, Mara, Dmitar, la nonne Evgenija, Manojlo, Teodora, la nonne Jelisaveta, Stanislava, Ivan, le moine Genadije, l'hiérodiaque Natanail, le moine Pavle

Les entreprises de fondation associant un grand nombre de donateurs, qui sont attestées depuis la seconde moitié du XI^{ème} siècle, sont une pratique de longue date dans le monde byzantin,

connue précisément grâce à de telles inscriptions. Réalisée dans la technique de peinture à fresque, celle de Flaska, où figurent pas moins de quatorze fondateurs, n'est pas seulement la plus ancienne inscription de ce type relevée sur la Sainte-Montagne mais toute la première dans laquelle ont été inscrits sur la *Presqu'île des hommes* les noms de donatrices – femmes et moniales. Leurs noms et ceux des autres donateurs étaient lus par l'hiéromoine qui servait l'office lorsqu'il sortait les parcelles de pain de la prosphore dans la proscomidie.

MOLYVOKLISIA (1541)

Les pentes boisées situées au-dessus de Karjës, à une vingtaine de minutes à pied au nord-ouest d'hébergement du monastère, abritent une cellule de Chilandar dotée d'une petite église à coupole et à plan triconque, dédiée à la Dormition de la Vierge. Ce sanctuaire doit son appellation de *Molyvoklisia* – *église de plomb* à son toit réalisé dans ce métal, ce qui était plutôt rare lorsqu'il s'agit des petites églises hagiogorites. Ses murs intérieurs accueillent deux inscriptions peintes de 1541. La première, aujourd'hui endommagée, est l'inscription des fondateurs apposée en serbe au-dessus de l'entrée sud, à présent murée. La seconde est un texte en grec qui a trouvé place entre l'abside de l'autel et la niche du diaconicon. Cette dernière n'a jamais été éditée jusqu'à présent.

† Par la volonté du Père et l'intercession du Fils et l'achèvement du Saint Esprit a été érigé et construite cette sainte et divine église de la Dormition de la Très Sainte Maîtresse notre Mère de Dieu et Vierge Marie en l'année 7045 et peinte en l'année 7050 et achevée le 22^{ème} jour du mois d'octobre, cycle solaire 22, le premier cycle lunaire, base 14, nombre d'or 4, épacte 6, indiction 15. Cela a été réalisé grâce au grand pécheur, le scribe M..., devenu Makarije sous l'habit, et Dmtitar de Janjevo ...

Mentionne, Seigneur, l'âme de ton serviteur... mentionne ... du moine ...

L'église de la Dormition de la Vierge a été bâtie en 1536/7 et sa décoration peinte, achevée le 22 octobre 1541. Tous ces travaux sont dus à l'engagement, comme il est dit dans la suite de l'inscription, du *grand pécheur M...*, qui a reçu l'habit sous le nom de Makarije, et de Dmtitar Janjevac dont le nom est le dernier mot lisible du texte. Ce dernier était natif de l'ancienne villette minière de Janjevo, sise aux confins orientaux de Kosovo polje, dans les collines

s'élevant au sud-est de Gračanica. Aujourd'hui en grande partie perdu, le texte de l'inscription apposée dans l'autel contenait des prières pour le salut de l'âme d'une personne dont le nom a disparu, puis de plusieurs moines dont les noms sont, eux aussi, illisibles. A la différence de toutes les autres inscriptions accompagnant les peintures murales, qui sont quasiment toutes en serbe, ces prières exprimées dans l'autel sont en langue grecque.

LINTEAU EN PIERRE (1554/5)

Bloc de pierre équarri et mouluré portant l'indication d'une année, trouvé lors des travaux de déblaiement entrepris au lendemain de l'incendie de la nuit du 3 au 4 mars 2004, qui a emporté toute la moitié nord du monastère.

† Année 7063

Ce linteau de fenêtre, auquel on peut ajouter le texte d'un document juridique turc, est aujourd'hui le plus ancien témoignage de travaux de rénovation architecturale entrepris à l'époque ottomane sur les anciens bâtiments du monastère.

SAINT-DÉMÉTRIOS (1558/9)

Plaque de marbre portant une inscription, insérée entre la fenêtre de l'autel et la fenêtre du diaconicon de la chapelle Saint-Démétrios.

† Année 7067 higoumène Genadije

Genadije s'est trouvé à deux reprises à la tête de la confrérie du monastère. Apparaissant comme higoumène peu avant 1550, cette inscription atteste qu'il a de nouveau exercé cette fonction par la suite. Il a aussi assuré d'autres tâches pour le monastère, telle que la collecte du *revenu de Ston*. A cette fin, il s'est rendu à deux reprises à Dubrovnik. Les chapelles Saint-Démétrios et Saint-Sava-de-Serbie sont aujourd'hui, sur la Sainte-Montagne, les plus anciens édifices sacrés construits, au vu de leur datation, en tant que partie intégrante d'hébergements, à savoir de constructions abritant des chambres monacales. Pour les siècles antérieurs l'architecture de la Sainte-Montagne connaît uniquement les chapelles flanquant les églises principales des monastères et celles aménagées au sommet des tours ou érigées comme des bâtiments indépendants, à l'intérieur des murs des monastères les plus vastes. Il convient de noter qu'à la veille de la construction

de ces deux chapelles à Chilandar, la cour du premier tsar de Russie avait accueilli pour la troisième fois en moins de dix ans une délégation de ce monastère. L'aide généreuse accordée par Ivan IV Vasilievitch a assurément contribué au redressement matériel du monastère, lequel s'était déjà traduit, dès la sixième décennie du XVI^{ème} siècle, par des travaux de rénovation architecturale.

LE KONAK BLANC (1598)

Plaque de pierre portant une inscription gravée, encastrée dans le mur, entre la troisième et la quatrième arcade (en partant du nord), au rez-de-chaussée du bâtiment.

Année 7106, mois de juillet 16^{ème} jour, proto-maître et moine Nikola, Georgije

A en juger par les piliers maçonnés du premier étage, dont le rythme suit celui des arcades contemporaines du rez-de-chaussée, la conception originale de la façade donnant sur la cour ne reprenait pas l'aspect du bâtiment qui abrite les chapelles Saint-Démétrios et Saint-Sava-de-Serbie, élevée quarante ans plus tôt, lequel présentait, y compris aux étages supérieurs, des arcades maçonnées. Pour des raisons que nous ignorons aujourd'hui, les travaux d'érection de ce bâtiment ont été rapidement interrompus. L'inscription apposée le 19 août 1598 nous apprend que la fonction d'higoumène était alors exercée par l'hiéromoine kyr Georgije.

PORTE DU MONASTÈRE (1602/3)

Les quatre chiffres de l'année ont été gravés du côté intérieur du battant gauche de la porte secondaire du monastère. Cette porte en chêne massif était entièrement habillée, du côté extérieur, des plaques en fer forgé. Au milieu de la partie inférieure du battant gauche avait été insérée une petite porte qui servait à faire entrer les voyageurs qui atteignaient le monastère après la fermeture de ses portes à la tombée de la nuit. C'est au-dessus de cette ouverture que se trouve l'indication de l'année.

7111

Il s'agissait des plus anciennes portes, portant une datation précise, subsistant à l'entrée d'un des monastères de la Sainte-Montagne.

LE KONAK BLANC (1615)

C'est en 2002, lors de la préparation de travaux d'assainissement – par la suite abandonnés au lendemain de l'incendie de mars 2004 – qu'a été découverte une inscription indiquant une année accompagnée d'une date, tracée entre deux rangs de briques, sur un joint en mortier encore frais, d'un mur de cloison du deuxième étage du *Konak blanc*.

7123 juin 16

Un document juridique du kadi de Sidérokausia, daté d'août 1612, autorise le monastère à rénover un *bâtiment affecté à l'hébergement des étrangers*, qui s'élevait, à gauche de la porte du monastère, sur sept anciens arcs. De toute évidence, les moines de Chilandar ont réussi à présenter aux pouvoirs ottomans compétents un bâtiment, dont la construction avait commencée quinze ans plus tôt, comme étant beaucoup plus ancien afin de pouvoir en achever la construction. C'est alors qu'ont très certainement été érigés les deux premiers étages qui abritaient vingt pièces destinées à l'hébergement des pèlerins, alors que le rez-de-chaussée, doté de mangeoires, servait d'écurie pour les bêtes de monte ou de somme. Certaines des pièces avaient gardé leurs portes et leurs fenêtres d'origine munies de barreaux en bois ou en métal, et parfois même une partie de leur mobilier intérieur, tels que des placards, datant du milieu de la deuxième décennie du XVII^{ème} siècle. S'agissant là du plus ancien bâtiment doté d'une telle fonction sur la Sainte-Montagne, on peut remarquer qu'il présentait une construction moins solide que ceux destinés à l'hébergement des moines. Le besoin d'ériger un *bâtiment pour l'hébergement des étrangers* atteste de façon explicite d'un nouveau phénomène : la Sainte-Montagne était devenue à l'époque turque un lieu de pèlerinage.

LE RÉFECTOIRE (1622)

L'inscription ici présentée se trouve du côté intérieur du mur est, au-dessus de la porte nord.

† Par la bienveillance du Père et l'intercession du Fils et l'achèvement du Saint Esprit a été rénové et peint ce refectoire, sur la demande des pères et des frères et de toute la confrérie de Chilandar, sous le père higoumène et hiéromoine kyr Ilarion. Par les efforts et l'apport du plus modeste et de plus humble parmi les moines, pauvre par les bienfaits, riche par les péchés, appelé Georgije le peintre Mitrofanović, qui a assuré l'exécution de cette oeuvre, en l'année 7130/31 et l'a terminé 16^{ème} jour du

mois de novembre. Le trône des terres serbes était alors tenu par l'archevêque kyr Pajsej, alors que le sceptre grec était tenu par le grand sultan Mustafa. Mentionne, oh ami étranger, le souvenir éternel du pieux gérôn Mitrofan, qui s'est éteint en l'année 7129

La plus importante rénovation du réfectoire de Chilandar depuis celle menée à bien sous le règne du roi Milutin, a eu lieu exactement trois siècles plus tard, alors que la confrérie avait sa tête l'hieromoine Ilarion. Cette entreprise a eu pour donateur le peintre même qui a alors réalisé la nouvelle décoration de fresques du réfectoire. Préalablement, Georgije avait séjourné cinq ans dans les terres serbes, très vraisemblablement à compter de l'automne 1615, où il a travaillé sur divers employeurs, afin de réunir les fonds nécessaires pour entreprendre cette rénovation. Avant les travaux de peinture il a été nécessaire de procéder à certaines réparations sur la construction du bâtiment. La totalité de la décoration murale, exceptée celle du mur nord et de l'abside, est l'oeuvre de Georgije Mitrofanović. L'état de délabrement des anciennes fresques a certainement été une raison supplémentaire ayant incité à refaire toute la décoration intérieure du réfectoire, certaines scènes ayant alors pu être reprises du programme des peintures antérieures.

ENTRÉE DU MONASTÈRE (1628/9)

Au-dessus de la troisième porte du monastère, au sommet d'un double arc en briques, est encastrée une petite plaque de pierre, en forme de demi-cercle allongé, sur laquelle a été gravée une année.

† Année 7137

Vers la fin du mois de mai 1628 Chilandar a reçu du kadi de Sidérokausia un document juridique autorisant le monastère à rénover, entre autres, *six arcs situés au-dessus de la troisième porte*. L'un deux est l'arc au-dessus duquel se trouve cette inscription.

PORTIQUE D'ENTRÉE (1635)

Sur sa face frontale, le portique d'entrée présente, du côté est, encastrée dans son angle supérieur droit, une plaque de marbre portant une inscription gravée.

† Année 7143, *prohigoumène Filimon*

Le portique de Chilandar est le plus ancien exemple daté de ce type de construction dans l'archi-

tecture de la Sainte-Montagne. Il s'ouvrait sur trois côtés par de larges arcs cintrés alors que, sur le quatrième, à l'ouest, il est accolé au mur d'enceinte s'avancant de part et d'autre de l'entrée du monastère. La calotte qui le surmonte repose, par l'intermédiaire de pendentifs, sur quatre piliers massifs maçonnés.

LE KONAK DE TEODOSIJE (1639/40)

Ce bâtiment présente du côté sud, au-dessus de deux des arcs s'ouvrant en façade au premier étage, une inscription en briques d'une longueur de près de cinq mètres et demi. Au nord, la construction du bâtiment est adossée aux chapelles Saint-Démétrios et Saint-Sava-de-Serbie.

† Année 7148 *durant l'higouménat de Teodosije*

Seule la première série d'arcades, surmontée de cette inscription, peut être rattachée avec certitude aux constructions datant de l'higouménat de Teodosije. Il est question de six arcs cintrés de largeur inégale, réalisés en briques, qui reprennent la solution la plus fréquente pour de telles façades. La réalisation d'inscriptions en briques, très lisibles, sur les façades est bien connue du monde byzantin, y compris sur l'Athos.

LE QUARTIER SUD (1645/6)

Au deuxième étage de l'aile est du bâtiment qui occupe l'angle sud-est du monastère, une dalle de pierre, insérée entre les deux derniers arcs les plus au sud, présente une inscription gravée sur de deux lignes.

† Année 7154 – *sous l'higoumène kyr Teodosije*

La plus grande entreprise architecturale de Teodosije a assurément été la construction d'édifice situé dans l'angle sud-est du complexe du monastère. Du bâtiment qui s'élevait autrefois entre la tour de Saint-Georges et le clocher ne subsistent aujourd'hui que les deux rangées d'arcades des premier et deuxième étages de son aile orientale, ainsi que le rez-de-chaussée et le premier étage de son aile sud.

LA RÉSIDENCE DE L'HIGOUMÈNE (1651/2)

Cet édifice présente, insérées dans son mur donnant sur la cour, deux plaques de pierre portant

des inscriptions gravées. La première se trouve du côté extérieur, en façade, entre l'arc sud et l'arc central du premier étage. La seconde est visible du côté intérieur de ce même mur, au troisième étage, tout près de la chapelle Saint-Démétrios.

† En l'année 7160 a été rénovée la résidence de l'higoumène sous l'higoumène et hiéromoine Viktor

† Ktétor Teodosije prohigoumène 7160

La rénovation de la résidence de l'higoumène à l'époque de l'hiéromoine Viktor atteste clairement que le bâtiment servant de logement au supérieur du monastère se trouvait déjà auparavant à cet emplacement. Viktor était alors à la tête de la confrérie depuis déjà trois ans, à savoir depuis 1648/9. Au vu d'une inscription récente, non datée, on sait qu'il a reçu la tonsure au monastère de Žitomislíc. On le retrouve pour la première fois à Chilandar, en tant qu'hiéromoine, en 1643/4. A la différence de cette première inscription mentionnant Viktor qui, hormis quelques interludes, va rester à la tête du monastère pendant encore un quart de siècle, l'inscription visible au troisième étage de ce bâtiment est la dernière mention de Teodosije. Elle atteste aussi que c'est Teodosije qui en a assuré la rénovation grâce ses propres ressources. Ce bâtiment, cela va de soi, était beaucoup moins vaste que ceux destinés au logement des moines, autre type de constructions dont Teodosije, en tant que supérieur du monastère, a également veillé à l'érection, ou, le plus souvent, à la rénovation.

MAROU DA (1652/3)

La cellule de Chilandar appelée Marouda se situe à l'extérieur de Karyès, à cinq minutes à pied de la Molyvoklisia. On y trouve une inscription apposée sur une plaque de pierre semi-circulaire insérée dans la partie supérieure du mur nord de sa petite église, à gauche de l'entrée.

Cette église de la Nativité de la Vierge a été construite en l'année 7161, sous l'higoumène Viktor, en l'année 7161

L'année suivante, en 1653/4, l'église a reçu une cloison d'autel grâce à l'engagement de l'hiéromoine Siloam et de la confrérie qui vivait à cet endroit, comme l'atteste une inscription apposée en lettres rouges sur le dos d'épistyle en bois :

† Prière de l'esclave de Dieu l'hiéromoine Siloam et de la confrérie, en l'année 7162

SAINT-NICOLAS (QUARANTE MARTYRS – 1660)

Plaque de pierre avec inscription trouvée au début des années soixante-dix du siècle dernier dans la tour de Saint-Georges.

† Par la sagesse de Dieu a été construite cette église Saint-Nicolas le Thaumaturge sous l'higoumène kyr Viktor l'hiéromoine, alors que le ktétor kyr hadji Petronije, gérôn de la confrérie. En l'année 7169, septembre 16, 1661

Cette plaque de pierre était à l'origine insérée dans le mur, à côté d'une représentation en buste de saint Nicolas disposée dans la lunette qui surmontait le portail de l'ancienne chapelle des Quarante Martyrs de Sébaste. Cette petite chapelle se trouve à l'extrémité nord du quatrième étage du *Konak blanc*. Grâce aux sources écrites, la vie de hadji Petronije, fondateur de cette chapelle, peut être suivie sur une période de plus de trois décennies. Il semble qu'il préférât la règle érémitique au cénobitisme. Il a développé une grande passion pour les livres. Sa première mention, en tant qu'hiéromoine, remonte à l'été 1643. Durant les quinze ans qui ont suivi, il a visité la Terre sainte avant de retrouver une vie recluse dans les ermitages athonites. L'année de la construction à Chilandar de la chapelle dédiée à l'évêque de Myre en Lycie peut être établie avec une grande certitude. En effet, Viktor a renoncé une première fois à la fonction d'higoumène avant avril 1661, lorsque lui a succédé Silvestar. Il en ressort que l'année calculée à compter de la naissance du Christ – indiquée ici pour la première fois en chiffres arabes sur une inscription de Chilandar – est erronée.

SAINT-NICOLAS (1664, 1667)

La petite chapelle coiffée d'une calotte, aménagée au deuxième étage au-dessus de l'espace comprise entre la deuxième et la troisième porte du monastère, conserve sur ses murs trois inscriptions qui, entre autres, indiquent son fondateur, l'auteur de ses peintures murales et l'année de sa construction et de sa décoration. La première a été gravée sur trois lignes sur une plaque de pierre insérée dans la façade ouest de cette chapelle, au nord de la niche cintrée abritant une représentation peinte de son saint patron en buste, juste au-dessus de l'entrée. La seconde comptant cinq lignes, elle aussi gravée sur une pierre, se trouve dans la niche de la proscomidie. La troisième a pour sa part été réalisée en re-

courant à la technique à fresque du côté intérieur du mur ouest, au-dessus de la porte.

† *Cette église Saint-Nicolas a été construite par le prohigoumène Viktor l'hiéromoine, sous l'higoumène et hiéromoine Georgije, en l'année 7172, mois de mars 10*

† *Mentionne, Seigneur, les âmes de tes esclaves Viktor l'hiéromoine, Milinko, Ana, Ivan, Joana, Kata, Radoš*

† *Par la bienveillance du Père et l'intercession du Fils et l'achèvement du Saint Esprit a été peint cette église au nom du saint archiprêtre et du grand thaumaturge Nicolas, sur la demande des pères et des frères de la confrérie du monastère de Chilandar, grâce aux efforts et à l'engagement du père higoumène et hiéromoine kyr Viktor, qui a été son ktétor depuis sa fondation jusqu'à son achèvement. Le trône des terres serbes était alors tenu par l'archevêque kyr Maksim, le manufacturier, père Danilo a terminé cette oeuvre favorisée par Dieu en l'année 7175, mois de juin, 13 jour*

Il est difficile d'établir la raison exacte pour laquelle, à peine quatre ans après la construction d'une chapelle au quatrième étage du bâtiment destiné à l'hébergement des étrangers, une nouvelle chapelle consacrée à l'archiprêtre de Myre en Lycie a été construite au-dessus de l'entrée du monastère. L'hiéromoine Viktor a ordonné que l'on gravât sur une plaque de pierre située dans la proscomidie, outre son prénom, ceux de ses parents, Milinko et Ana, ainsi que, à ce qu'il semble, ceux de ses frères et sœurs, Ivan, Joana, Kata et Radoš, afin que l'hiéromoine qui officie les mentionne lors du service. Cette chapelle a été décorée trois ans après sa construction, en 1667. Le patriarche Maksim est le seul pour lequel on peut affirmer avec certitude qu'il a visité Chilandar en tant que chef de l'Eglise serbe, étant ainsi le premier à l'avoir fait depuis l'époque de son fondateur saint Sava. Le patriarche Maksim a visité Chilandar une première fois en 1657, deux ans après son intronisation et exactement un siècle après la restauration de patriarcat de Peć. Il y a alors très vraisemblablement célébré Noël, l'Épiphanie et la Saint-Sava, fête du fondateur du monastère. Ses pas l'ont conduit une seconde fois sur le sol de la Sainte-Montagne lors de son retour de Palestine vers la fin de l'hiver ou le début du printemps 1670. A côté de l'inscription apposée dans la technique à fresque au-dessus de la porte a été peint le Christ trônant qui accorde sa bénédiction au patron de la chapelle Saint-Nicolas et à son fondateur, l'archimandrite Viktor. Il s'agit de la plus ancienne, voire de la toute première représenta-

tion d'un moine de Chilandar depuis celles de saint Simeon Nemanja. Au vu de la présence de quelques emprunts grecs dans certaines inscriptions qui accompagnent plusieurs représentations entrées dans la décoration peinte de cette chapelle il a été supposé, à juste titre, que le prêtre Danilo était d'origine grecque.

SAINT-GEORGES (1671)

Dans le narthex, au-dessus de l'entrée dans le naos de la chapelle, se trouve, du côté gauche, une plaque de marbre encastrée dans le mur est.

† *En l'année 7179 cette tour de Saint-Georges a été rénovée par le très saint métropolite d'Herzégovine kyr Vasilije sous l'higoumène et hiéromoine Georgije, grâce à l'engagement et aux efforts du prohigoumène et hiéromoine kyr Viktor, que Dieu leur pardonne*

La tour de Saint-Georges, le plus ancien édifice du monastère, date vraisemblablement de l'époque de la fondation du Chilandar grec, vers la fin du X^{ème} siècle. Cette tour a été rénovée une première fois par saint Sava, soit à l'époque dont date, à savoir aux environs de 1230, la plus ancienne décoration peinte ornant la chapelle aménagée à son sommet. Le donateur de la seconde grande rénovation de la tour, plus de quatre siècles plus tard, a été Vasilije Ostroški, lui-aussi sanctifié par la suite.

LA CITERNE (1681)

Une plaque de pierre insérée dans le tympan de la baie géminée occidentale donnant accès au pavillon érigé sur la citerne, au-dessus de l'ouverture de droite et à côté d'une croix centrale réalisée en briques, porte une inscription gravée sur quatre lignes.

† *Cette citerne a été construite par le protosyncelle du patriarcat serbe kyr Visarion pour son âme, sous l'higoumène et hiéromoine kyr Georgije, en l'année 7190*

Le protosyncelle Visarion ayant visité le monastère avant le 29 octobre 1680, c'est donc vraisemblablement quelques temps plus tard qu'il a envoyé les fonds nécessaires pour la construction de la citerne. Celle-ci était assurément terminée avant la fin de l'année 1681. La plus ancienne mention de Visarion date de 1673/4, lorsqu'il apparaît comme hiéromoine sur une icône de Peć représentant

saints Côme et Damien, dont il a veillé à la réalisation. L'inscription apposée par le peintre Radul en lettres dorées sur fond vert foncé, à côté des jambes des saints Anargyres, nous apprend que Visarion était le neveu du patriarche Maksim. Peu de temps après la réalisation de cette icône, et avant qu'il ne renonçât à sa fonction, Maksim s'est attaché les services de Visarion en tant que protosyncelle. A en juger par une chronique de 1721, Visarion exerçait toujours cette fonction sous Arsenije III Crnojević qui a succédé à son oncle à la tête de l'Église serbe. Finalement, seul Visarion est mentionné par son nom, dans cette même chronique, au nombre des moines qui ont péri sous les coups des bandes turques et tatares, alors qu'ils fuyaient Peć aux côtés du patriarche le 6 janvier 1690.

SAINT-JEAN-LE-PRÉCURSEUR (1682, 1683/4)

Sur le mur ouest de la chapelle de la Nativité de Saint-Jean-le-Précurseur, aménagée au sommet de la tour de saint Sava, apparaît, au-dessus de la porte, une inscription relative à la rénovation de cette tour et de sa chapelle.

† *Par la volonté du Père et l'intercession du Fils et l'achèvement du Saint Esprit, cette tour de saint Sava avec ses arcs ont été rénovés par le métropolitain de Belgrade, hadji kyr Simeon sous l'higoumène Gavriilo, en l'année 7190. Puis ce métropolitain, hadji kyr Simeon a fait peindre et décorer cette église de Saint-Jean-le-Précurseur sous l'higoumène kyr Simeon l'hiéromoine, en l'année 7192*

Le métropolitain de Belgrade Simeon a été le dernier d'une longue liste d'Herzégoviniens qui ont laissé une trace visible dans la vie de Chilandar au cours du XVII^{ème} siècle. Il a visité le monastère une première fois à son retour de Terre sainte en 1680/1, lorsque qu'il a convenu avec le confesseur de faire rénover la tour de saint Sava et a reçu une icône en signe de remerciement. Il est permis de conclure qu'après son retour de pèlerinage puis quelques années passées à la tête du diocèse d'Herzégovine, hadji Simeon a été nommé métropolitain de Belgrade et a immédiatement adressé les fonds promis à Chilandar. A en juger par son visage, proche du portrait, sur sa représentation en tant que fondateur à l'entrée de la chapelle de la Nativité-de-Saint-Jean-le-Précurseur, il est permis de supposer que le métropolitain Simeon s'est rendu une nouvelle fois à Chilandar et ce précisément lorsque les travaux de décoration de la chapelle touchaient à leur fin.

SAINT-GEORGES (1684)

Dans la chapelle Saint-Georges aménagée au sommet de la tour du même nom, l'image de saint Georges tuant le dragon de sa lance, figuré dans la lunette du mur oriental du narthex, au-dessus du passage donnant accès au naos, est accompagnée d'une inscription apposée par le peintre.

Prière de l'esclave de Dieu le moine Anastase, en l'année 1684

Par ses qualités d'artiste, le moine Anastase, le troisième peintre de ce nom connu qui a travaillé à Chilandar, restait en deçà de son collaborateur anonyme, lui aussi peintre grec, avec lequel il a décoré la petite chapelle.

SAINT-NICOLAS BARBERA (vers 1690)

Sur une petite plaque de pierre encastrée dans la niche de la proscomidie de la petite église Saint-Nicolas à Karyès a été gravée une inscription comptant sept lignes.

† *Ici les fondateurs de l'église Saint-Nicolas : l'archiprêtre Vasilije, Sava l'hiéromoine, Zaharija, Mihailo l'hiéromoine, Danilo l'hiéromoine, Vuk, Mihailo, Kosa, Roksanda, Jovana, Andja, Toma*

La cellule de Saint-Nicolas, située à moins d'un kilomètre au nord-ouest de Karyès, en face du skite de Saint-André, se trouve à l'emplacement d'un ancien monastère grec qui est le plus souvent appelé μονή (μονύδριον) τοῦ Κο(ω)χλιαρᾶ ou Χουλιαρᾶ dans les sources écrites. La première mention de Saint-Nicolas, en grec, en tant que cellule (κελλίον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Κοχλιαρᾶ) apparaît dans un acte du Prôtaton daté du 1^{er} juin 1643. Le métropolitain de Timișoara, Becskerek et Csanád, Mihailo, a passé ses derniers jours dans cette cellule, vers la fin de la neuvième décennie du XVII^{ème} siècle. Il n'avait pas pris seul la route de la Sainte-Montagne, mais en compagnie de ses cousins – les hiéromoines Sava, Mihailo et Danilo. Leurs trois noms apparaissent gravés sur une plaque de pierre située dans la niche de la prothésis de la petite église Saint-Nicolas, dont ils étaient très certainement les serviteurs, puisqu'ils logeaient dans la cellule en tant qu'acolytes du métropolitain décédé. En tant que donateurs de cette église sont aussi mentionnés les cousins du métropolitain dont les noms figurent au début de la liste des donateurs dans un *Pomenik* du plus important monastère de Fruška Gora, Krušedol. A la tête du groupe de

douze donateurs qui ont apporté leur contribution pour la construction de la petite église Saint-Nicolas à Karyès, se trouvait Vasilije, le successeur de Mihailo sur le trône métropolitain de Timișoara. La construction de cette petite église était terminée avant 1691/2 alors que le trône du métropolitain de Timișoara était déjà occupé par Josif. A partir de la fin du XIX^{ème} siècle la cellule Saint-Nicolas est connue sous le nom de Μπαρμπεράδικο ou Barbera alors qu'elle abrite des moines grecs en qualité de locataires. Son moulin à eau, dans lequel était moulu la farine destinée à Karyès et à d'autres monastères, était sa principale source de revenus.

APPENDICE ERMITAGE SAINT-SAVA (1664/5)

C'est à Slobodan Nenadović que l'on doit la découverte en 1984, dans la cour de l'ermitage, d'une inscription gravée sur un bloc de marbre blanc équarris. La plus grande partie de son texte est érodée. Seule reste partiellement lisible sa moitié droite, de sorte que son contenu ne peut être reconstitué dans sa totalité.

... par la bienveillance du Père et l'intercession du Fils et l'achèvement du Saint Esprit... la terre, a été élevée par hadji Atanasije. Sous l'hiéromoine ... 7173 ...

L'histoire de la construction et de la rénovation de ce modeste complexe peut être suivie avec certitude grâce aux sources écrites. Selon la plus

ancienne d'entre elles, le *Typikon de Karyès* daté de 1199, il est permis de conclure que le moine Sava, auteur de ce texte et fondateur de l'ermitage, a fait élever l'église Saint-Sabbas-le-Sanctifié et un bâtiment pour la vie en commun de deux ou trois moines. Vers le milieu du XIV^{ème} siècle, moins d'un siècle et demi après sa fondation, l'impératrice serbe Jelena est devenue la seconde fondatrice de l'ermitage. La source écrite qui reflète le mieux le statut juridique de l'ermitage est le *typikon* attribué au patriarche Antoine IV, qui n'a été confirmé et rendu officiel qu'en 1498 par le patriarche Joachim. Dans ce document, sur une liste de vingt-cinq monastères athonites, ὁ τοῦ ἁγίου Σάββα occupe l'avant dernière place, il s'en suit que le représentant de l'ermitage avait sa place dans l'église du Prôtaton, c'est-à-dire qu'il participait au travail de l'assemblée de Karyès. Dès le début, l'ermitage a abrité une riche activité d'écriture, et c'est dans ses murs qu'aux siècles suivants, a été recopiée, traduite et reliée toute une série de manuscrits. L'inscription gravée sur la pierre trouvée dans la cour de cet ermitage n'ayant pas conservé la partie parlant de la dédicace de l'église, il n'est pas possible d'affirmer avec certitude qu'il s'agit d'un vestige de la rénovation de l'église de Saint-Sabbas-le-Sanctifié ; cette plaque pourrait aussi provenir d'une des cellules de Chilandar voisines de Karyès. Quoi qu'il en soit, hadji Atanasije apparaît dans plusieurs autres sources écrites. Il est mentionné une dernière fois dans l'ermitage de Saint Sava qu'il a pris en charge, en présence de l'higoumène Viktor, le 1^{er} septembre 1674, après avoir fait construire le bâtiment destiné à l'hébergement des ermites.

ОПШТИ РЕГИСТАР

- Авакум, херцеговачки митрополит 94, 107
Аверкије, монах и преписивач 126
Ајарени 40, 124, в. Турска, Турци
Александар III Александрович Романов, руски цар (1881–1894) 127
Александар VII, римски папа (1655–1667) 95
Александар, молдавски војвода (1552–1561) 45
Алексеј Михаилович Романов, руски цар (1645–1676) 66, 72, 79, 86, 96, 106, 109, 114–116
Алексије III Анђео, ромејски василевс (1195–1203) 59
Алмира, село код Солуна 55
Алмира у Магнисији (Тесалија) 111
Ана, мајка игумана Виктора 84–85
Ана, супруга Јована Владислава III, влашког војводе 32
Анастасија, супруга руског цара Ивана IV Васиљевича 44
Анастасије монах, сликар 111
Анастасије, хиландарски старац и *iprothoyсалii* 41, 44, 52
Андреј Јаковљевич, руски бољар 126
Андреј, јеромонах 57
Андреј Курбски, ковељски кнез 126
Андроник II Палеолог, ромејски василевс (1282–1328) 24, 59, 125
Андроник III Палеолог, ромејски василевс (1328–1341) 24, 59
Андрос, острво 82, 111
Анђа, ктитор келије Светог Николе Барбера 113, 119
Антим Исповедник, свети 126
Антим, јеромонах 127
Антоније IV, васељенски патријарх (1389–1390, 1391–1397) 124
Антоније, јеромонах 126
Антоније, јеромонах са Свете Ане 72, 79
Антоније, српски патријарх (1571–1575) 93
Антоније (I), хиландарски јеромонах 48
Антоније (II), хиландарски јеромонах 109
Апенинско полуострво 107
Апостол Петар, црква на Лиму (Бијело Поље) 93
Арабљани 82
Арбанаси 28
Арбанашки пирг Светог Георгија 26, 38, 79, 125
Арсеније III Црнојевић, српски патријарх (1674–1706) 86, 101, 107–109, 119
Арсеније Суханов 78, 80
Арсеније, требињски митрополит 94
Арсеније, хиландарски јеромонах 96
Артемије, хиландарски монах 44
Архангели, хиландарска келија у Кареји 72
Арханђео Михаило у Полемити 31
Архистратиг Михаило, манастир на Тари 81
Архистратизи Михаило и Гаврило, црква у Плаканичкој махали у Јањеву 37
Атанасије Атонски, свети 32, 118
Атанасије, хиландарски игуман 26
Атанасије, хиландарски хаџија 80, 121, 127
Аустрија 102
Балкан, полуострво 27, 31, 38
Балша II, српски великаш 28
Банатски устанак 107
Бања 114, в. Ћустендил
Бањска код Звечана 21
Бањска митрополија 114
Бари 55, 86
Барлета 55
Барлети Марино 27
Бела црква у Селади 55
Бели конак 47–48, 51, 63, 77–78
Београд, Београдска митрополија (Београдско-сремска митрополија) 34, 102, 106–108
Бесплотне силе, сарајевска црква 81
Бечкерек 116, 126
Благовести 117
Благовештенска црква на хиландарском гробљу 63

- Богдан III, молдавски војвода (1504–1517) 37
Богдани Петар, скопски надбискуп 87
Богојављенски манастир у Кремљу 115–116
Богојављенски манастир у московском подграђу
Китай-город 109
Богородица, Мајка Божија 24, 27, 34, 44, 49, 56, 66,
72, 118, 126; *Благодетельница* 57; Ксенија 111;
Одигитрија 32, 127; од Извора 23; Пантанаса
32; *Скоройомоћница* 44; Тројеручица 119
Богородица Јерусалимска, солунски манастир 24
Богородица Кехаритомени, манастир 55
Богородичин акатист 59, 117
Божихна стихира 59
Бококоторски залив 95
Борки 127
Браконијер Франсоа, језуита 80
Бранковићи 116, 118
Брвеник 85
Breve memoria de li discendenti de nostra casa
Musachi 26
Брсково 38
Бугарска 35
Будим 102
- Ваведење Богородице 55–56, 58, 93, 95, в. Завала,
Острог
Ваведење Богородице, келија на Керасији 115
Ваведење Богородице, првобитни католикон
манастира Светог Павла 118
Ваведење Богородице, хиландарски саборни храм
19–24, 55, 87
Вазнесење Христово, хиландарска келија у Кареји
125
Вардас Јоаница, јеромонах Јосиф 55
Варнава 20, 23–24
Васељенска патријаршија 45
Василије, великосхимник 125–126
Василије Григорович Барски 117–118
Василије Острошки, свети, херцеговачки
митрополит 92–96, 107, 111
Василије, темишварски митрополит 110, 113, 119
Василијев манастир 124
Васкрсење Христово у Верији 23
Ватопед 21, 67, 78, 82, 119, 124, 126–127
Велбужд 114, в. Тустендил
Велестово 31
Велика Вигла 110
Велика лавра Светог Атанасија Атонског 21, 32, 43,
55, 67, 78, 118, 124
Велика црква, в. Света Софија
Велики Новгород 39
Велики сабор Свете Горе 81, в. Свештена општина
Венеција, в. Млетачка република
Венијамин, брат кратовског митрополита Михаила
115
- Венијамин, јеромонах из Добруна 29
Венијамин (I), хиландарски јеромонах 44
Венијамин (II), хиландарски јеромонах 126
Византија 35, 55
Виктор, свети 111
Виктор, хиландарски игуман 67, 71–72, 75, 77–79, 81,
84–85, 88, 92, 96–97, 101, 111, 116, 127
Виктор, хиландарски јеромонах 79
Винћенцо I Гонзага, војвода Мантове и Монферата
(1587–1612) 107
Висарион (Vissarion), протосинђел Српске
патријаршије 100–101
Висарион, херцеговачки митрополит 93
Висарион, хиландарски ђакон 41
Висарион, цетињски митрополит 108
Витанија 116
Витлејем 116
Влад Винтила, влашки војвода (1532–1535) 38, 125
Влад Задављени, влашки војвода (1530–1532) 38
Влад Калуђер, влашки војвода (1481–1495) 38
Влад Млади, влашки војвода (1510–1512) 38
Влашка, Влашка митрополија 38, 69, 96
Voisava Tribalda (Tripalda), супруга Јована Кастриота
27
Војна крајина 107
Волга 44
Волков Матјужка, московски трговац 45
Вук Бранковић 118
Вук, ктитор келије Светог Николе Барбера 113
Вукан, велики кнез, најстарији Немањин син 95
Вуковић Божидар 35, 52, 79–80
Вуксан, приложник манастира Мораче 56
Въра Православныхъ церкви 109
- Гаврило, арханђео 24
Гаврило Лесновски, преподобни 116
Гаврило, *йой* 72
Гаврило, прот 37–38
Гаврило, српски патријарх (1647–1655) 86, 94, 114
Гаврило, хиландарски игуман 100, 104, 109
Гаврило, хиландарски јеромонах 65
Генадије, монах, ктитор Фласке 29, 32
Генадије, хиландарски ђакон 44
Генадије, хиландарски игуман 41–43
Георгије, зограф, оснивач бугарског светогорског
манастира 55
Георгије Митрофановић 54–59, 63
Георгије Нови, Кратовац, свети 39–40
Георгије Радослав, дијак 123
Георгије, свети 27, 44, 97, 111, 117–118
Георгије, тврдошки игуман 109
Георгије, хиландарски игуман 84–85, 92, 96, 100–102
Георгије, хиландарски монах 47–48
Герасим, владика 127
Герасим, монах 37

- Герасим, прот 123
 Герасим Смирнакис 29, 69
 Герасим, херцеговачки архијереј 109
 Гервасије, хиландарски игуман 78
 Гетсиманија 116
 Гиљфердингова збирка рукописа 34–36
 Гомионица, манастир 126
 Грац 107
 Грачаница 38, 80, 94
 Гретег 107
 Грдан, никшићки војвода 107
 Григора Нићифор 27–28
 Григорије, златар из Транија 55
 Григорије, јеромонах 109
 Григорије, *убоји* јеромонах 125–126, в. Василије, великосхимник
 Григорије, хиландарски јерођакон 96
 Григоријев манастир 32
 Грци 29, 89, 118
- Далмација 101
 Дамаскин, јеромонах, синовац кратовског митрополита Михаила 115–116
 Дамаскин, хиландарски јеромонах 66, 116
 Дамјан Љубибратић, пећки јеромонах 107–108
 Данило II, српски архиепископ (1324–1337) 21, 92, 122–123
 Данило, зограф 55
 Данило, зограф, *йој* 85, 89
 Данило, игуман Светог Павла 43
 Данило, јеромонах (старац), ктитор келије Светог Николе Барбера 113, 119
 Дебар 25–26
 Дечани 127
 Дидрон, Адолф Наполеон, француски историчар и археолог 118
 Димитрије даскал, сликар 95
 Димитрије (Љумезовић), хиландарски игуман 51
 Димитрије, папа-, игуман Русика 72
 Димитрије, свети 63
 Димитрије Франко 27
 Димитријевић Стеван, прота 75
 Дионисије IV, васељенски патријарх (1671–1673, 1676–1679, 1682–1684, 1686–1687, 1693–1694) 118
 Дионисије, архимандрит манастира Светог Николе у *Коласији* 115
 Дионисијев манастир 55, 82, 117
 Дирер Албрехт 117
 Дмитар (Димитрије) Јањевац 34–38, 40
 Дмитар (I), ктитор Фласке 29
 Дмитар (II), ктитор Фласке 29
 Добрун, манастир 29
 Долгаец 31
 Долфин Данијел, млетачки генерални провидур 108
- Доментијан 35, 79, 122
 Доротеј, хиландарски јеромонах 72
 Дохијар 67, 113, 124–125
 Драч 28
 Дрина 72
 Други светски рат 57, 72
 Дубровник, Дубровчани 25, 38, 43, 109; Општина 95
 Дунав 108, 117
 Дурмитор 93
- Ђурађ Репош 27
 Ђурађ, син Јована Кастриота, в. Скендербег
 Ђурађ, српски деспот (1427–1456) 86, 117–118
- Евгенија, монахиња, ктитор Фласке 29
 Евгеније, јеромонах 97
 Евсевије, прот 121
 Египат 116
 Елеонска гора 116
 Елефтерије, београдски митрополит 79, 106–107
Epiro 27
 Есфигмен 113, 124
 Ефимов, Николај Ефимович, руски архитекта 117
 Ефtimiје, хиландарски игуман 79
- Жиџије Георгија Новој* 39–40
Жиџије светиој Саве 59
 Житомислић, манастир (црква Благовештења) 66–67, 72, 126
- Завала, манастир 29, 56–57, 63
 Захарија, ктитор келије Светог Николе Барбера 113
Захумље 95
 Захумска епархија 107, в. Хумска епископија, Херцеговачка митрополија (епархија)
- Звечан 21
 Зета, река 93
 Зетска епархија 95
 Змајевић Андрија, барски надбискуп 86
 Зограф 24, 39, 55, 80, 124
 Зонара Јован 94
 Зосим, хиландарски игуман 41
 Зосима, ђакон, руски путописац 51
- Иван IV Васиљевич, руски велики кнез и цар (1533–1584) 41, 44–45, 48, 54, 77, 92, 106, 109, 126
 Иван V Алексејевич Романов, руски цар (1682–1696) 106, 109, 116
 Иван, брат игумана Виктора 84–85
 Иван, ктитор Фласке 29
 Иван, син руског цара Ивана IV Васиљевича 44, 126
 Ивирон 21, 24, 81, 124
 Игњатије из Смоленска 51
 Иларион, београдски митрополит 80, 85, 106

- Иларион (I), хиландарски игуман 54, 72, 126
Иларион (II), хиландарски игуман 54, 72, 126
Илија, јеромонах 39
Илири 28
Индија 82
Инокентије Гизјељ 96
Иноћентије, писар 34
Ирина, ктитор Фласке 29
Исаија, босански митрополит 63, 80
Исаија, оснивач манастира Острога 95
Исаија, хиландарски јерођакон 57
Исаија, хиландарски јеромонах 127
Исаија (I), хиландарски монах 52
Исаија (II), хиландарски монах 109
Исак-бег, скопски крајишник 26
Исак, крушедолски игуман 116
Исак, прот 81, 123–124
Исус Христос 20, 24–25, 27, 35, 39, 43–44, 56–58, 66, 69, 72, 79, 81–82, 88, 115, 117–118, 127; Емануил 27; Сведржитељ 57–58, 127
Италија 27
- Јадран 27–28, 55
Јазак, манастир 119
Јањево 34, 36–38, 40
Јевстатије I, српски архиепископ (1279–1286) 79
Јелена Анжујска 21
Јелена, супруга Стефана Душана, монахиња Јелисавета 123–124
Јелисавета, монахиња, ктитор Фласке 29
Јеремија, јеромонах 72
Јеремија, прот 123
Јеремија, хиландарски старац 126
Јерисос 55
Јеротеј, хиландарски келар 96
Јерусалим 45, 57, 72, 80, 89, 106, 115–116
Јерусалимски ѿиѿик 79
Јефрем, хиландарски јерођакон 109
Јоаким, васељенски патријарх (1498–1502, 1504) 124
Јоаким, витлејемски митрополит 126
Јоаким, игуман Русика 45, 52, 81
Јоаким, хиландарски игуман 72
Јоана, сестра игумана Виктора 84–85
Јоаникије I, српски архиепископ (1272–1276) 79
Јоаникије, јеромонах 56
Јоаникије, хиландарски ђакон 126
Јоасаф II, руски патријарх (1667–1672) 96
Јоасаф, јерођакон 96
Јоасаф, митрополит Кизика 44
Јов, хиландарски јеромонах 102
Јован III Ватац, никејски цар (1221–1254) 92, 122
Јован Богослов, јеванђелиста, свети 117
Јован Владислав III, влашки војвода (1523–1525) 32
Јован VI Кантакузин, ромејски василевс (1347–1354) 27, 59
- Јован Дамаскин, свети 85
Јован Златоусти, свети 57, 97, 127
Јован, зограф 65
Јован Карава, монах 23
Јован Кастриот 25–26
Јован Комнин, грчки лекар на влашком двору 80
Јован, мајстор 119
Јован Матеј Басараб, влашки војвода (1632–1645) 117
Јован Претеча, свети 66, 95, 104
Јован, српски патријарх (1592–1614) 52, 56, 93, 107–108
Јован Урош, последњи српски цар (1370–1373), монах Јоасаф 123
Јована, ктитор келије Светог Николе Барбера 113
Јона, хиландарски келар и монах 109
Јордан 116
Јосиф Белој Дјадкин, московски монах и штампар 109
Јосиф, темишварски митрополит 119
Јосиф Флавије 126
Јосиф, хиландарски јеромонах и хаџија 80
Јужна мала 69, 99
Јуриј, брат првог руског цара Ивана IV Васиљевича 45, 54, 92
- Кавала 52
Каламарија, хиландарски метох 79–80
Калиергис Георгије 23
Калиник I, пећки патријарх (1692–1710) 108
Калист, прот 81
Калотет Јосиф 28
Камени мост, Кремљ 115
Кандијски рат 95, 115
Кантакузини, ромејска породица 27
Кападокија 39
Капрули, келија 38
Каракал 81–82, 124
Кареја 17–18, 29, 31–33, 35–36, 38, 40, 56, 72, 75, 78–81, 96, 106, 113, 116, 119, 121–127
Карејски ѿиѿик 121, 124–125
Карло Емануеле I, савојски војвода (1580–1630) 107
Касандра, полуострво 79, 96
Кастриоти, арбанашки клан 26–27
Ката, сестра игумана Виктора 84–85
Керасија 115
Кизик 44
Кијев 96, 126
Кијевопечерска лавра 96, 117
Кијевска духовна академија 96
Кипар 31, 81
Кирил, јеросхимонах 127
Кирил Филозоф 95
Китай-город, московско подграђе 109
Климент VI, римски папа (1342–1352) 38

- Климент VIII, римски папа (1592–1605) 107–108
Климент X, римски папа (1670–1676) 95
Књиџа Јосифа Флавија (Јосиџа Маџејевоџ) 125
Козија, манастир 116
Козимо II Медичи, тоскански велики војвода (1609–1621) 107
Козма и Дамјан, свети врачи 100
Коласија 115, в. Ђустендил
Комитиса, хиландарски метох 102, 110
Коморан 108
Константин, син Јована Кастриота 26
Константинов манастир на Светој Гори 124
Константинова дања 114, в. Ђустендил
Коса, ктитор келије Светог Николе Барбера 113
Косово поље 38
Косориће, село 123
Котор 38, 94–95
Кратово 36, 38–40, 114–116
Кремљ 115–116
Крит 31, 35, 94, 96
Критовул са Имбра 27–28
Кроја 26
Крушедол 80, 116–118
Ксенофонт 79–80, 116–117, 124
Ксиропотам 79, 124
Куртеа де Арђеш, манастир 38
Кутлумуш 79
- Лавов 96
Лавра Светог Атанасија, манастир на Андру 82
Лавра Светог Саве Освећеног 116
Lagenaria vulgaris 29
Лазар, српски кнез (1371–1389) 40–41, 88
Лапушња 35
Лариса 23
Лажимир, село 106
Леополд I, немачки цар (1658–1705) 108
Лескоец 31
Лесново 39, 116
Лехија 77
Лим 93
Лонгин, *миџројолиџ њеџровски и џол' херцеџовачки* 93
Лонгин, хиландарски игуман 127
Лузињани, владари Кипра 31, 81
Луп, свети 45
- Љубибратићи, властеоски род 107
- Мадрид 107
Мађарска 102, в. Угарска
Макарије, духовник 127
Макарије, игуман Мораче 56
Макарије, ктитор Моливоклисије 34–37, 39–40
Макарије, први српски и влашки штампар 79
- Макарије, српски патријарх (1557–1571) 93, 125
Макарије, хиландарски архимандрит 126
Макарије, хиландарски игуман 38
Макарије, хиландарски *келар* и јеромонах 66, 72
Македонија 36
Максим, јеромонах 56
Максим, српски патријарх (1655–1674) 77, 85–87, 94–95, 100, 106, 127
Мани, Пелопонез 24, 31
Манојло II Палеолог, ромејски цар (1391–1425) 28
Манојло, ктитор Фласке 29
Мантова 107
Мара, ктитор Фласке 29
Мардарије, *миџројолиџ Хиландара и свих Срба* 66, 75
Марија Асанина Палеологина, друга супруга молдавског војводе Стефана III Великог 32
Маријашевић Никола, кујунџија 56
Мармарас Георгије 23–24
Мартирије, *поп* 77
Маруда, *Маргарайска келија*, хиландарска келија изнад Кареје 75, 119
Мат, *Matia*, река 25–26
Матеј, јеванђелиста, свети 57
Матеј, јеромонах 127
Матеј, хаџија 79
Мека 79
Мелентије, *џоџ* и хаџија 80
Меркурије, монах 37
Метеори 40
Методије III, васељенски патријарх (1668–1671) 96
Методије, први хиландарски игуман 78
Методије С. Миловановић, хиландарски игуман 29
Милешева 86, 93–94
Милинко, отац игумана Виктора 84–85
Мина, економ на Каламарији и хаџија 80
Мисаило, хиландарски игуман 72
Митровица 85
Митрофан (I), јеромонах 39
Митрофан (II), јеромонах 81, 114
Митрофан, хиландарски старац 54, 58
Михаило VIII Палеолог, ромејски василевс (1259–1282) 20
Михаило, арханђео 24, 126
Михаило, београдски и српски митрополит 54, 96, 127
Михаило, *џрадиџељ* 20, 23
Михаило, јеромонах (*Крушедолац*), ктитор келије Светог Николе Барбера 113, 119
Михаило, кратовски митрополит 79, 114–116
Михаило, ктитор келије Светог Николе Барбера 113, 119
Михаило, *џемишварски владика* 110, 116–119
Михаило Феодорович Романов, руски цар (1613–1645) 66

- Михаило, хиландарски архиђакон и келар 72, 79
 Михаило, хиландарски јеромонах 57
 Млетачка република, Млечани, Млеци 26, 35, 52, 79, 81, 94, 101, 108; Сенат 26, 101
 Мојсеј, хиландарски архиђакон 66
 Молдавија 38
 Моливоклисија, *Оловна црква*, хиландарска келија
 Успења Богородице изнад Кареје 33–40, 75, 119
 Молин Алесандро, млетачки генерални провидур 101
 Морача, манастир 56, 93, 95
 Москва 41, 44–45, 52, 57, 72, 77–78, 80, 86, 94, 96, 102, 106, 109, 114–117, 126
 Московска патријаршија, в. Русија, Руска црква
Московски србљак 96
 Мостар 67, 126
 Музаки Јован 26–27
 Мунухово, хиландарски метох у долини Струме 126
 Мустафа I, турски султан (1617/8, 1622/3) 54, 58
- Напуљ 107
 Народна библиотека у Београду 34
 Натанаил, јерођакон, ктитор Фласке 29, 32
 Неагоје Басараба, влашки војвода (1512–1521) 38
 Неглина река, Москва 115
 Нектарије, јеромонах 127
 Немањићи 24, 59, 123
 Неретва 72
 Никанор, новобрдски митрополит 37
 Никанор, хиландарски јеромонах и духовник са
 Спасове воде 87, 97, 100, 106–107, 110, 118
 Никита, *мраморник* 24
 Никита Романович 126
 Никодим, монах и јерођакон 115
 Никодим, *јисац* 77
 Никодим Раичевић, острошки архимандрит 96
 Никодим, српски архиепископ (1317–1324) 21, 122–124
 Никодим, српски патријарх (1446–1453) 124
Никодимов њишик 34
 Никола, зограф 111
 Никола, јереј, отац кратовског митрополита
 Михаила 114
 Никола, ктитор Фласке 29
 Никола, монах, протомајстор 47
 Никола, свети 32, 38, 44, 77–78, 84, 86, 88, 95, 111, 118
 Никола, слуга 72
 Никоље под Кабларом 86
 Никон, руски патријарх (1652–1666) 78, 80, 115–116
 Никон са Црне горе 100
 Нектарије, херцеговачки митрополит 108
 Нићифор Дучић, архимандрит 54
 Нићифор, монах 127
- Нићифор, прот 113
 Нићифор, рашко-призренски владика 127
 Нићифор, хиландарски игуман и прот 125
 Нова Варош 85
 Нови (Херцег Нови) 108–109
 Нови Пазар 85
 Ново Брдо 38
Номоканон 116, 125
- Обрад, слуга 78
 Овче поље 124
 Оногошт 95, 107
 Онуфрије, јеромонах 124
 Опело Стефана, ктитора Мораче 95
 Осијек 108
 Османлије 125, в. Турска, Турци
 Острог, манастир, Острошка греда 94–95
Ошкривење Јована Богослова 117
 Охрид 36
- Павле V, римски папа (1605–1621) 107
 Павле, апостол, свети 82, 127
 Павле, монах, ктитор Фласке 29, 32
 Павле, прот 81
 Пајсеј, београдски митрополит 107
 Пајсеј, јеромонах 109
 Пајсеј, српски патријарх (1614–1647) 54, 56, 58, 66, 80, 86, 95, 114, 116
 Пајсеј (I), хиландарски игуман 41
 Пајсеј (II), хиландарски игуман 125–126
 Пакрац 108
 Палеокапас Константин 82
 Палеолози, ромејска династија 20, 24, 27, 100, 118
 Палестина 80, 86–87, 106, 116, в. Света земља
 Панкратије, *јрешни* 61
 Пантократор, атонски манастир 39, 79, 119, 124, 127
 Панчево 86
 Папастати, хиландарски метох на Касандри 96
 Папска курија 77, 108
 Парাপорта на Андру 111
 Патријаршијска библиотека, Београд 94
 Пахимер Георгије 28
 Пеја, поп 40
 Пелопонез 24, 31
 Пељешац 92
 Пепић Димитрије, кратовски кнез 39
 Перо Тафур, шпански путописац 51
 Петар I Велики, руски цар (1682–1721) 106, 109, 116
 Петар, апостол, свети 82, 127
 Петар, јеромонах 127
 Петар Рареш, молдавски војвода (1527–1538) 38
 Петка, света 65
 Петроније Љубибратић, пакрачки владика 108
 Петроније, хиландарски саборни старац и хаџија 77, 79–81, 85

- Пећ 56, 66, 86–87, 93, 101, 107–108, 114, 119, 124–125
 Пећка патријаршија, Велика црква 40, 87, 101, 114,
 116, 124, в. Српска црква
 Пива, манастир 81, 93, 108
 Пиколомини, Енеа Силвио, генерал 101
 Плака, манастир, келија у Кареји 123, 125
 Пљевља 56, 93–94
Повесї о Цариграду 125
Повесї о чудойворним иконама манасїира
Хиландара 52
 Полог 25, 27
 Пољска, Пољско краљевство 102, 126
 Попи, село код Никшића 95
 Порта 108
 Порфирије Успенски 47, 104, 117
 Посољски приказ 116–117
 Први балкански рат 127
 Први светски рат (Велики рат) 18
 Превлака 72
 Преображенска келија на Светој Ани 72
 Преображење, пирг на Спасовој води 35, 59
 Преображење, хиландарска келија код Кареје 119
 Призрен 25
 Пријепоље 85–86, 94
 Прилеп 123
 Приморје, јадранско 26, 81, 92, 123
 Проелевсис Михаило, сликар 55
 Пророк Илија, скит манастира Пантократора 127
 Протат 32, 37–38, 72, 78, 113, 121–125
 Прохор, јеромонах 39
 Прохор, лесновски архимандрит 116
 Прохор, охридски архиепископ (1528/9–1550) 37, 67
 Прохор, хиландарски архимандрит и духовник 36,
 41, 44–45, 52
 Пруска 96
 Псков 39
 Путивљ 57, 72, 79, 96, 115–116

 Равдуху 124
 Радомирска област, митрополија 114
 Радостуше, село 25
 Радош, брат игумана Виктора 84–85
 Раду Афумаци, влашки војвода (1522–1529) 38
 Раду Велики, влашки војвода (1495–1508) 38
 Раду Пајсије, влашки војвода (1535–1545) 38, 125
 Радул, сликар 100
 Раич Иродион, пуковник 96
 Распеће Христово 44
 Рафаило, монах 127
 Рача, манастир на Дрини 72
Рашка 38, в. Србија
 Репош, син Јована Кастриота 25–28
 Рим, Римска црква 77, 95, 107
Римнички србљак 96
 Рисан 95

Ровишка митрополија 127
 Рогозна 38
 Родос 31
 Рођење Богородице, в. Маруда, Фласка
 Рођење светог Јована Претече, параклис на врху
 Савиног пирга 63, 103–107, 109
 Роксанда, ктитор келије Светог Николе Барбера 113,
 119
Роман о Варлааму и Јоасафу 72, 126
 Романови, руска династија 126
 Роси Николо, језуита 77
 Рудник 38
 Русија, Руси, Руска црква 39, 44, 48, 72, 78–79, 86, 96,
 106–107, 115–116, 124–127
 Руска национална библиотека 34

 Сава I, свети, српски архиепископ (1219–1234) 21,
 24, 27, 41, 79, 85, 87, 92–95, 97, 121–122, 124–
 125, 127
 Сава II, српски архиепископ (1263–1271) 79, 92
 Сава, јеромонах, ктитор келије Светог Николе
 Барбера 113, 119
 Сава, река 108, 117
 Сава Хиландарац 47, 69
 Сава, цетињски владика 108–109
 Саватије Руђић, херцеговачки митрополит 108–109
 Саватије, српски патријарх (1586–1589) 93
 Саватије, херцеговачки митрополит 94
 Савин пирг у Хиландару 63, 103–104, 107, 109–110,
 117
 Савина, манастир 72, 109
 Самсонов Марко, руски трговац 126
 Санкт Петербург 34
 Сантјаго де Компостела 51
Sancti Sabae dux 28
 Сарајево 72, 81, 86, 108
 Саси 38
 Света Ана 72, 80
 Света земља 79–80, 86, 92, 101, 107, 121
 Света Петка у Побужју код Скопља 31
 Света Софија у Цариграду 21
 Света Тројица 56, 118
 Света Тројица код Пљеваља 56, 81, 94
 Света Тројица, параклис на Спасовој води 110, 118
 Света Тројица, хиландарска келија у Кареји 122–125
 Свети анаргири, параклис на метоху Моноксилит 55
 Свети анаргири у Кипули 29–31
 Свети апостоли, главна црква у комплексу Пећке
 патријаршије 56
 Свети апостоли, параклис у Ксенофонту 79
 Свети апостоли Петар и Павле у Орлици 34
Свети Бојослов, хиландарска келија изнад Кареје
 119
 Свети Василије Велики, келија манастира
 Пантократора 127

- Свети Василије на мору 63
- Свети Власије, параклис близу Велике лавре 32
- Свети Георгије (Ђорђе), параклис и пирг у Хиландару 45, 63, 69, 77–78, 91–97, 111
- Свети Георгије, параклис у Дионисијевом манастиру 55
- Свети Георгије, параклис у манастиру Светог Павла 118
- Свети Георгије, стари католикон манастира Светог Павла 117–118
- Свети Георгије του Πλάκαρη, келија манастира Пантократора близу Кареје 32, 39
- Свети Георгије у селу Брики 24
- Свети Георгије, хиландарска келија у Кареји 39
- Свети Георгије, црква на Андру 82
- Свети Димитрије, манастир код Кареје 121
- Свети Димитрије, параклис у Хиландару 43–45, 48, 67, 71
- Свети Димитрије, хиландарска келија код Кареје 119
- Свети Димитрије, црква у комплексу Пећке патријаршије 56
- Свети Игњатије Богоносац, хиландарска келија у Кареји 125
- Свети Илија, црква у Ораховцу (Бока Которска) 95
- Свети Јован Златоусти, хиландарска келија близу Кареје 127
- Свети Јован Претеча, параклис у Великој лаври 43, 67
- Свети Јован Претеча, параклис у Протату 32, 37
- Свети Јован Рилски, манастир 34
- Свети Јован Теолог, параклис у Дионисијевом манастиру 55
- Свети Константин и Јелена, параклис у манастиру Светог Павла 118
- Свети Никола Барбера, *на Хухли, Пирі свейої Николе у Кареји*, хиландарска келија у Кареји 81, 110, 113–119
- Свети Никола, манастир код Прибоја 119
- Свети Никола, манастир у *Коласији* 115
- Свети Никола на хиландарском метоху Комитиси 109
- Свети Никола, параклис у комплексу Пећке патријаршије 87
- Свети Никола, параклис у манастиру Светог Павла 118
- Свети Никола, параклис у хиландарском конаку у Кареји 79
- Свети Никола (I), параклис у Хиландару 41, 44–45, 77–78, 85, 88
- Свети Никола (II), параклис у Хиландару 77–79, 81, в. Четрдесет севастијских мученика
- Свети Никола (III), параклис у Хиландару 83–85, 87, 89
- Свети Никола у Топлици, манастир 39
- Свети Никола, хиландарска келија у Милејама 109
- Свети Николај Белозерски, хиландарска келија испод Кареје 127
- Свети Павле, светогорски манастир 43, 72, 80, 100, 109, 115, 117–118, 124
- Свети Пантелејмон, Русик, руски светогорски манастир 39, 45, 72–73, 81, 126
- Свети Сава Освећени, карејска испосница, пирг, *Тийикарница* 21, 38–40, 48, 72, 78–79, 96, 106, 119, 121–127
- Свети Сава Српски, параклис у Хиландару 43, 48, 67
- Свети Стефан Панцир 31
- Свети Стефан у Бањској 21
- Свети Тома, хиландарска келија у Кареји 119, 125
- Свети Трифун, параклис у хиландарској башти 57, 63
- Свето римско царство 107–108
- Светоандрејски скит 113
- Свештена општина 81, 126
- Сегедин 117
- Селада, Халкидике 55
- Серапион 123
- Серапион, јеромонах 126
- Серенисима, в. Млетачка република
- Сидерокавсија (Сидерокапса) 38, 41
- Силвестар, игуман Велике лавре 43, 67
- Силвестар, рашки митрополит 45, 125
- Силвестар, хиландарски игуман 81
- Силоам, јеромонах 76
- Симеон Љубибратић, херцеговачки и београдски митрополит (Monsignor Vescovo di Belgrado) 104, 106–109, 117
- Симеон Мироточиви, свети, Стефан Немања, српски велики жупан (1166–1196) 21, 24, 27, 41, 79, 88, 94–95
- Симеон, херцеговачки митрополит 63, 80, 93, 96
- Симеон, хиландарски игуман 100, 104, 109–110, 118–119
- Симонопетра 124
- Синај 27
- Синодална библиотека Московске патријаршије 96
- Сињорија, в. Млетачка република
- Сјеница 85
- Скадар 95
- Скендербег 26–27
- Скилица Јован 27
- Скопље 31, 85–86, 101, 123
- Сланци, манастир 107
- Слепче, манастир 35, 39
- Служба Георгију Крайшовцу* 40
- Служба свейом Василију* 96
- Смоленск 51
- Смрт светог Василија Острошког 95
- Соколовићи 93
- Солун 23–24, 26, 41, 55, 122

- Софија 35, 40, 44
Софија Алексејевна, регенткиња 1682–1689, кћи руског цара Алексеја Михайловича 106
Спасов манастир у Суздаљу 45
Спасова вода 35, 59, 87, 100, 110, 116, 118, 122
Спасова келија манастира Светог Павла 100
Спиридон, српски патријарх (1380–1389) 44
Сплит 28, 101
Србија, Срби, Српско царство 21, 27, 34, 36, 59, 66, 86, 102, 117, 123–124, 127
Србљак 72, 96
Срђ, брдо изнад Дубровника 109
Срем 108
Сретење, параклис у манастиру Светог Павла 118
Српска црква, Архиепископија, Српска патријаршија 56, 85–86, 93–95, 101, 108, 123–124
Ставроникита 119
Станислава, ктитор Фласке 29
Станиша, син Јована Кастриота 26
Стефан III Велики, молдавски војвода (1457–1504) 32
Стефан Батори, пољски краљ (1576–1586) 126
Стефан, влашки митрополит (1648–1653, 1662–1668) 96
Стефан Вукчић Косача 28, 93
Стефан Душан, српски краљ и цар (1331–1355) 24, 38, 59, 121, 123–124
Стефан Првовенчани, српски велики жупан и краљ (1196–1227), Симон монах 24, 59
Стефан Првомученик, свети 24, 41
Стефан, син великог кнеза Вукана, Немањин унук 95
Стефан, српски кнез и деспот (1389–1427) 34
Стефан Урош I, српски краљ (1243–1276), Симеон монах 24, 59, 122
Стефан Урош II Милутин, српски краљ (1282–1321) 20–21, 24, 41, 44, 54, 59, 61, 88, 121–124
Стефан Урош III Дечански, српски краљ (1321–1331) 24, 59, 88
Стефан, хиландарски игуман 96
Стојановић Љубомир 34
Стон 92
Страхиња, *йой* из Будимља 81
Струма 126
Студеница 86
Суздаљ 45
Сулејман *Законодавац*, турски султан (1520–1566) 38
Таласин Јован, *иконоџраф* 111
Тара 81
Татјана, супруга пуковника Иродиона Раича 96
Тврдош 93, 95, 108–109
Темишвар, елајет 116–117, 119
Теодор, блажени 21
Теодор Спан 35
Теодор Стратилат, свети 72
Теодор, хиландарски архимандрит, духовник и хаџија 78, 80
Теодора, ктитор Фласке 29
Теодорит, архимандрит 44
Теодосије, влашки митрополит (1668–1672, 1679–1708) 96
Теодосије, писац другог Савиног житија 125
Теодосије, хиландарски игуман 66–67, 69, 71–73, 97, 127
Теодул, хиландарски игуман 122–125
Теоктист, прот 121
Теоктист, хиландарски ђакон 79
Теофан Крићанин 40
Теофан, мајстор 81
Теофан, прот 122
Теофан, хиландарски јеромонах 78
Теофил Радуловић, игуман Тврдоша, 108
Теофил, српски хаџија из Ксиропотама 79
Теофил, *сѣарац Свейої Саве* 123
Тесалија 23
Тома Магистар 28
Томо, деда кратовског митрополита Михаила 114
Томо, ктитор келије Светог Николе Барбера 113
Топлица, близу извора Црне реке 39
Торино 107
Трајос, в. *Цимискијев ѿиийик*
Трани 55
Трговиште (Влашка) 125
Трговиште (Рашка) 85
Требиње 56, 63, 72, 96
Требиште, село 25
Трепча 38
Трескавац 39
Три свейишеља, хиландарска келија у Кареји 36, 38
Трибали, в. Србија, Срби
Трифун, свети 57
Троицко подворје, Богојављенски манастир у Кремљу 115–116
Тројице-Сергијева лавра 77, 115
Турска, Турци 26–28, 51, 94, 101–102, 107–108, 115
Ћустендил 114–115
Угарска 81
Урош, српски цар (1355–1371) 119
Успење Богородичино, московски саборни храм 116
Успење Богородичино 81, 95, 119, в. Моливоклисија, Морача, Савина, Тврдош
Устюжский двор у московском подграђу *Китай-город* 109
Феодор I Иванович, руски цар (1584–1598) 48, 126
Фердинанд II, немачки цар (1619–1637) 107

Филимон, хиландарски игуман 63, 65–66
Филип III, шпански краљ (1598–1621) 107
Филип, хиландарски игуман 55, 65–67, 126–127
Филотеј 123
Филотеј, манастир 124
Фиренца 107
Фласка, хиландарска келија Рођења Богородице
у Кареји 29–32, 38, 40
Фрушка гора 108

Халкокондил Лаоник 27
Харков 127
Хвосно 59, 123
Хелада 23
Херцеговачка митрополија (епархија) 107–108
Херцеговина 72, 81, 93, 95
Хонијат Никита 27
Хонорије III, римски папа (1216–1227) 78
Хопово, Ново (манастир Светог Николе) 72, 77,
108
Храм сведочанства 59
Хрвоје Вукчић 28
Христофор, хиландарски јеромонах 66

Хрусија 52
Хуљара 122
Хумска епископија 92

Цариград 23, 80, 109, 116, 126
Цетиње, Цетињски манастир 101, 108–109
Цимискијев *ѿиѿиѿ* 55, 81
Congregatio de Propaganda Fide 77
Црквени музеј у Софији 35
Црна река (данашња Северна Македонија) 39
Црногорско-приморска епархија 95

Чанад 116
Часни крст (Часно дрво) 41, 44, 72
Часни крст, параклис на Острогу 94–95
Чахра код Скопља 123
Чернигов 126
Четрдесет севастијских мученика, параклис
у Хиландару 63, 77–79, 81

Шишатовоц 106
Штипско-кратовска митрополија 114
Шуфадаја, област 25

INDEX GRAECUS

- Άγαρηνοί 123
Άγιος Νικόλαος 113
Άγιος Σάβας 122, 124
Άγιοσαβαΐτης 123
Άγίου Γρηγορίου 124
Άγουστος 119
Άλυπίου 124
Άναστάσιος 111
ἀπόστασις 113
ἀρχιεπίσκοπος 107
- βαγενάριον 121
Βαρνάβας 20
Βήκτορ 97
Βιβλίον τῆς ζωγραφικῆς τέχνης 89
- Γαβριήλ 119
Γενέσιος τῆς Θεοτόκου 29
γέρων 81
Γεώργιος 32
- Δανιήλ 55
δέησης 76, 111
Διονυσίου 124
δομήτωρ 20, 24
δούλος 20, 24, 34, 76, 111
δούξ 28
- ἐλπὶς τῶν ἀπεληπσμένων 126
ἐξοδος 119
ἔτος 67, 75–76, 97, 111, 119
- Ἡοάνις 24
- Θεός 76, 111
Θεοτόκος 29
Θεω(ο)δόσιος 67, 97
- ἱερομόναχος 76
Ἱηρουσαλήμ 24
Ἰησοῦς Χριστός 19–20, 24, 81
Ἰλλυριοί 28
Ἰοάνης Λιτουσετεύτζης 119
- Καρναί 113
κελλίον 113
Κοκοβασίλιος 119
κόρη 119
Κο(ω)χλιαρᾶ 81, 113, 121
κτῆτωρ 43
Κύριος 20, 32, 34
κυρός 107
- Μακρῆ 124
μαρμαρᾶς 24
μαρόν 75
Μεγάλη Σύναξις 81
μέγας πρωτοσύγκελλος 100
μετόχιον 125
μητρόπολις 107, 119
μητροπολίτης 119
μίν 119
Μιχαήλ 20
Μολδοβλαχία 32
μοναχός 32, 34, 111
μονή 113, 122
μονοκελλίον 121
Μονοξυλίτης 55
μονύδριον 113, 122
μορέα 119
Μπαρμπεράδικο 119
Μπερμπεράδικον 113
- ναός 119
Νηκίτας 24
Νικόλαος 113
νομίσματα 121
Νούφριος 124
- οἰκοδόμος 24
Οὐγκροβλαχία 32
- Πελιγράδη 107
πίημα 119
Πλάκαρης 32, 39
Πλακάς 123
προηγούμενος 43
- προπύργιον 124
προσκυνητής 52
πρωτομαΐστωρ 24
- Ῥαβδούχος 79
Ῥουχᾶς 21
- Σάβας 122, 124
Σαραβαρίου 124
Σίλβεστρος 43
Συλοάμ 76
Συμεών 107
συνάξεις 81
συνοδία 76
- Τημησφάριος 119
Τριβαλλίδα 27
Τριβαλλοί 27
- ὑπέρπυρα 121
- φλάσκα 29
φλάσκη 29
φλασκί 29
- Χαρίτωνος 124
Χουλιαρᾶ 113
Χουχλίον 113
- ψυχή 34

INDEX SLAVICUS

- акафіісьць 117
Аньна 84
Анька 113
Анькеліта 119
архімандритъ 88
Архїєнніє 119
архїєпнскоупь, архїєпнскѡпъ, архїєпнскопъ 53, 84, 86
архїєрен 113
Афанасїє 121
Афонъ 56
- Баня 114
баштина 125
Белградъ 107
благоволенїє 53, 84, 121
благодѣть 20
Богородица 33, 75, 117–118
Богословъ 117
Богъ 20, 25, 77, 86, 91, 96, 116–117
братнїа 53, 84, 117
- вагръ 121
Василїє, Васылїє, Вѣснлїє 91, 95–96, 113, 117
великомочїеникъ 118
Викторъ, Викторъ, Вікторъ, Вінкторъ, Вікторъ 71, 75, 77, 83–84, 88, 91
вино 122
Винтилаж 125
Висарїонъ, Висарїонъ 99–100
владыка 116–117
владычица 33, 118
врата 65, 77
Воукъ 113
Вѣчко 119
въздвїженїє 123
- Гаврилъ 65, 104
Георгїє, Георгїє, Георгїє, Гѣоргїє 47, 53, 83, 91, 100, 118
господнѣ 27, 124
- Господь 29, 32, 80, 84, 116, 124
градъ 116
градота 72
гробъ 86, 116
грошь 100
грѣхъ 53
Гїєнадїє 29, 43
- Дамаскунъ 116
Даниль, Данїиль 84, 113
Дєтани 59
днєконнїа 124
добродѣтель 53
дѡзъ 25, 28
доуховникъ, дѡховникъ 85, 117
доуша, дѡша 29, 84, 100, 116
Дьмитръ 29, 33–34
дѣнь 33–34, 47, 53, 84, 116
дѣло, дело 53, 84
- Елсавѣла 29
Енофрїє 124
єпахть 33
Ернн 29
Еугенїта 29
- Житомислїяннѣ 72
жльтнць 77
- Захарїта 113
земля 53, 84, 93, 114, 121, 126
злато 92
злато чнсло 33
зографъ 53
- Иванъ, Иванны 29, 84
нгоумень, нгѡмень, їгоумень, нѣмень, їнѣмень 43, 53, 65–67, 69, 71, 75, 77, 83–84, 88, 91, 100, 104, 117
нгоумьнарнїа 71

- Їероднаконь 29
 Їеромонахъ, еромонахъ, еромонахъ, еромонахъ, еромонахъ,
 Їерьмонахъ, ерьмзыхъ 53, 65–66, 71, 77, 83–85,
 88, 91, 100, 104, 113, 116, 119, 121, 127
 Їервсалнць 116
 нзволѣннє 33, 104, 117
 нконостась 110
 Іларїонъ, Іларнонъ 53, 80
 нмѣннє 119
 інокъ 53
 ннѣднкѣтъ, ннѣднкѣтнонъ 20, 33–34, 118
 Їоанновнць 94
 Іоанна 84
 Іоаннъ, Їоаннъ 104, 117
 Іована 113
 Ісана, Ісаїа 66, 80, 127
 нстезаніє 119
 нстнерна 99
 Істратїє 125
 ноуль, івль 34, 47
 юуниє, юунь 51, 84
- кацара 104, 106
 Карета, Карѣта 125–126
 Ката 84
 келнѣа, келїа 123, 125
 клашьнѣа 123
 кннга 121
 Кожнѣа 29
 конакъ 79
 корѣнь 39
 Коса 113
 краль 88
 Кратово 114
 кроугъ, крѣгъ 33–34, 118
 крѣвь 32
 крѣсть 80
 Коуметнѣа 109
 кѣтнторъ, кѣтторъ 29, 44, 71, 77, 79, 84, 88, 113, 117
 кѣръ, квръ, кнръ 53, 66–67, 69, 77, 84, 91, 99–100,
 104, 117, 119
- лнтра 122
 Інвѣнѣратнѣ 107
 Лоука 117
 лоуна, лѣна 33–34, 118
 лѣто, лето, лѣтѣ 25, 33–34, 41, 43, 47, 53, 61, 63,
 65–66, 69, 71, 75, 77, 79–80, 83–84, 91,
 100, 104, 116–118, 127
 лѣвнѣднць 53
- Макаріє 33
 Манонло 29
 Маѣнць 84, 100
 Мара 29
- Марнѣа 33
 марѣтъ 83
 Мнлннко 84
 Мнлоуѣтнѣ 88
 мнрь 96
 мнтрополѣтъ, мнтрополѣтъ 66, 80, 91, 93–94, 104, 107,
 114, 116
 Мїтрофанъ 53
 Мїтрофановнѣа 53
 Мнханѣа 113–114, 116–117, 119
 мѣталннѣа, мѣтална 122, 124–125
 молнтѣа 118
 монастнрь, монастырь 43, 56, 77, 84, 88, 92, 116
 монахѣа 29
 монахъ 29, 47
 Морнѣа 119
 моуѣъ 122
 Мѣстафа 53
 мѣздовѣзданїє 65
 мѣсець 33–34, 47, 53, 83–84, 116
 мѣсто 109, 116
- наклада 53
 настонтель 117
 Нафананѣа 29
 нечѣстнѣвъ 115
 Ннкола 29, 47, 77, 83–84, 113, 119
 ннштѣта 123
 ноємѣврнє 53
- обновлєннє 123
 оброкъ 125
 оокѣтоврнє 33
 основанїє 84
 Острогъ 95
 отѣкрѣвеннє 117
 Отѣць, Ѡтѣць 33, 53, 84, 104, 117, 121
 оѣтѣць 53, 84
 отѣѣство 108
 ошѣствнє 124
- Павѣа 29
 Паїсен 53
 памѣтъ 53, 114
 патрнѣарѣхнѣа, патрнѣаршїа 99, 124
 патрнѣарѣхъ 100, 119
 Пелагїє 79
 Петронїє 77
 Пнѣа 108
 пнрьгъ 91, 104, 106, 122, 124–126
 пнсаннє 106, 126
 пнсьць 33–34
 плѣтъ 116
 погрѣшеннє 125
 подвнгъ 84

подрѣкло 108
подькрилнѣ 56
поклоньникъ 52, 86
попъ 84, 123
порта 127
посница 126
поспѣшеннѣ 33, 53, 84, 104, 117, 121
правнло 124
правитель 56
пронгоумень, пронгъмень, проїгъмень 43, 63, 71, 81, 83, 91
пронзволєннѣ 77
Протатїа 39
протомасторъ 47
протосингѣль, протосингелъ 99–100
Прѣдътеча, Прєдътеча 104, 106, 110
прѣображеннѣ 122
прѣстоль 53, 84
поутъникъ 77

рабъ 25, 29, 84
Радошь 84
родитель 116
рождѣство 75
Розаньда 113, 119
рѣкодельць 84
Рѣникъ 108
Рѣпошь 25

Сава 104, 113, 122, 124–126
Светаа Яньна 79
Светаа Гора 56, 115–116
Светы Дѡухъ 33, 53, 84, 104, 117, 121
свѣшта 43, 122
септьтедьврнѣ 77, 116
Сїмєонъ, Снмєонъ 104, 107
Сїмонъ 59
скїма 33
скїптро 53
сльньце 33–34, 118
сребро 116
срѣда 116
Срѣмъ 107
Станнслава 29
старьць 53, 77, 123
Стефанъ 124
стальпъ 122, 126
столь 66
страна 36
стрѣльница 41, 77
сълътанъ 53
сьборъ 53, 84

сьврѣшеннѣ 33, 53, 84, 104, 117, 121
сьзданнѣ 92
сьдрьтъ 124
сьпасъ 122
сьродьникъ 116
Сынъ 33, 53, 84, 104, 117, 121

тавань 106
ѡемелїонъ 33
ѡеодора 29
ѡеодосїє, ѡеодосїє 67, 69, 71
ѡеодвалъ, Тєодвалъ 123, 125
типникъ 124
Толо 113
трапєзарїа 53
Тронца 79, 118, 123
троудъ, трѣдъ 53, 84, 91
Трѣбницаць 107

оуставъ 124
оусьпеннѣ 33

Филєндарець 119
Фїлнмонъ, Филнмонъ 63, 65–66

хачїа 80
хертвнїа 107
херьцегъ 93, 126
Хиланьдарь, Хїланьдарь, Хилєндарь, Хїланьдарь 56, 77, 80, 84, 88, 116, 124
хотєнє 20
храмъ 29, 33, 59, 77, 84, 104, 113, 118
Хрнстосъ 20, 116
Хрнстофоръ 85
хтиторъ 59
Хвлнаръ 121
хроусоволь 121

царъ 121, 124
Церна Гора 96
црьковъ, црѣковъ 32–33, 75, 77, 83
цѣна 116

часъ 116
чловѣкъ 96

Штипъ 114

їанєваць 33–34

їєнофрнѣ 124

Издавачи

Српска академија наука и уметности

Хиландарски одбор

Београд, Кнез Михаилова 35



Византолошки институт САНУ

Београд, Кнез Михаилова 35



Манастир Хиландар

Лектура

Ивана Игњатовић

Превод резимеа на француски језик

Паскал Донжон

Компјутерска припрема за штампу

Драгослав Боро

Штампа

Графостил, Крагујевац

Тираж

800 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.2(=163.41)(495)”13/16”
003.071(=163.41)(495)”13/16”

СУБОТИЋ, Гојко, 1931-

Натписи манастира Хиландара. Том 1, XIV-XVII век / Гојко Суботић, Бојан Миљковић, Никола Дудић. — Београд : САНУ, Хиландарски одбор : Византолошки институт САНУ ; [Света Гора Атонска] : Манастир Хиландар, 2019 (Крагујевац : Графостил). — 166 стр. : илустр. ; 33 см. — (Извори / Византолошки институт Српске академије наука и уметности ; књ. 2)

На спор. насл. стр.: Inscriptiones monasterii Chilandarici. T. 1, Saeculorum XIV-XVII. — Тираж 800. — Напомене и библиографске референце уз текст. - Résumé: Les inscriptions du Monastère de Chilandar. - Регистри.

ISBN 978-86-7025-830-3

- а) Српска епиграфика — Манастир Хиландар — 14в-17в
- б) Српски натписи — Манастир Хиландар 14в-17в

COBISS.SR-ID 278992140

